

ESPAD 2011

ATKARĪBU IZRAISOŠO VIELU LIETOŠANAS
PARADUMI UN TENDENCES SKOLĒNU VIDŪ

LATVIJAS REPUBLIKAS VESELĪBAS MINISTRIJA
SLIMĪBU PROFILAKSES UN KONTROLES CENTRS

LATVIJAS REPUBLIKAS
VESELĪBAS MINISTRIJA

Pētījuma pasūtītājs:

Slimību profilakses un kontroles centrs
Duntes iela 22, Rīga, LV-1005

Pētījuma veicējs:

SIA „Socioloģisko pētījumu institūts”
Kr. Barona iela 28a–11, Rīga, LV-1011

Pārskata autori:

Mārcis Trapencieris, Sigita Sniķere, Ilze Koroļeva, Ieva Kārklīņa

Atslēgas vārdi:

atkarību izraisošās vielas, alkohols, narkotikas, smēķēšana, deviance, jaunieši, skolēni.

Pārpublicēšanas un citēšanas gadījumā atsauce uz

Slimību profilakses un kontroles centru ir obligāta.

© Slimību profilakses un kontroles centrs, 2012

© M. Trapencieris, S. Sniķere, I. Koroļeva, I. Kārklīņa

ISBN 978-9934-8307-3-0

Saturs

Saturs	3	4. Narkotikas	58
Saīsinājumi	4	4.1. Narkotiku lietošanas izplatība	58
Terminu definīcijas	5	4.2. Narkotiku pieejamība	67
Kopsavilkums	7	4.3. Narkotiku pamēģināšanas vecums	72
Ievads	11	4.4. Narkotiku lietošanas riski	73
1. Pētījuma metodoloģija	13	4.5. Problēmas saistībā ar marihuānas lietošanu	74
Pētījuma instruments	13	5. Priekšstati un viedokļi par atkarību izraisošām vielām sabiedrībā	76
Aptaujas īstenošanas principi	13	5.1. Vecāku ģimene un ģimenes attiecības	76
Aptaujas mērķa grupa un izlases raksturojums	14	5.2. Jauniešu pašvērtējums un individuālās pieredzes raksturojums	82
Izlases realizācija un nerespondences raksturojums	16	5.3. Individuālo faktoru analīze	86
Datu svēršana un analīze	16	Secinājumi	91
2. Tabaka	17	Executive summary	94
2.1. Smēķēšana dzīves laikā	17	Smoking	95
2.2. Smēķēšana pēdējo 30 dienu laikā	23	Alcohol use	96
2.3. Smēķēšanas uzsākšanas vecums	29	Use of illicit substances	97
2.4. Cigarešu pieejamība	33	Avoti	98
2.5. Smēķēšanas riski	34		
3. Alkohols	37		
3.1. Alkohola pieejamība un iegāde	37		
3.2. Alkohola lietošanas izplatība	41		

Saīsinājumi

ANO — Apvienoto Nāciju Organizācija

CAST — no angļu valodas *Cannabis Abuse Screening Test*, latviešu valodā — Marihuānas atkarības skrīninga tests

ECHI — Eiropas Komisijas Veselības indikatori

EMCDDA — Eiropas Narkotiku un narkomānijas uzraudzības centrs

ES — Eiropas Savienība

HBSC — no angļu valodas *Health Behaviour in School-aged Children*, latviešu valodā — Skolas vecuma bērnu veselību ietekmējošo paradumu pētījums

ESPAD — no angļu valodas *European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs*, latviešu valodā — Eiropas skolu aptaujas projekts par alkoholu un citām narkotiskajām vielām

MK — Ministru kabinets

PVO — Pasaules Veselības organizācija

VM — Veselības ministrija

GHB — gamma hidroksibutirāts, kas ir pazīstams kā deju klubu apmeklētāju narkotikas un nereti tiek izmantots kā izvarošanas upuru apreibināšanas līdzeklis

LSD — no angļu valodas *Lysergic Acid Diethylamide*

Terminu definīcijas

2003. gada pētījums šajā pārskatā — 2003. gadā pēc Narkoloģijas valsts aģentūras pasūtījuma veikts pētījums „Eiropas skolu aptaujas projekta par alkoholu un citām narkotiskajām vielām rezultātu analīze”, autori Ilze Koroļeva, M. Trapencieris

2007. gada pētījums šajā pārskatā — 2007. gadā pēc Sabiedrības veselības aģentūras pasūtījuma veikts pētījums „Atkarību izraisošo vielu lietošanas paradumi un tendences skolēnu vidū: *ESPAD 2007*”, autori I. Koroļeva, I. Mieriņa, M. Goldmanis, S. Sniķere, M. Trapencieris.

Atkarība — slimība, kuras laikā indivīds nespēj kontrolēt psihoaktīvo vielu lietošanu vai vielu lietošanas dēļ tiek negatīvi ietekmēta indivīda uzvedība.

Deviance, devianta uzvedība — novirzes, kas ir pretrunā ar sabiedrībā pieņemtajām tiesiskajām vai tikumiskajām normām. Deviantas rīcības cēlonis ir daudzu nelabvēlīgu faktoru mijiedarbība (LR Krimināllikums).

ESPAD mērķa grupa — jaunieši, kuri pētījuma veikšanas gadā kļūst 16 gadu veci. 2011. gada pētījumā tie ir 1995. gadā dzimušie jaunieši. Šajā pārskatā noteiktās vietās, runājot par *ESPAD* kohortas jeb mērķa grupas jauniešiem, izmantots arī termins 15 gadu veci skolēni. Vienu gadu jaunāki (1996. gadā dzimušie) un vienu gadu vecāki (1994. gadā dzimušie) šajā pārskatā attiecīgi tiek definēti kā 14 un 16 gadu vecumā.

Jaunās psihoaktīvās vielas — jaunas narkotiskas vai psihotropas vielas tirā formā vai preparātā, kas nav uzskaitītas atbilstīgi 1961. gada ANO Vienotajai konvencijai par narkotiskajām vielām un 1971. gada ANO Konvencijai par psihotropajām vielām, bet tomēr var izraisīt tādas pašas draudus sabiedrības veselībai kā šajās konvencijās iekļautās vielas. Tās var būt arī dabiskas vielas. Latvijā līdz šim visbiežāk izņemtās jaunās psihoaktīvās vielas ir smēķējamie augu maisījumi, piemēram, „Spice” un „Alarma”.

Jaunieši — šajā pārskatā aptaujātie skolēni vecumā no 14 līdz 16 gadiem.

Kohorta — iedzīvotāju grupa, kurus vieno noteiktas raksturojošas pazīmes, piemēram, skolēnu kohorta.

Legālās atkarību izraisošās vielas — vielas ar psihoaktīvu iedarbību, kas ir legāli lietojamas un iegādājamas tirdzniecības vietās: tabaka un alkohols u. c.

Lielpilsētas — šajā pētījumā valsts nozīmes pilsētas Daugavpils, Liepāja, Ventspils, Jelgava, Rēzekne, Jūrmala, Valmiera, Jēkabpils.

Lietošana dzīves laikā (angliski — *lifetime prevalence* — LTP) — indikators, kas atspoguļo alkohola, smēķēšanas vai nelegālo atkarību izraisošo vielu lietošanas pieredzi dzīves laikā. Tā var būt kā vienreizēja pamēģināšana, tā arī atkārtota lietošana.

Lietošana pēdējo 12 mēnešu laikā (angliski — *last year prevalence* — LYP) — indikators, kas atspoguļo nesenu gan legālo, gan nelegālo vielu lietošanas pieredzi. Kā trūkums minams tas, ka indikators iekļauj arī tos jauniešus, kuri pirmo reizi pamēģinājuši atkarību izraisošās vielas pēdējo 12 mēnešu laikā.

Lietošana pēdējo 30 dienu laikā (angliski — *last month prevalence* — LMP) — indikators, kas norāda par pašreizējo vielu lietošanu. Parasti pētījumos norāda uz tiem jauniešiem, kuri vielu lieto biežāk kā vienaudži, tomēr kā trūkums minams tas, ka šis indikators iekļauj arī tos jauniešus, kuri atkarību izraisošās vielas pirmo reizi pamēģinājuši pēdējo 30 dienu laikā.

40 un vairāk reižu, 20 un vairāk reižu, desmit un vairāk reižu, sešas un vairāk reižu lietošana — indikatori, kas tiek izmantoti, lai atspoguļotu vairākkārtēju vielu lietošanu un norāda uz zināmām pārmērīgas lietošanas izraisītām problēmām.

Narkotikas — nelegālās narkotiskās un psihotropās vielas.

Narkomānija — narkotisko un psihotropo vielu atkarība, pārmērīga lietošana un intoksikācija.

Nelegālās atkarību izraisošās vielas — nelegālās narkotiskās un psihotropās vielas.

Poliatkarība — daudzu vai vairāku vielu lietošanas izsaukta atkarība, piemēram, atkarība no heroīna un amfetamīna lietošanas vienlaicīgi.

Psihoaktīvās vielas — visas legālās un nelegālās narkotiskās un psihotropās vielas, kas ietekmē smadzeņu darbību un izmaina cilvēka garastāvokli, intelektuālo darbību, fiziskās spējas, uztveri un apziņu.

Riskanta alkohola lietošana — 60 vai vairāk gramu absolūtā alkohola lietošana vienā iedzeršanas reizē.

„Spice” — smēķējams augu maisījums, kuram bieži pievieno sintētiskos kanabinoīdus.

Kopsavilkums

2011. gada pavasarī (aprīlis—maijs) Latvijā tika veikts *ESPAD* (Eiropas skolu aptaujas projekts par alkoholu un citām narkotiskām vielām) piektais posms. Šis ir lielākais un nozīmīgākais pētījums Eiropā, kura mērķis ir iegūt starptautiski salīdzināmus datus par smēķēšanas, alkohola un narkotiku lietošanas izplatību pēc iespējas vairākās Eiropas valstīs noteiktā dzimšanas gadā dzimušo jauniešu vidū (2011. gada pētījumā — 1995. gadā dzimušie, 2007. gadā — 1991. gadā dzimušie, 2003. gadā — 1987. gadā dzimušie, 1999. gadā — 1983. gadā dzimušie, 1995. gadā — 1979. gadā dzimušie). Pētījums kopš 1995. gada tiek īstenots reizi četros gados. 2011. gada *ESPAD* ietvaros 36 valstīs kopumā aptaujāti 169 tūkstoši jauniešu.

Latvijā *ESPAD* pētījumā piedalījušies 7627 8.—10. klašu skolēni, no kuriem 2622 ir 15 gadu veci (jeb 1995. gadā dzimušie). Pētījums ir reprezentatīvs attiecībā pret 1994., 1995. un 1996. gadā dzimušiem jauniešiem. Tajā iekļautie indikatori tiek izmantoti ne tikai Eiropas politikas (ES Narkotiku apkarošanas stratēģija, Eiropas Alkohola Rīcības plāns), bet arī Latvijas politikas plānošanai un novērtēšanai (piemēram, Sabiedrības veselības pamatnostādnes 2011.—2017. gadam, Narkotisko un psihotropo vielu un to atkarības izplatības ierobežošanas un kontroles pamatnostādnes 2011.—2017. gadam, Alkoholisko dzērienu lietošanas ierobežošanas rīcības plāns).

Atbilstoši pētījumā iegūtajiem datiem secināms, ka:

smēķēšanas izplatības rādītāji mainījušies minimāli:

- tradicionāli smēķēt pamēģinājušo jauniešu īpatsvars Latvijā ir augstākais Eiropā (2007. gadā *ESPAD* valstīs vidēji 58%, Latvijā — 80%; 2011. gadā *ESPAD* valstīs vidēji 54%, Latvijā — 78%);
- 2011. gada Latvijas dati liecina, ka smēķēt pamēģinājušo jauniešu īpatsvars vecumā no 15 līdz 16 gadiem kopš 2007. gada ir samazinājies par 2% un tagad tas ir 78%;
- smēķēt pamēģināšanas rādītājs samazinājies tāpēc, ka šīs nodarbes pamēģināšana zēnu vidū kļuvusi retāka (rādītājs samazinājies par 6%), taču meiteņu vidū novērojams neliels pieaugums (par 2%), kas ir saskaņā ar smēķēšanas epidēmijas gaitu Latvijā;
- 40 un vairāk reizes dzīves laikā smēķējušo jauniešu īpatsvars (daudzmaz regulāri smēķēšanas paradumi) neliecina par šā paraduma izplatības samazinājumu jauniešu vidū vecumā no 15 līdz 16 gadiem — 2007. gadā 32% un 36% 2011. gadā;
- pēdējo 30 dienu laikā smēķējušo un regulāro smēķētāju īpatsvars saglabājies aptuveni nemainīgā līmenī;

- lai arī ļoti augsts, tomēr samazinās cigarešu pieejamības indekss (cigarettes viegli un ļoti viegli pieejamas), kas no 79% 2007. gadā samazinājies uz 74% 2011. gadā. Tas lielā mērā saistāms ar cigarešu cenu pieaugumu;
- meiteņu smēķēšanas indikatoros „panāk” zēnus un dzimumatšķirības šā paraduma izplatībā gandrīz vairs nav novērojamas;
- cigaretēm naudu tērējušais jauniešs vidēji mēnesī šķiries no Ls 10,35 (Ls 9,51–11,19);
- smēķēt pamēģinājušo un regulāro smēķētāju skaita samazinājums kopš 2007. gada galvenokārt vērojams Rīgā un lielajās pilsētās, taču ne citās pilsētās un laukos, kas liecina par nepieciešamību pēc plašākām profilakses aktivitātēm tieši mazpilsētās un laukos.

Alkohola lietošanas izplatība nedaudz samazinājusies:

- alkohola subjektīvās pieejamības rādītājs nedaudz samazinās (84% alkoholiskie dzērieni ir viegli vai ļoti viegli pieejami; 2007. gadā – 90%);
- tāpat samazinās objektīvās pieejamības rādītājs (jebkādu alkoholu iegādājušies veikalā pēdējo 30 dienu laikā: 2011. gadā 44% salīdzinājumā ar 51% 2007. gadā);
- meitenes alkoholiskos dzērienus lietojušas biežāk gan dzīves laikā, pēdējā gada un pēdējā mēneša laikā, taču zēni – regulārāk (vairāk reīžu);
- dzīves laikā vismaz vienu reizi alkoholu lietojuši gandrīz visi (96%) jaunieši vecumā no 15 līdz 16 gadiem, pēdējā gada laikā – 87%, bet divas trešdaļas (65%) – pēdējā mēneša laikā;
- daudzmaz regulāra alkohola lietošanas pieredze (40 un vairāk reizes dzīves laikā) ir aptuveni vienai trešdaļai (35%) jauniešu vecumā no 15 līdz 16 gadiem. Viena piektdaļa (21%) alkoholu ir lietojusi vairāk nekā 20 reizes pēdējā gada laikā, bet 7% – vairāk nekā desmit reizes pēdējā mēneša laikā. Salīdzinājumā ar 2007. gadu šie rādītāji gandrīz nav mainījušies (attiecīgi, 33%, 22%, 8%);
- aptuveni puse jauniešu alkoholu lieto riskantā veidā. 60 un vairāk gramu absolūtā alkohola (aptuveni 1,5 litri alus, 750 ml vīna, 200 ml degvīna) vismaz vienu reizi pēdējo 30 dienu laikā dzēruši 49% jauniešu vecumā no 15 līdz 16 gadiem; 2007. gadā – 54%. Salīdzinājumā ar 2007. gadu vērojams neliels šā indikatorrādītāja samazinājums;
- alkoholam jauniešs vidēji mēnesī tērē apmēram Ls 9,06 (Ls 8,39–9,74);
- dzīves laikā vismaz vienu reizi piedzērušies 65% jauniešu vecumā no 15 līdz 16 gadiem, pēdējā gada laikā – 45%, bet viena piektdaļa (18%) – pēdējā mēneša laikā. Nav novērojamas gandrīz nekādas izmaiņas saistībā ar 2007. gada pētījuma datiem.

Narkotiku izplatība

- Latvijā jauniešu vidū vēsturiski ir aptuveni vidējā Eiropā līmenī (2007. gadā *ESPAD* valstīs narkotikas pamēģinājušo īpatsvars vidēji – 20%, Latvijā – 22%).
- 2011. gada dati liecina, ka pēdējo četru gadu laikā noticis būtisks marihuānu/hašišu pamēģinājušo skaita pieaugums – no 18% 2007. gadā līdz 24% 2011. gadā, kas ir viens no lielākajiem marihuānu pamēģinājušo pieaugumiem *ESPAD* valstīs.
- Visbiežāk pamēģinātā viela jauniešiem vecumā no 15 līdz 16 gadiem Eiropā un arī Latvijā ir marihuāna/hašišs.
- Zēni marihuānu lietojuši biežāk un vairāk reizes nekā meitenes; 2011. gadā dzīves laikā lietojušo skaita vienāds pieaugums vērojams gan zēnu, gan meiteņu vidū.
- Vismaz vienu reizi dzīves laikā marihuānu/hašišu biežāk pamēģinājuši Rīgas un lielo pilsētu jaunieši.
- Aptuveni viena septītdaļa (16%) jauniešu vecumā no 15 līdz 16 gadiem marihuānu/hašišu ir lietojuši pēdējā gada laikā, bet 6% – pēdējā mēneša laikā.
- Marihuānas/hašiša iegādei jauniešiem mēnesī vidēji iztērējis aptuveni deviņus latus.
- 2011. gadā tika uzdots jautājums arī par t. s. „Spice” maisījumu pamēģināšanu. Pēc jauniešu atbildēm var secināt, ka tos dzīves laikā vismaz vienu reizi lietojuši apmēram viena desmitdaļa jauniešu (10%) vecumā no 15 līdz 16 gadiem.
- Nākamās izplatītākās pamēģinātās vielas jauniešu vidū vecumā no 15 līdz 16 gadiem ir ekstazī (4,3%), amfetamīni (3,8%), LSD vai citi halucinogēni (3,7%), kā arī kokaīns (3,5%).

Ievads

Alkohola lietošana ir viens no galvenajiem riska faktoriem pasaulē, kas negatīvi ietekmē iedzīvotāju veselību. Lai gan daudzās valstīs, tostarp Latvijā, alkoholiskie dzērieni, jo īpaši alus un vīns, tiek uzskatīti par pārtikas produktiem, tomēr tie nav parasti produkti (*Babor, 2010*). Eiropas mērogā ir aprēķināts, ka aptuveni 53 miljoni eiropiešu nelieto alkoholu, taču vairāk (58 miljoni) ir tādu, kuri alkoholu lieto pārmērīgi, un no viņiem aptuveni 23 miljoni slimo ar atkarību no alkohola. Kopumā aptuveni viena piektdaļa Eiropas iedzīvotāju vecumā no 15 gadiem vismaz vienu reizi nedēļā alkoholu lieto pārmērīgi.

Jaunība ir dzīves periods, kas iezīmē cilvēka pāreju pieaugušā statusā. Šajā pārejas periodā jaunā personība iegūst autonomiju un iemācās uzņemties atbildību, taču vienlaikus tas ir arī posms dzīvē, kurā jaunieši izjūt pastiprinātu nedrošību un risku. Tieši šo iemeslu dēļ ne vienmēr pārejas process uz pieaugušā statusu notiek veselīgi. Jaunie cilvēki visos laikos, veidojot savu pieaugušā cilvēka identitāti, ir saskārušies ar dažādiem psiholoģiskiem sarežģījumiem, taču mūsdienu postmodernitāte, nenoteiktība un izvēļu dažādība rada jauniešiem vēl papildu stresu, kas sociāli psiholoģisko problēmu fonā var pamudināt viņus uz atkarību izraisošo vielu lietošanu. Izvēles, kas izdarītas jaunībā, visticamāk ietekmē indivīda visu turpmāko dzīvi, un tās lielā mērā nosaka arī visas mūsu sabiedrības turpmāko attīstību. Pieaugošās tendences alkohola un narkotiku lietošanai jauniešu vidū ir izaicinājums politikas veidotājiem visā pasaulē izstrādāt pietiekami plašu un uz dažādiem bērnu un jauniešu vecumposmiem orientētu programmu efektīvai rīcībai, kas mazinātu atkarību izraisošo vielu izplatību un negatīvās ietekmes.

Vairāki veiktie pētījumi Latvijā liecina, ka alkohola patēriņš pēdējo piecpadsmit gadu laikā ir būtiski palielinājies visās vecuma grupās. To skolēnu īpatsvars vecumā no 15 līdz 16 gadiem, kuri alkoholu lieto bieži, kopš 1995. gada ir četrkārtšojies. Vēl vairāk – ir palielinājies tādu jauniešu īpatsvars, kuri alkoholu lieto pārmērīgi, vienā alkohola izdzeršanas reizē izdzerot piecas vai vairāk devas absolūtā alkohola. Ja 1995. gadā pārmērīga alkohola lietošana bija raksturīga 30% skolēnu vecumā no 15 līdz 16 gadiem, tad 2007. gadā šāds paradums bija pat vairāk nekā divām trešdaļām (71%).

Tāpat pēdējo desmit gadu laikā būtiski palielinājusies narkotiku popularitāte jauniešu vidū – pirmo reizi tās tiek pamēģinātas agrīnā vecumā, bet tuvojoties pilngadībai, arvien vairāk jauniešu izvēlas tās lietot regulāri, par ko liecina ar narkotisko un psihotropo vielu atkarību pirmreizēji ārstēto pacientu skaits un profils.

Eiropas mērogā ES dalībvalstu narkotiku politika, šo vielu lietošanas izplatība sabiedrībā un dažādās sociālās grupās, kā arī ar vielu lietošanu saistītie sociālekonomiskie rādītāji no 1993. gada tiek pārraudzīti Eiropas Narkotiku un narkomānijas uzraudzības centrā (*EMCDDA*), savukārt attiecībā uz alkohola politiku un tā lietošanas izplatību sabiedrībā šāda uz vienotiem indikatoriem balstīta pārraudzība pagaidām vēl netiek veikta. 2006. gadā Eiropas Savienības dalībvalstis apstiprināja Pasaules Veselības organizācijas alkohola politikas ietvaru Eiropas reģionam, kurš iekļāva alkohola patēriņa epidemioloģiskās uzraudzības sistēmas ieviešanas nepieciešamību. No tā laika ir veikti pirmie sagatavošanās darbi un priekšizpēte vienotu alkohola patēriņa un ar tā lietošanu saistītu sociālo, ekonomisko un veselības indikatoru izstrādei. Arī Eiropas Komisija atzīst – lai gan alkoholiskie dzērieni ir ekonomikai svarīgas preces, ir

vajadzīga efektīva un koordinēta alkohola politika, kas spēj risināt ar alkohola lietošanu saistītās sabiedrības veselības problēmas, kā arī mazina ar šo dzērienu lietošanu saistītos riskus un izmaksas.

Šā pētījuma vispārīgais mērķis – (a) iegūt reprezentatīvus un starptautiski salīdzināmus datus pēc *ESPAD* projekta ietvaros izstrādātas metodoloģijas par alkohola, tabakas, narkotiku lietošanas izplatību 1995. gadā dzimušo vidū; (b) noskaidrot skolēnu atkarību izraisošo vielu lietošanas uzsākšanas motivāciju un ietekmējošos faktorus, kā arī alkohola un narkotiku lietošanas modeļus; (c) noskaidrot skolēnu informētību un zināšanas atkarību izraisošo vielu jautājumos, kā arī attieksmi pret atkarību izraisošo vielu lietošanu: lietošanas riskiem, lietošanas sekām un iespējamiem risinājumiem atkarības vielu izplatības ierobežošanas jomā.

Atbilstoši pētījuma vispārīgajam mērķim, tika izvirzīti šādi konkrēti uzdevumi:

- noskaidrot galvenos smēķēšanas izplatības rādītājus: cigarešu pieejamība, smēķēšana dzīves laikā, 40 un vairāk reižu smēķēšana dzīves laikā, smēķēšana pēdējā mēneša laikā un regulāra smēķēšana, kā arī veikt to salīdzinājumu ar iepriekšējo *ESPAD* pētījumu datiem;
- noskaidrot galvenos alkohola lietošanas izplatības rādītājus: alkohola pieejamība, alkohola lietošana dzīves laikā, pēdējo 12 mēnešu laikā, pēdējo 30 dienu laikā, riskantu alkohola lietošanu un piedzeršanos, kā arī nelegālā vai neformālā alkohola tirgus izmantošanu skolēnu vidū;
- noskaidrot dažādu narkotiku pieejamību un to lietošanas pieredzi dzīves laikā, pēdējā gada un pēdējā mēneša laikā, jauno psihoaktīvo vielu lietošanas izplatību un ar tiem saistīto risku vērtējumu, kā arī aplēst marihuānu/hašišu pārmērīgi lietojošo skolēnu īpatsvaru un lietošanas izraisītās problēmas, ar kurām tie saskārušies.
- Lai sasniegtu pētījumā izvirzītos mērķus, tika izstrādāts aptaujas instrumentārijs, jautājumu precizēšanai organizētas fokusa grupu diskusijas ar skolēniem, veikta reprezentatīva Latvijas vispārizglītojošo skolu 8.–10. klašu skolēnu aptauja, kā arī iegūto rezultātu analīze.

1. Pētījuma metodoloģija

Pētījuma instruments

Skolēnu kvantitatīvai aptaujai izmantota standartizēta *ESPAD* anketa latviešu un krievu valodā, kura ir tulkota un aprobēta jau iepriekšējās *ESPAD* pētījuma posmos. Aptaujas anketā koriģēti atsevišķi jautājumi, kuri validēti pirms aptaujas lauka darba uzsākšanas, organizējot divas fokusa grupu diskusijas ar *ESPAD* mērķa grupas vecuma jauniešiem. Tāpat *ESPAD* aptaujā izmantoti atsevišķi jautājumu moduļi, kas bijuši iekļauti jau 2007. gada pētījuma anketā. Izmantotie moduļi – psihosociālais modulis, skolas vides modulis un marihuānas/hašiša jautājumu modulis.

Lai nodrošinātu datu starptautisko salīdzināmību, kā arī salīdzināmību ar iepriekš realizētajiem *ESPAD* pētījuma posmiem, atkarību izraisošo vielu lietošanas izplatības mērījumiem tika izmantotas starptautiskiem standartiem un *ESPAD* metodoloģiskajām prasībām atbilstošas skalas, kas iekļauj dažādu vielu lietošanas izplatības rādītāju mērījumus dzīves laikā, pēdējā gada un pēdējā mēneša laikā; lietošanu 40 un vairāk reizu dzīves laikā, vielu iegūšanas veida un attieksmes pret šo vielu lietošanu mērījumus. Atbilstošo mērījumu iegūšanai par dažādām vielu grupām anketā iekļauti iepriekšējās *ESPAD* pētījuma posmos izmantotie jautājumi, nemainot to formulējumu. Kā liecina iepriekšējā pieredze un teorētiskās atziņas par šo tēmu, pat nelielas izmaiņas jautājumu formulējumos var ietekmēt iegūstamo informāciju, tādējādi palielinot mērījumu kļūdas varbūtību un nopietni ietekmējot datu salīdzināmību un interpretācijas iespējas.

Aptaujas īstenošanas principi

Saskaņā ar *ESPAD* pētījuma vadlīnijām, skolēnu kvantitatīvā aptauja visās *ESPAD* dalībvalstīs ir īstenojama vienlaicīgi, t. i., noteikta gada martā un aprīlī. Šis princips ir jāievēro, jo vecumā no 15 līdz 16 gadiem (*ESPAD* mērķa grupa) alkohola un narkotiku lietošana jauniešu vidū strauji iegūst savu aktualitāti. Nelielas nobīdes aptaujas lauka darba īstenošanas termiņos rada grūtības iegūtos datus salīdzināt gan starp dažādām *ESPAD* dalībvalstīm, gan arī laikā, analizējot atkarības vielu lietošanas tendences vienas valsts ietvaros. Tā, piemēram, rodoties būtiskām atšķirībām atsevišķos vielu lietošanas rādītājos salīdzinājumā ar iepriekšējās *ESPAD* pētījuma posmos novēroto, varētu būt grūtības iegūtos rezultātus interpretēt – secināt, vai atšķirības ir patiesi pamatotas ar izmaiņām atkarību izraisošo vielu lietošanas paradumos skolēnu vidū, vai arī tās radušās, neievērojot *ESPAD* pētījuma lauka darba īstenošanas nosacījumus. Lai nepieļautu šādu situāciju rašanos, piedāvātais datu vākšanas plāns paredz visus pētījuma sagatavošanas darbus (atsevišķu jautājumu validēšana, organizējot fokusgrupu diskusijas, aptaujas anketas aprobēšana, lauka darba dokumentācijas pavairošana) veikt martā, bet kvantitatīvās aptaujas lauka darbu (skolēnu anketēšanu klašu grupās) aprīlī un maijā.

Aptaujas mērķa grupa un izlases raksturojums

Atbilstoši *ESPAD* izlases veidošanas vadlinijām, pētījuma izlasei jāiekļauj pēc iespējas lielāka 1995. gadā dzimušo jauniešu daļa. Latvijas *ESPAD* pētījuma kontekstā šā pētījuma dati ir reprezentatīvi arī pret vienu gadu jaunākiem (1996. gadā dzimušie) un vienu gadu vecākiem skolēniem (1994. gadā dzimušie). Pētījuma izlase veidota kā vienkāpes stratificēta klāsteru gadījumizlase, kurā par izlases pamatvienību pieņemta klase – princips, kas sekmīgi īstenots arī 2003. un 2007. gada *ESPAD* pētījumos Latvijā. Katras klases iekļaušanas izlasē varbūtība ir atkarīga no audzēkņu skaita tajā, tādējādi izslēdzot varbūtību, ka skaitliski mazās klases izlasē tiek pārmērīgi pārstāvētas. Turklāt atšķirībā no citiem Latvijā veiktiem pētījumiem skolās, kurās dažādu apsvērumu dēļ ir klases ar mazu skolēnu skaitu, *ESPAD* pētījums tiek īstenots pat tādās klasēs, kur mācās viens skolēns.

Pēc Izglītības un zinātnes ministrijas datiem 2010./2011. mācību gadā vispārizglītojošās izglītības iestādēs mācījās 19 467 1995. gadā dzimuši jaunieši, no kuriem lielākā daļa (14 803 jeb 76%) mācījās 9. klasē, 3025 (jeb 15,5%) – 8. klasē, 708 – 7. klasē un 630 – 10. klasē. Citās klašu grupās mācījās daudz mazāks atbilstošajā gadā dzimušo skolēnu skaits (*sk. 1.1. tabulu turpmāk*). Šajā pētījumā, ņemot vērā darba uzdevumu, plānots iekļaut 8.–10. klases audzēkņus, kas veido aptuveni 95% no 1995. gadā dzimušo jauniešu kopskaita, kas patlaban mācās vispārējās vidējās izglītības iestādēs.

Tādējādi pētījuma izlase aptver 94,8% no 1995. gadā dzimušajiem skolēniem vispārējā vidējā izglītības sistēmā un 84%¹ no visiem 1995. gadā dzimušajiem un pašreiz Latvijā dzīvojošajiem jauniešiem. Šā pētījuma izlases aptveres rādītāji ir līdzīgi kā iepriekšējos Latvijā īstenotajos *ESPAD* pētījumos (Koroļeva, Mieriņa, Goldmanis, Sņikere, & Trapencieris, 2007).

1.1. tabula. 1995. gadā dzimušo skaits Latvijā un dažādos klašu līmeņos

Dzīvi dzimušie 1995. gadā	21 595
Mirušie (līdz gada vecumam) 1995. gadā	407
15 gadu veci 2011. gada sākumā	20 809
Vispārizglītojošās dienas mācību programmās	19 467
Speciālā izglītībā	1479
1.–5. klase	92
6. klase	202
7. klase	708
8. klase	3025
9. klase	14803
10. klase	630
11.–12. klase	7

1 Precīzs 1995. gadā dzimušo skaits, kuri dzīvo Latvijā 2011. gadā uz piedāvājuma iesniegšanas brīdi, Centrālā statistikas pārvaldē vēl nebija pieejams un tādēļ ir tikai ir orientējošs.

Atbilstoši IZM datiem 2010./2011. mācību gadā Latvijā kopumā 8. klašu plūsmā bija 1114 klases, 9. klašu plūsmā — 1394 klases un 10. klašu plūsmā — 608 klases, kurās mācību gada sākumā tika uzņemti atbilstoši 19 099, 22 012 un 13 134 audzēkņi. Atbilstoši *ESPAD* izlases veidošanas vadlīnijām un iepriekš veiktajiem *ESPAD* pētījumiem Latvijā no izlases tiek izslēgti skolēni, kuri mācās speciālās skolās un/vai klasēs bērniem ar nopietniem garīgās un/vai fiziskās veselības traucējumiem un kuriem standarta anketas aizpildīšana varētu būt problemātiska. Kopumā speciālās skolās 2010./2011. mācību gadā 8.–10. klases līmenī tādās bija 370 klases, kurās mācījās 3060 skolēnu. Šīs klases un skolēni tika izslēgti no izlases. 1.2. tabulā redzams izlasē iekļauto skolēnu un klašu skaits.

1.2. tabula. **Izlases rāmī iekļauto klašu un skolēnu skaits**

	Klašu skaits	Skolēnu skaits
8. klases	1019	18 208
9. klases	1123	19 884
10. klases	604	13 086

Pēc izlases rāmja izveidošanas 8., 9. un 10. klases stratificētas atbilstoši 114 stratām, kuru lielums aprēķināts atbilstoši IZM apkopotajai statistikai par audzēkņiem 2010./2011. mācību gadā, kā arī par 1995. gadā dzimušo audzēkņu kopskaitu vispārizglītojošās izglītības iestādēs šajā mācību gadā, Rīgā un valsts nozīmes pilsētās katrā veidojot sešas stratas (pēc klases līmeņa un mācību valodas), savukārt reģionos — pēc skolas atrašanās vietas urbanizācijas līmeņa, Valsts reģionālās attīstības aģentūras 2009. gada teritoriju attīstības indeksa un klases līmeņa.

Lai noteiktu izlasē iekļaujamo klāsteru (klašu) skaitu, atbilstoši stratifikācijas pazīmēm aprēķināts skolēnu un klašu skaits katrā stratā, kā arī vidējais aritmētiskais skolēnu skaits stratā. Pamatojoties uz šiem aprēķiniem un ņemot vērā iespējamo nerespondenci (skolēnu prombūtne anketēšanas laikā, skolēnu atteikumi piedalīties aptaujā), aprēķināts izlasē iekļaujamais klašu un skolēnu skaits (*sk. 1. tabulu pielikumā internetā*). Kopumā teorētiskā pētījuma *bruto* izlase aptvēra **10 001** 8.–10. klases skolēnu (519 klasēs), savukārt, ņemot vērā nerespondenci, aprēķinātais sasniedzamās izlases apjoms ir **7938**, no kuriem **2413** būtu *ESPAD* mērķa grupa jeb 1995. gadā dzimušie respondenti.

Atbilstoši aprēķinātajam klašu skaitam, kuras nepieciešams iekļaut izlasē, no visu klašu saraksta pēc nejaušības principa tika atlasītas klases, kuru iekļaušanas varbūtība ir proporcionāla audzēkņu skaitam klasē. Kopumā tika atlasītas 519 klases, no kurām 173 klases bija 8. klases līmenī, 193 — 9. klases līmenī un 153 — 10. klases līmenī.

Izlases realizācija un nerespondences raksturojums

Pētījums tika veikts 2011. gada aprīlī un maijā. Aptaujā piekrita piedalīties 327 vispārizglītojošās skolas, kurās kopumā tika aptaujāti 491 klases skolēni. No 14 vidējo mācību iestāžu direktoriem tika saņemts atteikums, taču izmantotā izlases metode nepieļāva klases aizstāt ar citām. Ņemot vērā skolu atteikumu skaitu un neprecīzo informāciju par skolēnu skaitu klasē un skolēnu kavējumus, realizētās izlases apjoms bija $n=7716$, no kuriem $n=2631$ *ESPAD* skolēnu mērķa grupā. Pēc atsevišķu praktiski neaizpildītu anketu izslēgšanas datu failā analizētas 2622 1995. gadā dzimušo un 7627 8.–10.klašu skolēnu anketas.

Aprēķinātais nerespondences līmenis skolās un klasēs, kas piekrita piedalīties aptaujā, ir 15,3% no visiem skolēniem, kas ir normas robežās un ir par 3,5 procentpunktiem mazāk nekā 2007. gada *ESPAD* pētījumā. Aptaujā atteicās piedalīties 12 skolēni kopumā sešās klašu grupās.

Datu svēršana un analīze

Katrai izlases vienībai (klasei) aprēķinātas to izlasē iekļaušanas varbūtības, kuras izmantotas, svarojot datus. Pētījumā iegūtie dati svaroti atbilstoši stratām un skolēnu iekļaušanas varbūtībai.

Aptaujas datu analīze savukārt veikta, izmantojot:

- aprakstošās statistikas vienas un vairāku pazīmju klasifikācijas, strukturēšanas, novērtēšanas, salīdzināšanas paņēmienus un tehnikas (statistisko novērtēšanu, statistiski būtisku atšķirību pārbaudi, statistiski nozīmīgu sakarību pārbaudi, krustojumu tabulu analīzi, korelācijas analīzi, viena mainīgā regresiju analīzi, vienkāršo dispersijas analīzi un grafiskās metodes);
- faktoranalīzes un vairāku mainīgo regresiju analīzes metodes.

Datu analīzei izmantotas statistikas programmas SPSS un Stata/SE.

2. Tabaka

2.1. Smēķēšana dzīves laikā

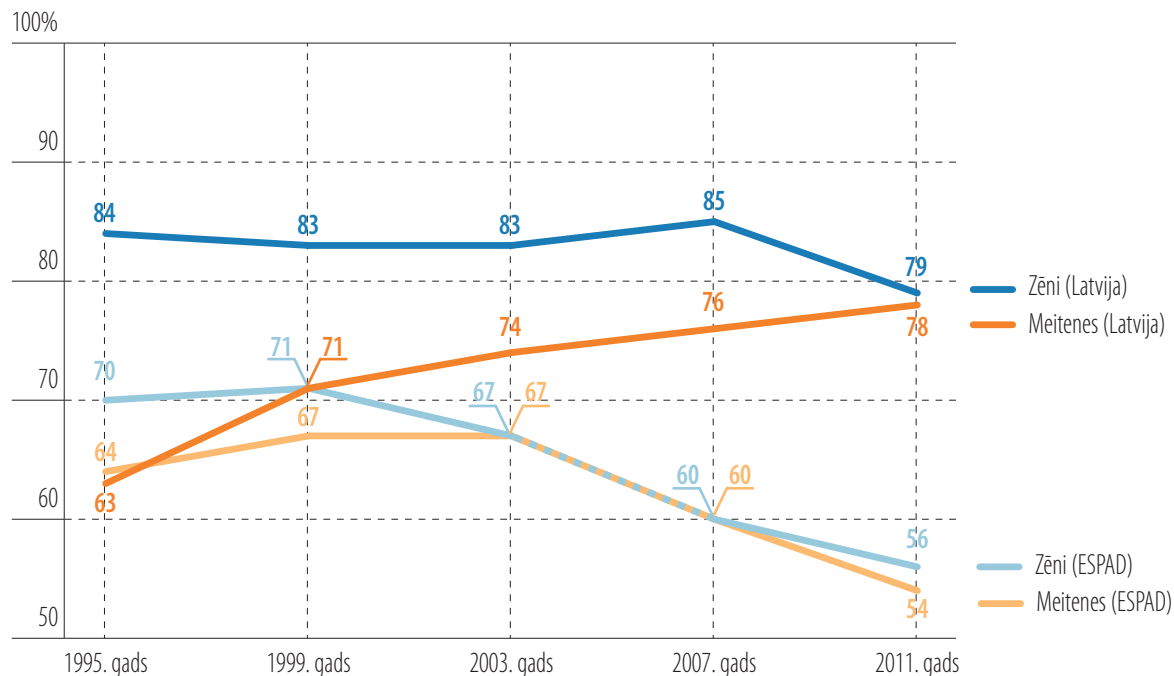
Salīdzinot 2007. gadā iegūtos rezultātus par smēķēšanu dzīves laikā 37 *ESPAD* pētījuma dalībvalstīs, tika secināts, ka Latvijā ir augstākais smēķēt pamēģinājušo jauniešu īpatsvars vecumā no 15 līdz 16 gadiem (*Hibell & D, 2009*). 80% minētās vecumgrupas skolēnu valstī kaut reizi dzīves laikā bija smēķējuši. Salīdzinājumam: vidējais smēķēt pamēģinājušo jauniešu īpatsvars *ESPAD* dalībvalstīs kopumā bija 58%, kas ir par 22% mazāk nekā Latvijā.

Analizējot 2007. gada pētījuma rezultātus dzimumu aspektā, satraucošs ir smēķēt pamēģinājušo zēnu īpatsvars. Tikai 15% zēnu vecumā no 15 līdz 16 gadiem ne reizi dzīves laikā nebija smēķējuši, kas bija zemākais rādītājs starp *ESPAD* dalībvalstīm. Tajā pašā laikā nākamais zemākais rādītājs konstatēts Igaunijā, kur no visiem zēniem dzīves laikā nebija smēķējuši 20%. Salīdzinājumam: *ESPAD* dalībvalstīs kopumā vidējais zēnu īpatsvars, kuri nav smēķējuši, bija gandrīz trīs reizes augstāks nekā Latvijā (42%.)

Jāpiebilst, ka salīdzinot ar 2003. gadu, smēķēt pamēģinājušo skolēnu īpatsvars Latvijā 2007. gadā nebija būtiski mainījies — tas bija palielinājies par 2% gan zēnu, gan meiteņu vidū. Tomēr pētnieki prognozēja, ka smēķēt pamēģināšanas rādītājs valstī sasniedzis augstāko punktu un tuvāko gadu laikā iespējama tā samazināšanās, lai gan meiteņu vidū iespējams arī neliels pieaugums (Koroļeva, Mieriņa, Trapencieris, Sņikere Goldmanis, 2007). 2011. gada *ESPAD* pētījuma dati šādu prognozi apstiprina. Smēķēt pamēģinājušo skolēnu īpatsvars vecumā no 15 līdz 16 gadiem valstī ir samazinājies par 2% un patlaban ir 78%. Tomēr, ņemot vērā nelielo īpatsvara samazinājumu, tas joprojām ir augstākais rādītājs starp visām *ESPAD* dalībvalstīm arī 2011. gadā.

2.1. attēls. **Dzīves laikā smēķēt pamēģināšanas tendences zēnu un meiteņu vidū salīdzinājumā ar vidējiem rādītājiem ESPAD dalībvalstīs, 1995.–2011. gads**

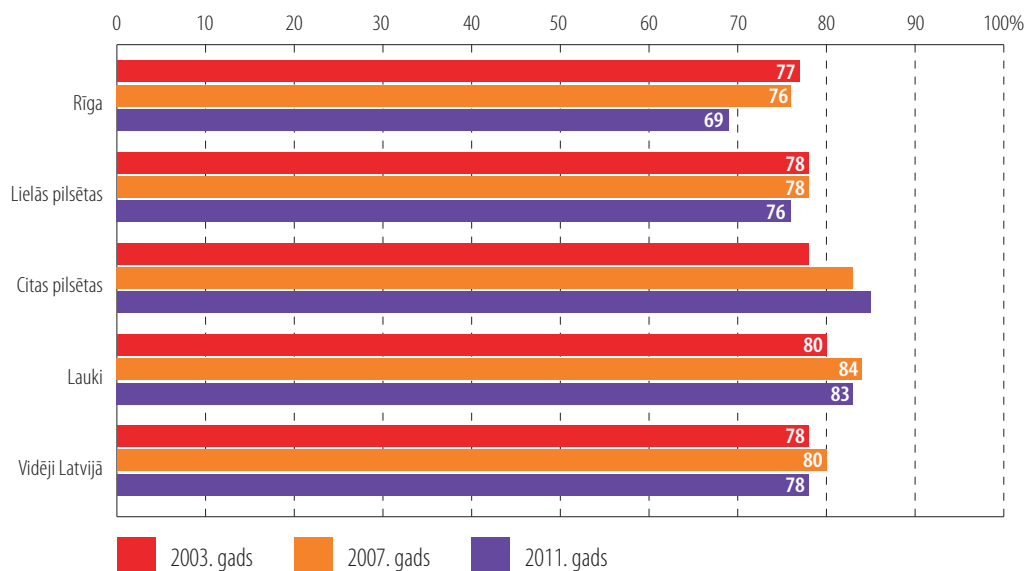

Visbūtiskākās izmaiņas vērojamas smēķēt pamēģinājušo zēnu vidū, jo minētais rādītājs pēdējo četrus gadus laikā ir samazinājies par 6%, un 2011. gadā tas ir 79%. Tajā pašā laikā jāpiebilst, ka atbilstoši prognozēm nedomājot (par diviem procentpunktiem) pieaudzis smēķēt pamēģinājušo meiteņu skaits – pašlaik minētais rādītājs meiteņu grupā ir 78%. Šādas valstī vērojamas tendences smēķēšanas pamēģināšanā un dzimumu atšķirību mazināšanās rādītājā atbilst globālajām smēķēšanas izplatības tendencēm.

Salīdzinot *ESPAD* pētījuma 5. posma Latvijas datus, vērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības smēķēšanas pamēģināšanas rādītājā atkarībā no mācību valodas skolā ($r=-0,225$, $p<0,001$). Nozīmīgi biežāk smēķēt pamēģinājuši skolēni latviešu plūsmas skolās (84%) nekā jaunieši no skolām ar citu mācību valodu (63%). Jāpiebilst, ka iepriekšējā *ESPAD* pētījuma posmā 2007. gadā konstatēts, ka smēķēt pamēģinājuši 83% skolēnu vecumā no 15 līdz 16 gadiem no skolām ar latviešu mācību valodu un 72% skolēnu no skolām ar citu mācību valodu. Jāņem vērā, ka šādas etniskās atšķirības smēķēšanas pamēģināšanā nav nejaušas un visticamāk skaidrojamas ar atšķirībām cigarešu pieejamībā lielpilsētās, kur vairāk koncentrējas krievu un citu etnisko grupu

iedzīvotāji, un mazpilsētās vai laukos, kur galvenokārt dzīvo latvieši. Atšķirības cigarešu pieejamībā dažādos reģionos un apdzīvotās vietās raksturotas nākamajās šīs nodaļas sadaļās, taču šādu pieņēmumu netieši apstiprina arī tas, ka smēķēt kaut reizi dzīves laikā nozīmīgi biežāk pamēģinājuši laukos un nelielās pilsētās dzīvojošie jaunieši (83%–85%), savukārt visretāk – rīdžinieki (69%, $r=0,157$, $p<0,001$). Tāpat, analizējot pēc reģiona pazīmes, augstāks smēķēt pamēģinājušo jauniešu rādītājs ir Vidzemes reģionā (85%) un Pierīgā (84%), taču būtiski zemāks tas ir Latgales reģionā (75%) un Rīgā ($r=0,156$, $p<0,001$). Jāpiebilst, ka tieši Rīgā ir vērojams visbūtiskākais smēķēt pamēģinājušo jauniešu īpatsvara samazinājums kopš 2003. gada jeb *ESPAD* pētījuma 3. posma (sk. 2.2. attēlu).

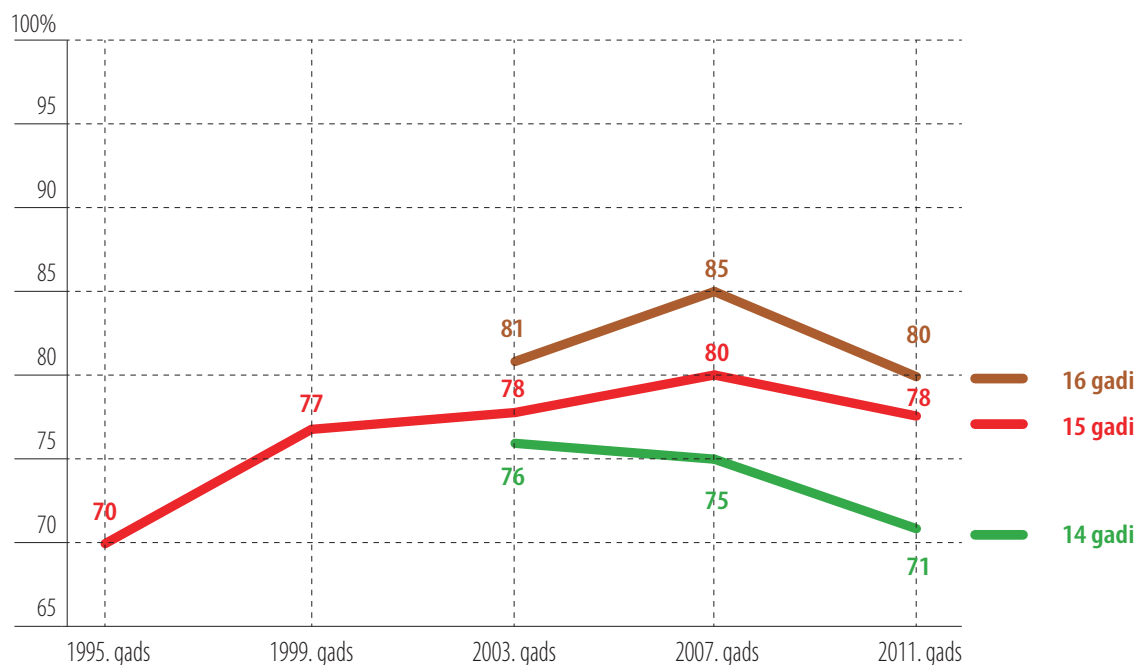
2.2. attēls. **Smēķēt pamēģināšana dzīves laikā ESPAD skolēnu kohortā saistībā ar dzīvesvietas urbanizāciju, 2003.–2011. gads, %**

14 līdz 15 gadi ir laiks, kad jaunieši diezgan aktīvi izmēģina dažādus jauninājumus dzīvē, tostarp pamēģina arī apreibinošas vielas. Kā liecina pētījumā iegūto datu analīze, rādītājs par cigarešu pamēģināšanu dzīves laikā 14 gadu veco (1996. dzimšanas gada kohorta) un 15 gadu veco (1995. dzimšanas gada kohorta) skolēnu vidū atšķiras par 7%, proti, 1996. gada kohortā smēķēt pamēģinājušo jauniešu īpatsvars ir mazāks – 71%. Savukārt izmaiņas rādītājā, salīdzinot 1995. dzimšanas gada skolēnu kohortu ar jauniešiem, kuri dzimuši 1994. gadā, nav tik būtiski atšķirīgas, un vērojama pieaugums rādītājā ir vien tikai 2%.

2.3. attēls. **Smēķēt pamēģināšana dzīves laikā ESPAD skolēnu kohortā salīdzinājumā ar vienu gadu jaunākiem un vienu gadu vecākiem, 2003.–2011. gads, %**

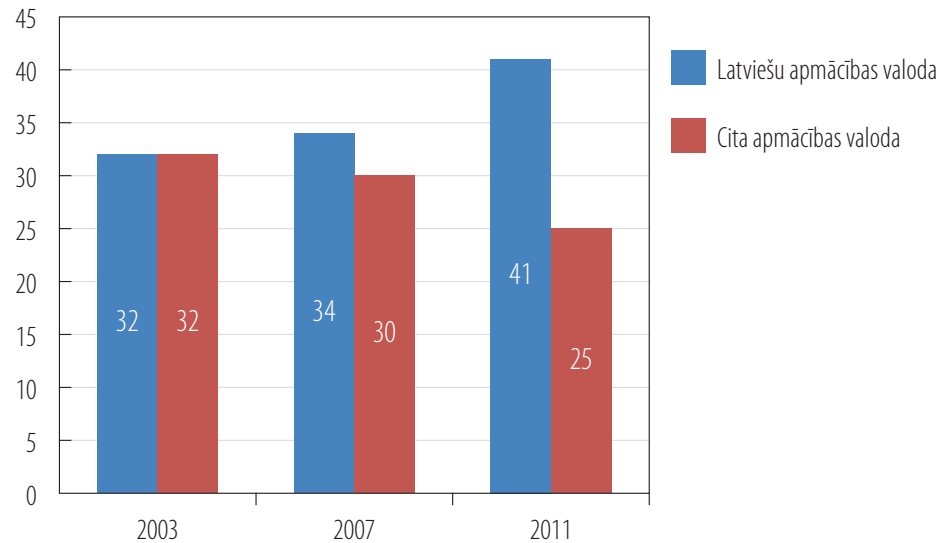

15% no visiem skolēniem vecumā no 15 līdz 16 gadiem dzīves laikā smēķēt ir pamēģinājuši tikai vienu vai divas reizes, bet vēl 15% to darījuši no trim līdz deviņām reizēm dzīvē. Noteikts nikotīna atkarības risks pastāv aptuveni katram trešajam (36%) skolēnam vecumā no 15 līdz 16 gadiem, kuri dzīves laikā izsmēķējuši 40 un vairāk cigarešu.

Vairāk nekā divas paciņas jeb 40 un vairāk cigarešu dzīves laikā nozīmīgi biežāk smēķējuši zēni nekā meitenes – zēnu vidū šis rādītājs ir 41%, savukārt meiteņu grupā tas ir par desmit procentpunktiem mazāks un ir 31% ($\Phi = -0,101$, $p < 0,001$).

Tāpat kā smēķēšanas pamēģināšanas rādītājs arī 40 un vairāk reižu smēķēšana norāda, ka daudz maz bieži smēķēšanas paradumi galvenokārt ir skolēniem no latviešu plūsmas skolām, nevis cittautiešu jauniešiem ($\Phi = -0,142$, $p < 0,001$), turklāt starpība rādītājā abās grupās ir pat 16%. Tas nozīmē, ka aptuveni divas piektdaļas skolēnu (41%) latviešu plūsmas skolās mēdz vairāk vai mazāk regulāri uzsmēķēt, turpretim skolās ar citu mācību valodu šāds paradums ir ceturtdaļai jauniešu (25%), kas arī vērtējams kā salīdzinoši augsts rādītājs.

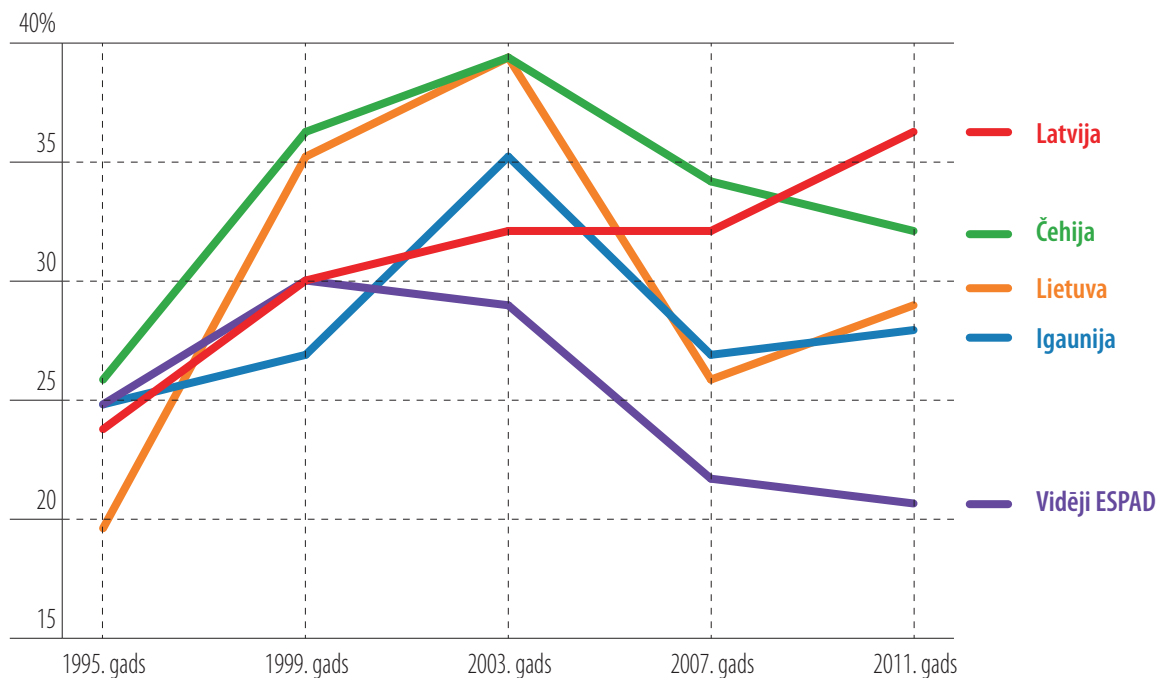
2.4. attēls. **40 un vairāk reizu smēķēšana dzīves laikā ESPAD skolēnu kohortā dalījumā pēc mācību valodas, 2003.–2011. gads, %**

Salīdzinot *ESPAD* pētījuma datus kopš pirmā posma 1995. gadā, vērojams, ka augstākais punkts 40 un vairāk reizu smēķēšanas rādītājā vecajās Eiropas valstīs tika konstatēts 1999. gadā, bet jaunajās Eiropas valstīs — 2003. gadā. Kopš šā laika nevienā no *ESPAD* dalībvalstīm rādītājs, kas atspoguļo 40 un vairāk reizu smēķēšanu dzīves laikā, nav palielinājies, bet gan samazinājies vai arī stabilizējies (Horvātija, Kipra, Itālija, Malta un Rumānija). Arī Latvijā līdz šim bija vērojamas zināmas stabilizācijas iezīmes, jo gan 2003. gadā, gan arī 2007. gadā minētais rādītājs *ESPAD* skolēnu kohortā bija 32%. Tomēr visai negaidīti 2011. gadā indikators, kas atspoguļo vairāk vai mazāk biežu smēķēšanu, valstī ir palielinājies par četriem procentiem un patlaban ir 36%. Jāpiebilst, ka pieaugums 40 un vairāk reizu smēķēšanas rādītājā ir vērojams gan zēnu, gan meiteņu vidū. Tā kā citās *ESPAD* dalībvalstīs šāds pieaugums rādītājā nav vērojams, grūti ir interpretēt iemeslus šādam kāpumam mūsu valstī. Tomēr jāakcentē, ka konstatētās izmaiņas ir būtiskas un vērā ņemamas, jo pēdējo reizi tik augsts 40 un vairāk reizu smēķēšanas rādītājs kādā no *ESPAD* dalībvalstīm bija konstatēts 2003. gadā.

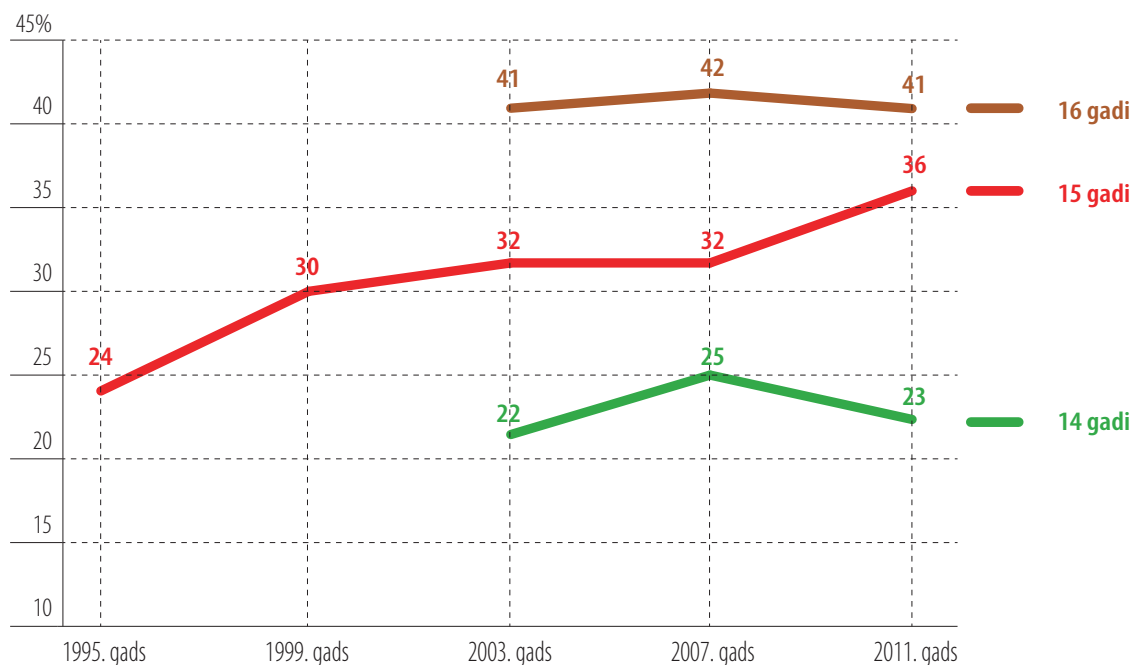

2.5. attēls. **Tendences 40 un vairāk reižu smēķēšanas rādītājā Latvijā salīdzinājumā ar atsevišķām ESPAD dalībvalstīm, 1995.–2011. gads, %**

Salīdzinošā datu analīze 1994., 1995. un 1996. gadā dzimušo skolēnu kohortās norāda uz būtiskām atšķirībām 40 un vairāk reižu smēķēšanas rādītājā – 1994. gadā dzimušo kohortā šis rādītājs ir 23%, kas ir par 13% mazāk nekā 1995. gadā dzimušo jeb *ESPAD* kohortā. Tas nozīmē, ka daudz maz regulāri smēķēšanas paradumi skolēniem izveidojas tieši vecumā no 14 līdz 15 gadiem, bet pēc tam skolēnu īpatsvars, kuri uzsāk smēķēt vairāk vai mazāk regulāri, tik būtiski nepalielinās. Starpība minētajā rādītājā 1994. un 1995. dzimšanas gada skolēnu kohortās ir vien 5%.

2.6. attēls. **40 un vairāk reižu smēķēšana ESPAD skolēnu kohortā salīdzinājumā ar vienu gadu jaunākiem un vienu gadu vecākiem skolēniem, 2003.–2011. gads, %**

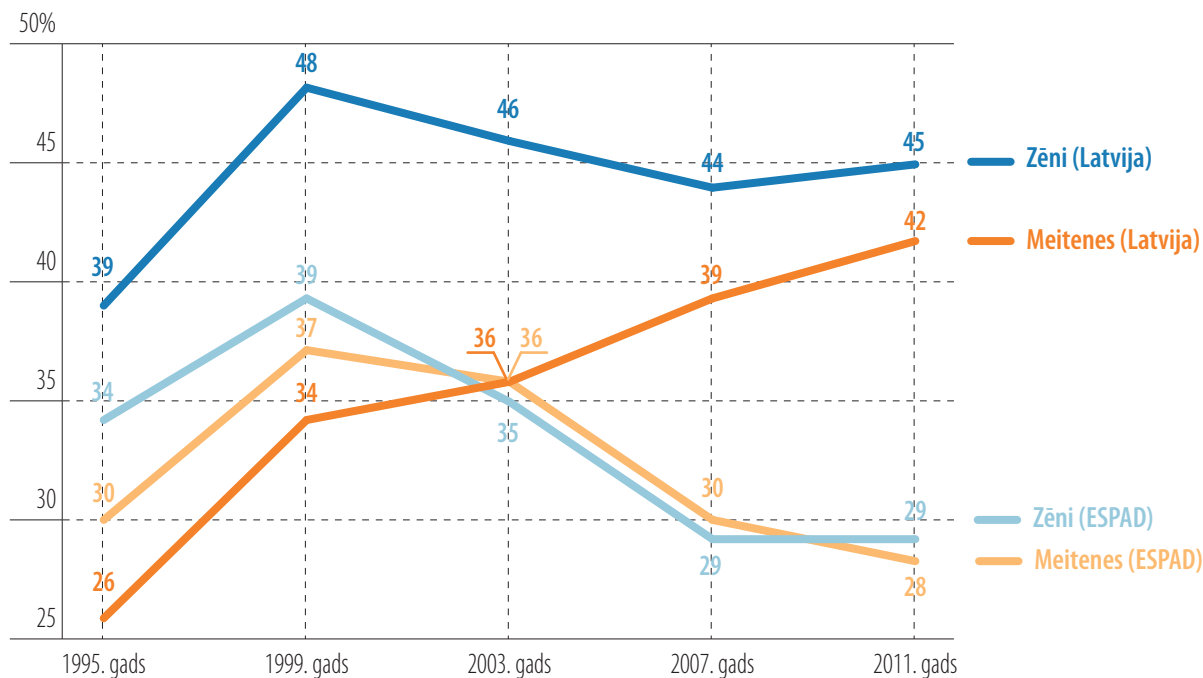
2.2. Smēķēšana pēdējo 30 dienu laikā

Rādītājs par smēķēšanu pēdējo 30 dienu laikā atspoguļo nesenu smēķēšanu. Zinātniskajā literatūrā norādīts, ka šis rādītājs statistiski nozīmīgi saistīts ar smēķēšanas pamēģināšanu dzīves laikā, proti, valstīs, kurās smēķēšanas pamēģināšanas īpatsvars ir augsts, tāds ir arī rādītājs par smēķēšanu pēdējo 30 dienu laikā (*Hibell et al, 2009*). Latvija šajā ziņā nav izņēmums. No visiem skolēniem vecumā no 15 līdz 16 gadiem pēdējā mēneša laikā ir smēķējuši 44% jeb aptuveni divas piektdaļas.

Skatot tendences rādītājā par smēķēšanu pēdējo 30 dienu laikā, secināms, ka kopš 2007. gada šis rādītājs valstī ir pieaudzis par 3%. Pirms četriem gadiem no visiem skolēniem vecumā no 15 līdz 16 gadiem pēdējo 30 dienu laikā bija smēķējuši 41%, un tas bija trešais augstākais rādītājs starp visām ESPAD pētījuma dalībvalstīm uzreiz aiz Austrijas (45%) un Čehijas (41%). Līdz tam pētījuma 2. posmā 1999. gadā un 3. posmā 2003. gadā konstatētais nesenās smēķēšanas izplatības rādītājs ESPAD skolēnu kohortā bija 40%, un tas bija tikai nedaudz augstāks par vidējo rādītāju ESPAD dalībvalstīs kopumā. Tas nozīmē, ka jau 2007. gadā gandrīz visās Eiropas valstīs bija vērojams samazinājums nesenās smēķēšanas izplatības rādītājā, turpretim Latvijā meiteņu vidū tas pieauga, radot nelielu pieaugumu arī kopējā smēķēšanas izplatības rādītājā skolēnu vidū.

2.7. attēls. **Tendences nesenās smēķēšanas rādītājā zēnu un meiteņu vidū salīdzinājumā ar vidējiem rādītājiem ESPAD dalībvalstīs, 1995.–2011. gads, %**

Salīdzinot smēķēšanas izplatību pēdējo 30 dienu laikā zēnu un meiteņu grupās, pašlaik vērojams, ka atšķirības rādītājos ir nelielas – no visām meitenēm vecumā no 15 līdz 16 gadiem pēdējā mēneša laikā smēķēja 42%, bet no zēniem – 45%. Jāpiebilst, ka salīdzinājumā ar 2007. gadu nesenās smēķēšanas rādītājs meiteņu vidū ir pieaudzis par 3%, taču zēnu vidū tas ir palicis gandrīz nemainīgs. Ņemot vērā globālās pretsmēķēšanas aktivitātes, cigarešu cenu kāpumu valstī, kā arī tendences valstīs, kurās ir Latvijai līdzīga smēķēšanas kultūra un tradīcijas (piemēram, Itālija), domājams, ka nākotnē rādītājs par smēķēšanu pēdējo 30 dienu laikā meiteņu vidū vēl turpinās palielināties, taču zēnu grupā tas paliks salīdzinoši nemainīgs.

Satraucošākas ir atšķirības smēķēšanas izplatības rādītājā dažādu plūsmu skolās. Atbilstoši *ESPAD* pētījuma 5. posma datiem gandrīz puse (48%) no skolēniem latviešu plūsmas skolās ir smēķējuši pēdējo 30 dienu laikā, savukārt skolās ar citu mācību valodu šis rādītājs ir būtiski zemāks un ir 32% ($\Phi=0.136$, $p<0.001$). Jāpiebilst, ka rādītājs par nesenu smēķēšanu skolās ar latviešu mācību valodu kopš 2003. gada ir būtiski pieaudzis, savukārt skolās ar citu mācību valodu tieši pretēji – būtiski samazinājies.

2.1. tabula. **Smēķēšana pēdējo 30 dienu laikā ESPAD skolēnu kohortā dalījumā pēc mācību valodas, 2003.–2011. gads, %**

	Latviešu mācību valoda	Cita mācību valoda	Kopā
2003. gads	41	39	40
2007. gads	43	38	42
2011. gads	48	32	43

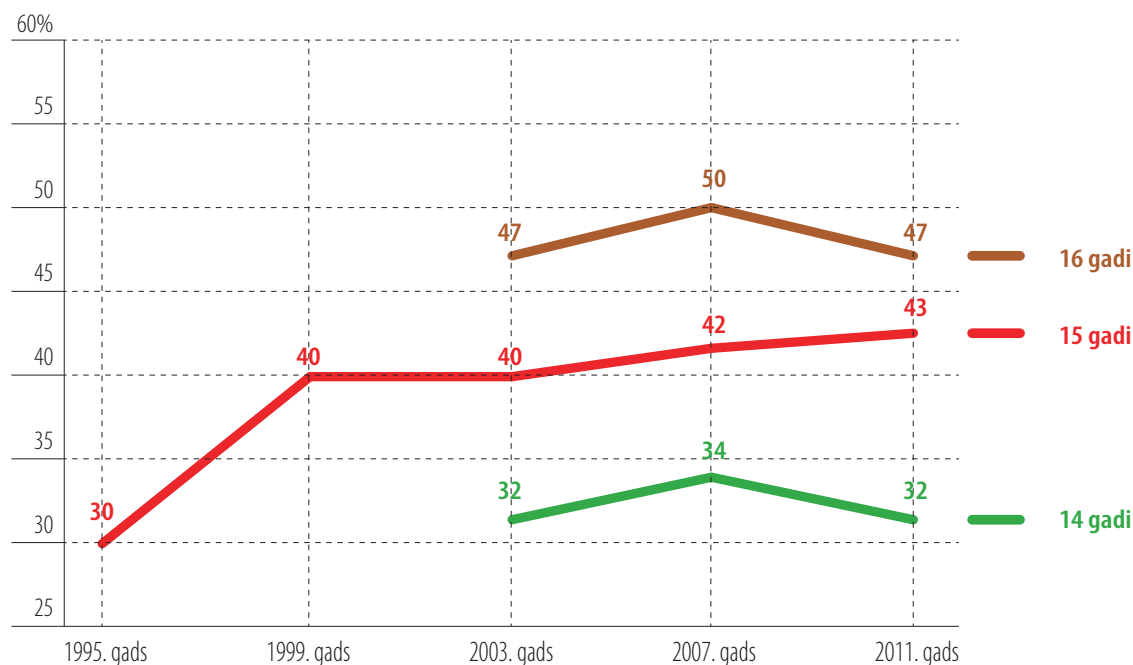
Tāpat analizējot atšķirības rādītājā saistībā ar apdzīvotas vietas tipu, vērojams, ka nelielās pilsētās, bijušajos rajonu centros pēdējo 30 dienu laikā smēķējuši pat vairāk nekā puse no skolēniem (51%), bet laukos šis rādītājs ir 48%. Tajā pašā laikā smēķēšanas izplatība skolēnu vidū republikas nozīmes pilsētās un Rīgā ir daudz zemāka – attiecīgi 39% un 36%. Iespējams, ka nozīme šādām būtiskām smēķēšanas izplatības atšķirībām lielajās pilsētās un citviet ir organizētajām profilakses aktivitātēm, kā arī kontrolei veikalos, kas viennozīmīgi ietekmē cigarešu pieejamību un līdz ar to arī smēķēšanas izplatību. Taču, iespējams, ka smēķēšana lielajās pilsētās nav tik izplatīta tāpēc, ka viegli pieejamas un lietotas tiek citas apreibinošās vielas, piemēram, marihuāna, t.s. Spice vai citi apreibinošie smēķējamie augu maisījumi. Šī hipotēze tiks pārbaudīta turpmākajās pētījuma pārskata nodaļās.

Rādītāja analīze reģionālā aspektā norāda, ka smēķēšanas izplatības ierobežošanai uzmanība visvairāk būtu vēršama Zemgales reģionā, jo šeit pēdējo 30 dienu laikā smēķējuši pat 53% no skolēniem. Tāpat augsts izplatības rādītājs ir Pierīgas reģionā (48%), Kurzemē (47%) un Vidzemē (46%), bet salīdzinoši zemāks tas ir Latgales reģionā (41%, $\Phi=0.115$, $p<0.001$).

Salīdzinot nesenās smēķēšanas rādītāju 1994., 1995. un 1996. gadā dzimušo skolēnu kohortās, vērojams, ka no 14 gadu veciem skolēniem (1996. dzimšanas gada kohorta) pēdējo 30 dienu laikā smēķējuši aptuveni trešā daļa (32%), kas ir par 11 procentpunktiem mazāk nekā konstatēts 1995. dzimšanas gada jeb *ESPAD* skolēnu kohortā.

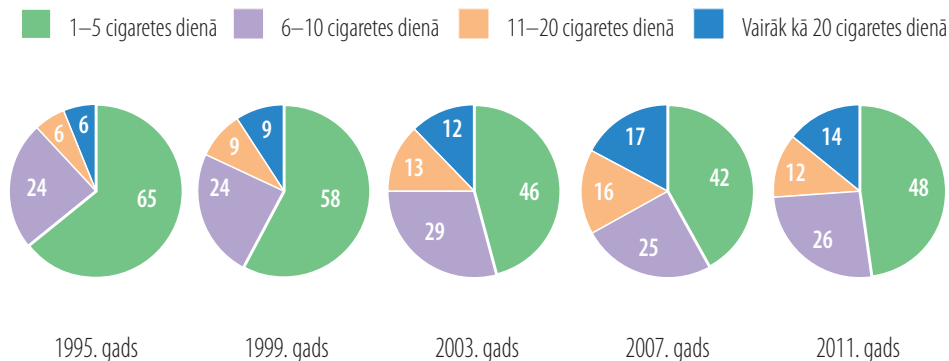
2.8. attēls. **Smēķēšana pēdējo 30 dienu laikā ESPAD skolēnu kohortā salīdzinājumā ar vienu gadu jaunākiem un vienu gadu vecākiem skolēniem, 2003.–2011. gads, %**

57% no visiem skolēniem vecumā no 15 līdz 16 gadiem pēdējo 30 dienu laikā nav smēķējuši vispār, bet 16% – pēdējo 30 dienu laikā nav smēķējuši katru dienu. Lielākā daļa no viņiem norādījuši, ka smēķē retāk nekā reizi nedēļā, tāpēc teorētiski iespējams, ka kāds no viņiem tieši pēdējo 30 dienu laikā ir izsmēķējis pirmo cigareti mūžā. Šo iemeslu dēļ visus jauniešus, kuri norādījuši uz smēķēšanas faktu pēdējā mēneša laikā, par regulāriem smēķētājiem uzskatīt nevar. Saskaņā ar ESPAD pētījuma vadlīnijām regulārie smēķētāji ir tie, kuri pēdējo 30 dienu laikā ir izsmēķējuši vismaz vienu cigareti dienā, un tādi kopumā ir 28% skolēni vecumā no 15 līdz 16 gadiem.

Gandrīz puse no regulāriem smēķētājiem (48%) dienā izsmēķē vienu līdz piecas cigaretes, bet aptuveni viena ceturtdaļa (26%) – sešas līdz desmit cigaretes. Satraucoši, ka, neņemot vērā cigarešu cenu kāpumu pēdējo gadu laikā, 14% regulāro smēķētāju dienā izsmēķē vairāk nekā vienu paciņu jeb vairāk par 20 cigaretēm. Jāpiebilst, ka arī 2007. gadā Latvija līdztekus Bulgārijai un Horvātijai bija starp tām valstīm, kurās tika konstatēts augstākais īpatsvars skolēnu vidū, kuri dienā izsmēķē vairāk nekā vienu paciņu (Hibell et al, 2009).

2.9. attēls. **Izsmēķēto cigarešu skaits dienā ikdienas smēķētāju vidū, ESPAD kohorta 1995.–2011. gads, %**

Analizējot regulāro smēķētāju demogrāfisko portretu, secināms, ka no visiem zēniem vecumā no 15 līdz 16 gadiem regulāri smēķē viena trešdaļa (33%), turpretim meiteņu vidū smēķēšana par ikdienas paradumu ir izveidojusies 23% ($\Phi=0,112$, $p<0,001$).

Tāpat statistiski biežāk ikdienas smēķēšana ir izplatīta to skolēnu vidū, kuri dzīvo maz urbanizētās apdzīvotās vietās – nelielās pilsētās un lauku rajonos. No šiem jauniešiem ik dienu smēķē aptuveni viena trešdaļa. Salīdzinājumam: Rīgā un republikas nozīmes pilsētās regulāro smēķētāju īpatsvars ir 22% ($\Phi=0,117$, $p<0,001$). No vienas puses, šie rezultāti ir loģiski skaidrojami, jo maz urbanizētās apdzīvotās vietās konstatēts arī augstāks smēķēšanas pamēģināšanas rādītājs jeb smēķēšana dzīves laikā, tomēr, no otras puses, datu analīze norāda, ka lielāka varbūtība kļūt par regulāru smēķētāju ir Rīgā un republikas nozīmes pilsētās dzīvojošiem un smēķēt pamēģinājušiem jauniešiem.

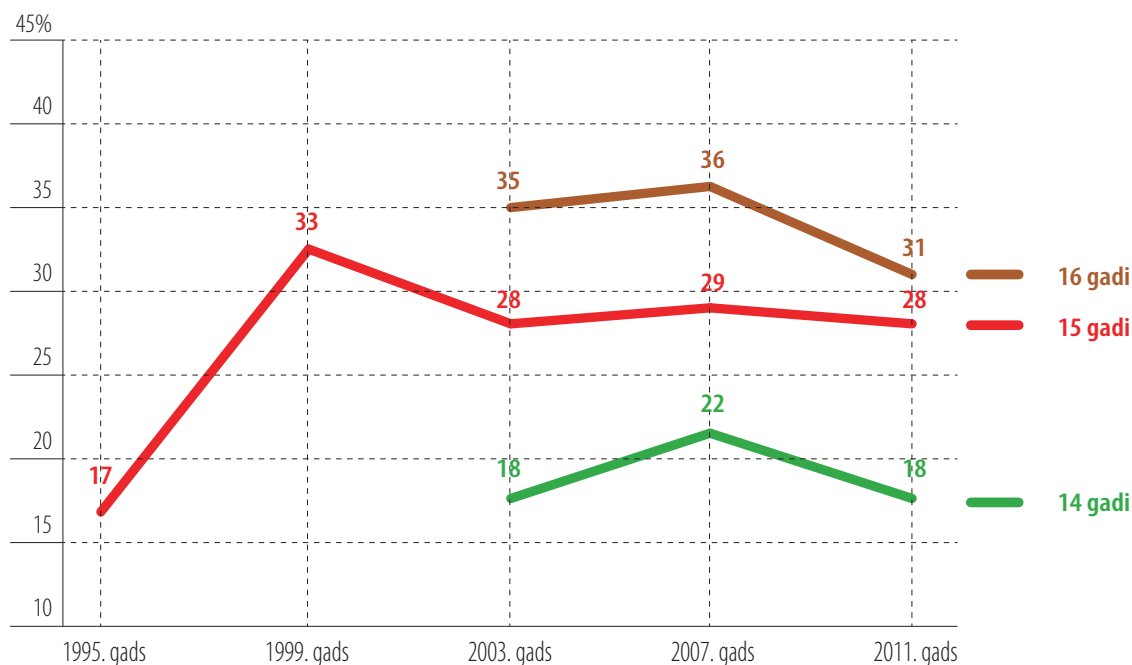
2.10. attēls. Regulāro smēķētāju īpatsvars ESPAD skolēnu kohortā dalījumā pēc dzīvesvietas urbanizācijas, 2003.–2011. gads, %

Kaut reizi pamēģinot cigaretes, lielāka varbūtība regulāri smēķēt ir arī tiem jauniešiem, kuri mācās skolās ar citu mācību valodu, lai gan regulāri smēķējušo skolēnu īpatsvars šajās skolās ir zemāks nekā skolās ar latviešu mācību valodu. Ja latviešu plūsmas skolās patlaban regulāri smēķē 30% skolēnu, tad skolās ar citu mācību valodu tādu ir 21%, savukārt starpība rādītājos, kas atspoguļo smēķēšanas pamēģināšanu un regulāru smēķēšanu, mazāka ir krievu un citu valodu plūsmu skolās.

Tāpat kā citi smēķēšanas izplatības rādītāji, arī regulāras smēķēšanas īpatsvars būtiski zemāks ir 14 gadu veco skolēnu vidū jeb 1996. dzimšanas gada kohortā – no šiem skolēniem patlaban regulāri smēķē 18%, kas ir par desmit procentpunktiem mazāk nekā vienu gadu vecāku skolēnu grupā, t. i., *ESPAD* kohortā. Jānorāda, ka, sasniedzot 16 gadu vecumu, regulāri smēķē jau gandrīz trešā daļa skolēnu (31%).

2.11. attēls. Regulāro smēķētāju īpatsvars ESPAD skolēnu kohortā salīdzinājumā ar vienu gadu jaunākiem un vienu gadu vecākiem, 2003.–2011. gads, %

2.3. Smēķēšanas uzsākšanas vecums

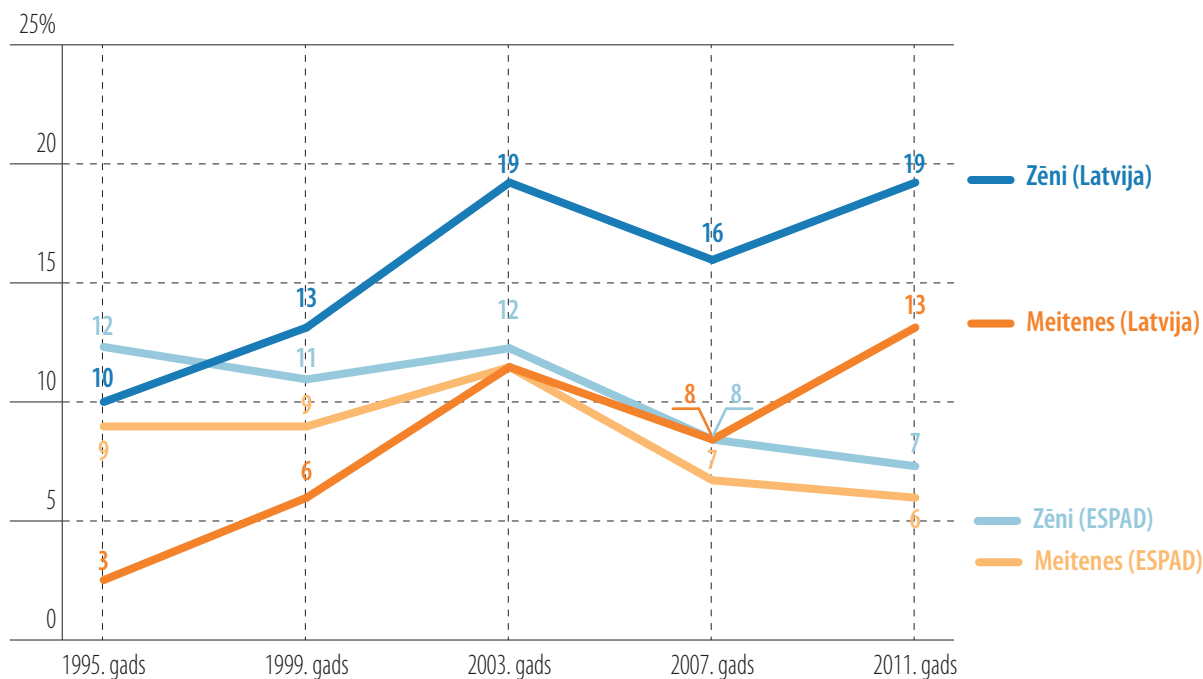
ESPAD pētījuma datu analīze norāda, ka regulāras smēķēšanas paradumu izveidošanās vecumā no 15 līdz 16 gadiem statistiski nozīmīgi ir saistīta ar smēķēšanas uzsākšanas vecumu, proti, tiem jauniešiem, kuri pirmo cigareti pamēģinājuši 13 gadu vecumā vai agrāk, ir lielāka iespēja agrīni kļūt par regulāru smēķētāju nekā tiem, kuri pirmo cigareti pamēģinājuši vēlāk. Savukārt saskaņā ar "vārtu teoriju" (ang. val. – *gateway theory* vai *stepping stone theory*), uzsākot regulāri smēķēt agrākā vecumā, jaunieši sevi pakļauj lielākam riskam, ka vēlāk, pamēģinot nelegālās atkarības izraisošās vielas, viņiem var izveidoties spēcīga šo vielu lietošanas atkarība (West & Hardy, 2006). Tomēr jaunākie pētījumi ASV rāda, ka t.s. "gateway" viela, kuras lietošana ļauj prognozēt gan tabakas, gan citu vielu lietošanu nākotnē, ir alkohols (Kirby & Barry, 2012).

2007. gadā Latvija līdztekus Čehijai, Igaunijai un Slovākijai bija starp tām ESPAD dalībvalstīm, kurās konstatēts augstākais to skolēnu īpatsvars, kuri mūžā pirmo cigareti izsmēķējuši 13 gadu vecumā vai pat agrāk. Pirms četriem gadiem tādi kopumā bija 59% no visiem skolēniem valstī vecumā no 15 līdz 16 gadiem. Pašlaik šis rādītājs nav būtiski mainījies, un 2011. gadā konstatētais skolēnu īpatsvars, kuri pirmo cigareti izsmēķējuši, būdami 13 gadu veci vai pat jaunāki, ir 61%.

Tomēr salīdzinājumā ar 2007. gadu būtiski palielinājies to skolēnu īpatsvars, kuri 13 gadu vecumā vai agrāk ir uzsākuši smēķēt regulāri – tādi pašlaik kopumā ir 16% no visiem skolēniem vecumā no 15 līdz 16 gadiem. Salīdzinājumam: 2007. gadā konstatētais skolēnu īpatsvars, kuri regulāri sākuši smēķēt 13 gadu vecumā vai agrāk, bija 12%, savukārt 2003. gadā – 14%. Tas, ka regulāras smēķēšanas uzsākšana agrīnā vecumā nav mazinājusies, iespējams, skaidrojams, pirmkārt, ar smēķēšanas epidēmijas attīstību valstī, otrkārt, ar valsts makro līmeņa sociālekonomiskiem rādītājiem, treškārt, ar nepietiekamām aktivitātēm cigarešu pieejamības apkarošanā un smēķēšanas profilakses jomā.

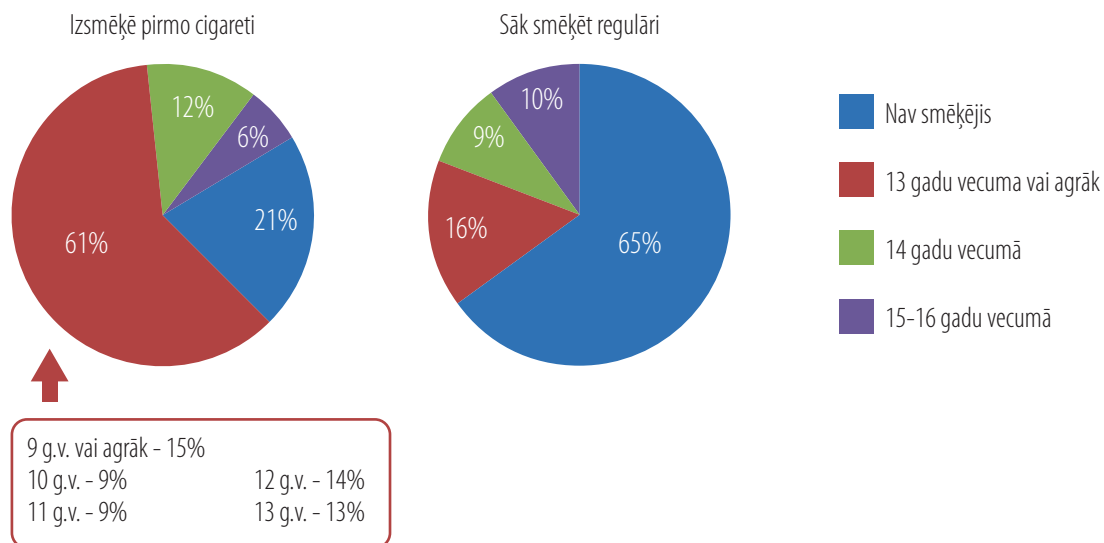
2.12. attēls. **Tendences rādītājā par regulāras smēķēšanas uzsākšanu 13 gadu vecumā vai agrāk zēnu un meiteņu vidū salīdzinājumā ar vidējiem rādītājiem ESPAD dalībvalstīs, 1995.–2011. gads, %**

Kopumā 15% no visiem skolēniem vecumā no 15 līdz 16 gadiem pirmo cigareti mūžā ir izsmēķējuši, būdami tikai deviņus gadus veci vai pat jaunāki, un vēl 9% to darījuši desmit gadu vecumā. Savukārt vecumā no 12 līdz 14 gadu katru gadu pirmo cigareti pamēģina aptuveni 12–14% skolēnu.

Vecums, kad zināma daļa (4%) skolēnu sāk regulāri smēķēt, ir 12 gadi, tomēr 13 gadu vecumā smēķēt ik dienu uzsāk jau gandrīz divreiz vairāk skolēnu (7%), bet 14 un 15 gadu vecumā regulāro smēķētāju īpatsvars ik gadu palielinās vēl par 9%.

2.13. attēls. Smēķēšanas uzsākšanas vecums ESPAD skolēnu kohortā, %

Agrīni, t. i., 13 gadu vecumā vai agrāk, pirmo cigareti mūžā nozīmīgi biežāk pamēģina skolēni no latviešu plūsmu skolām ($\Phi=0,217$, $p<0,001$). Šajā grupā rādītājs ir pārsteidzoši augsts – gandrīz divas trešdaļas (65%) no visiem skolēniem latviešu plūsmas skolās pirmo cigareti izsmēķējuši, būdami 13 gadu veci vai pat jaunāki. Turpretim skolās ar citu mācību valodu agrīni pirmo cigareti pamēģinājuši gandrīz puse jeb 48% skolēnu.

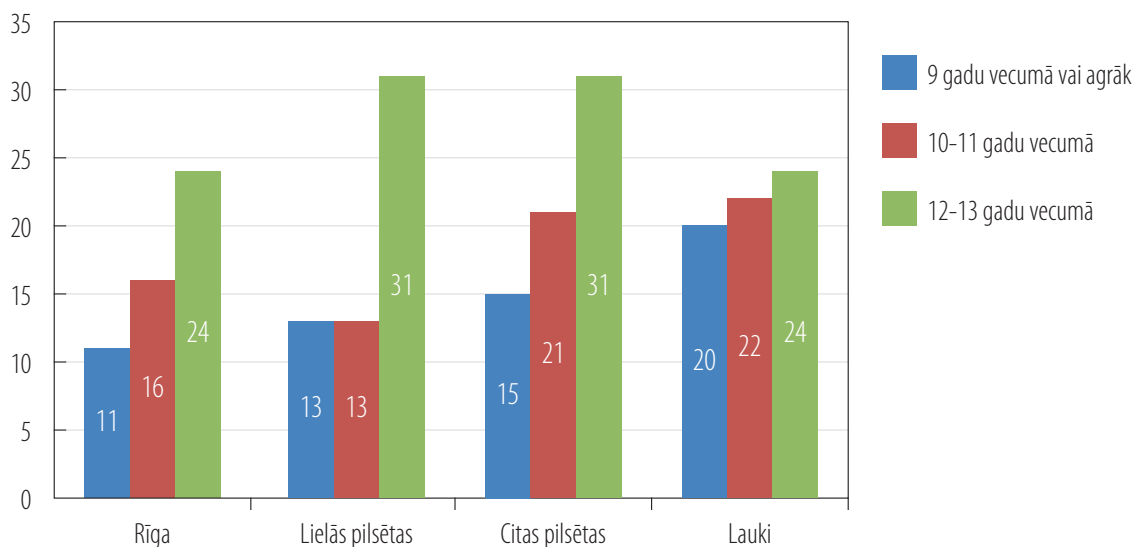
Tāpat ārkārtīgi atšķirīgi ir rādītāji par smēķēšanas pamēģināšanu 13 gadu vecumā vai agrāk dažādos plānošanas reģionos. Īpaši jāakcentē Vidzemes reģions, kur no visiem skolēniem vecumā no 15 līdz 16 gadiem pirmo cigareti, vēl nesasniedzot 14 gadu vecumu, bija izsmēķējuši jau 72%, un tikai 16% to pamēģinājuši darīt vēlāk. Salīdzinājumam: Rīgā no visiem skolēniem 13 gadu vecumā vai agrāk pirmo cigareti bija izsmēķējis 51%.

Datu analīze uzrāda arī statistiski nozīmīgas atšķirības smēķēšanas pamēģināšanas vecumā saistībā ar dzimumu un dzīvesvietas urbanizāciju, proti, biežāk agrīnā vecumā savu pirmo cigareti izsmēķē zēni (65%) nekā meitenes (57%), kā arī skolēni no nelielām pilsētām un lauku rajoniem (67%) nekā lielpilsētās vai Rīgā dzīvojošie.

Līdzīgas tendences atšķirībās ir vērojamas, ja skata rādītāju par regulāras smēķēšanas uzsākšanas vecumu. Viena piektdaļa skolēnu Vidzemē un Pierīgas reģionā regulāri ir sākuši smēķēt 13 gadu vecumā vai pat agrāk, savukārt Zemgalē un Kurzemē šis īpatsvars ir tikai nedaudz mazāks – attiecīgi 19% un 18%. Tajā pašā laikā Rīgā no visiem skolēniem agrīnā vecumā regulāri smēķēt sākuši gandrīz uz pusi mazāk skolēnu (11%). No vienas puses, šādas atšķirības rādītājos varētu skaidrot ar organizētajām smēķēšanas profilakses aktivitātēm galvaspilsētā, tomēr jānorāda, ka tieši Rīgā ir lielākais skolu skaits, kur mācības tiek organizētas ne latviešu valodā. Šajās skolās diemžēl profilakses aktivitātes tiek rīkotas retāk, tomēr, neņemot vērā to, tieši skolās ar citu mācību valodu ir zemāks agrīnā vecumā regulāri smēķēt sākušo skolēnu īpatsvars – 11%, bet latviešu plūsmas skolās – 18%. Šā iemesla dēļ atšķirībām smēķēšanas uzsākšanas vecumā, kā arī citos smēķēšanas rādītājos dažādu plūsmu skolās ir meklējami citi skaidrojumi.

2.14. attēls. **Agrīna smēķēšanas uzsākšana ESPAD skolēnu kohortā dalījumā pēc dzīvesvietas urbanizācijas, %**

2.4. Cigarešu pieejamība

Neņemot vērā aizliegumu pārdot cigaretes jauniešiem, kuri vēl nav sasnieguši 18 gadu vecumu, aptuveni divas piektdaļas (41%) skolēnu vecumā no 15 līdz 16 gadiem uzskata, ka cigaretes viņiem būtu ļoti viegli pieejamas, ja vien viņi tās vēlētos iegūt. Tāpat salīdzinoši augsts ir to skolēnu īpatsvars (33%), pēc kuru domām cigaretes ir diezgan viegli pieejamas. Kopumā tikai 5% 1995. gadā dzimušo norāda, ka cigaretes iegūt viņiem būtu neiespējami, bet 8% tas sagādātu lielākas vai mazākas grūtības.

Lai analizētu atšķirības un tendences cigarešu pieejamībai *ESPAD* skolēnu kohortā, tika noteikts cigarešu pieejamības indekss. Indekss atspoguļo to skolēnu īpatsvaru, kuriem cigaretes ir diezgan viegli vai ļoti viegli pieejamas. Šajā pētījuma posmā aprēķinātais cigarešu pieejamības indekss ir 74%.

Skatot atšķirības cigarešu pieejamībā pēc dažādām sociāli demogrāfiskām pazīmēm, secināms, ka nozīmīgi vieglāk tās ir dabūt skolēniem latviešu pilsēmas skolās nekā skolēniem ar citu mācību valodu — latviešu skolēnu vidū cigarešu pieejamības indekss ir 78%, bet citsautiešu jauniešiem tas ir 62% ($\Phi=0,173$, $p<0,001$).

Tieši ar etniskām atšķirībām cigarešu pieejamībā un reģiona struktūrā ir izskaidrojams, kāpēc cigarešu pieejamības indekss Pierīgas, Vidzemes, Zemgales un Kurzemes reģionā ir augstāks (77–80%), bet zemāks Rīgā (71%) un Latgales reģionā (63%, $\Phi=0,140$, $p<0,001$).

Tāpat jānorāda, ka dzimumu atšķirības cigarešu pieejamības indeksā nav vērojamas un cigaretes ir vienlīdz viegli pieejamas gan meitenēm, gan zēniem.

Cigarešu pieejamība visbiežāk ir saistīta ar skolēnu smēķēšanas paradumiem — tie skolēni vecumā no 15 līdz 16 gadiem, kuri jebkad dzīves laikā ir pamēģinājuši smēķēt, daudz biežāk norāda, ka cigaretes viņiem ir ļoti viegli vai viegli pieejamas (80%). Salīdzinājumam: to skolēnu grupā, kuri dzīves laikā nav smēķējuši, cigarešu pieejamības indekss ir par 32% mazāks un veido 48% ($\Phi=0,300$, $p<0,001$). Tāpat cigarešu pieejamība būtiski atšķiras regulāro smēķētāju un pārējo skolēnu grupās — gandrīz visiem (86%) regulāriem smēķētājiem cigaretes ir viegli vai ļoti viegli pieejamas, savukārt pārējo skolēnu grupā pieejamības indekss ir 69% ($\Phi=0,185$, $p<0,001$).

Jautājums par cigarešu pieejamību skolēniem aptaujas instrumentārijā pirmo reizi tika iekļauts 1999. gadā, īstenojot *ESPAD* pētījuma 2. posmu. Tas ļauj analizēt izmaiņas rādītājā, kas notikušas pēdējo 12 gadu laikā. Ja salīdzina izmaiņas cigarešu pieejamībā ar 2007. gadā iegūtajiem rezultātiem, jāsecina, ka četru gadu laikā cigarešu pieejamības indekss ir samazinājies par 5% — 2007. gadā *ESPAD* skolēnu kohortā tas bija 79%. Salīdzinājumam: 1999. gadā konstatētais cigarešu pieejamības indekss bija 92%, bet 2003. gadā — 89%. Visticamāk, ka iemesls šādam indeksa samazinājumam ir būtiski pieaugošās cigarešu cenas, un skolēni, kuri pat varbūt vēlētos iegādāties cigaretes, tās vienkārši vairs nevar atļauties. Kā liecina autoru aprēķini, tad cigarešu mazumtirdzniecības cenas kopš 2007. gada ir pieaugušas par 4–10%. Tas vēlreiz apstiprina akcīzes nodokļa cigaretēm pieauguma pozitīvo ietekmi uz to pieejamību, taču akcīzes nodokļa ietekme uz patēriņa samazinājumu jauniešu vidū pagaidām vēl nav vērojama. Iemesli tam tiks skaidroti nākamajās šā pārskata nodaļās.

Ņemot vērā, ka cigarešu pieejamība skolēnu vidū vecumā no 15 līdz 16 gadiem joprojām ir vērtējama kā salīdzinoši augsta, turpmāko četru gadu ciklā ir nepieciešams panākt vēl būtiskāku cigarešu pieejamības indeksa samazinājumu, ko visefektīvāk iespējams realizēt, turpinot palielināt akcīzes nodokli šai preču grupai (*EMCDDA, 2008*).

2.2. tabula. **Tendences cigarešu pieejamības indeksam dalījumā pēc mācību valodas, 2007.–2011. gads, %**

	Latviešu mācību valoda	Cita mācību valoda	Kopā
1999. gads	92	92	92
2003. gads	86	86	87
2007. gads	81	74	79
2011. gads	78	62	74

Interesanti, ka būtiskākais samazinājums (12%) cigarešu pieejamības indeksā vērojamas starp tiem skolēniem, kuri mācās skolās ar krievu vai citu mācību valodu. 2007. gadā šo skolēnu vidū cigarešu pieejamības indekss bija 74%, bet šajā gadā tas ir jau 62%. Jānorāda, ka, īstenojot *ESPAD* pētījuma 4. posmu 2007. gadā, viens no zemākajiem cigarešu pieejamības indeksiem bija vērojams Krievijā, Ukrainā (55–58%), kā arī Armēnijā (37%), tomēr ne ar reģionālām, ne arī etniskām īpatnībām iegūtie rezultāti netika interpretēti (*Hibell & D, 2009*).

2.5. Smēķēšanas riski

Skolēniem ir visai atšķirīgi priekšstati par smēķēšanas riskiem. 38% uzskata, ka, reizēm smēķējot cigaretes, cilvēki rada tikai nelielu kaitējumu sev un savai veselībai, bet aptuveni trešā daļa (32%) domā, ka šāds uzvedības modelis rada vidēju risku cilvēka veselībai. Tomēr jāpiebilst, ka vienai desmitdaļai skolēnu zināšanas par smēķēšanas ietekmi uz veselību nav pietiekamas. Viņuprāt, reizēm uzsmēķējot, netiek radīts nekāds kaitējuma risks veselībai.

Daudz kritiskāk jaunieši vērtē riskus, kas saistīti ar regulāru un biežu smēķēšanu. Vairāk nekā divas trešdaļas (68%) uzskata, ka, smēķējot vienu vai vairākas cigarešu paciņas dienā, tiek radīts liels kaitējuma risks veselībai, tomēr jauniešu vidū ir arī tādi, kuri domā, ka, ik dienu izsmēķējot vismaz vienu cigarešu paciņu, veselībai radītā kaitējuma risks ir vidējs (18%) vai arī tikai neliels (7%).

Lai analizētu atšķirības un tendences smēķēšanas risku novērtējumā dažādās sociāli demogrāfiskās grupās, starptautiskā praksē pieņemts izmantot to skolēnu atbildes, kuri ar smēķēšanu saistītos kaitējuma riskus vērtē kā ļoti augstus (*Hibell et al., 2009*).

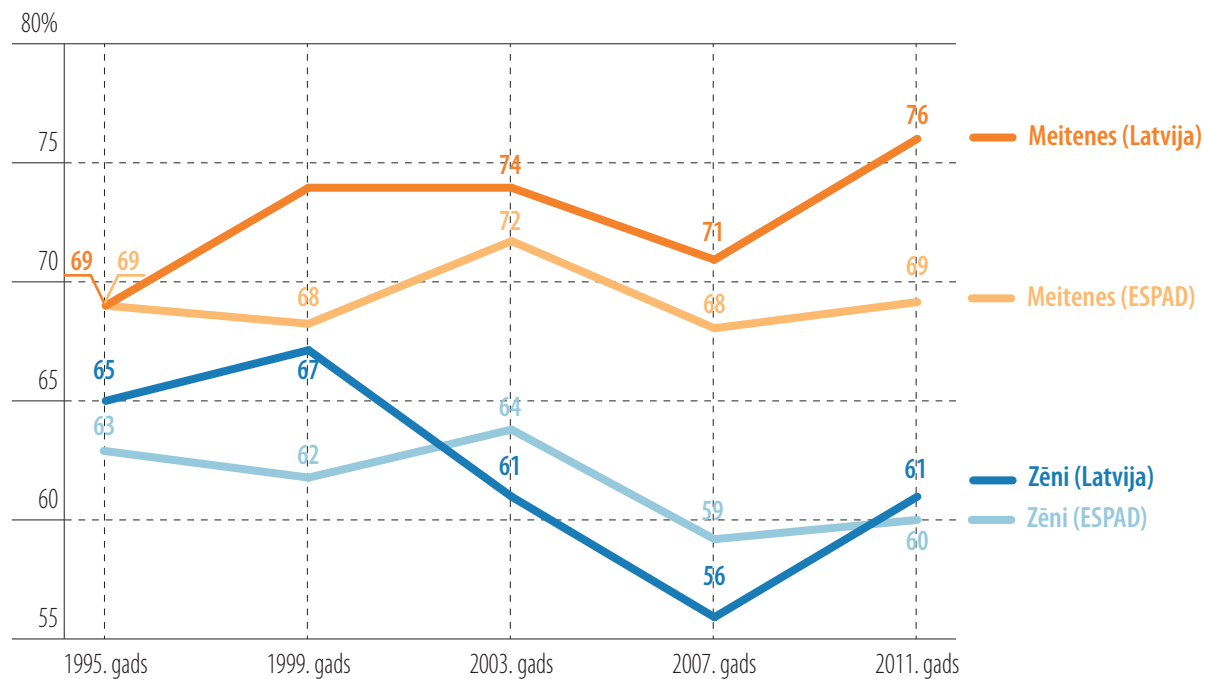
Analizējot neregulāras smēķēšanas riskus, statistiski būtiskas atšķirības pēc galvenajām sociāli demogrāfiskajām pazīmēm jauniešu uzskatos nav vērojamas, tomēr veselībai radītā kaitējuma riska novērtējums biežas un regulāras smēķēšanas gadījumā būtiski atšķiras atkarībā no mācību valodas skolā un dzimuma. Skolēni latviešu plūsmas skolās daudz biežāk nekā skolēni ar citu mācību valodu uzskata, ka, izsmēķējot vismaz vienu cigarešu paciņu dienā, tiek radīts liels kaitējuma risks veselībai – šāds uzskats dominē 71% latviešu un tikai 61% cittautiešu jauniešu ($\Phi=0,102$, $p<0,001$). Tāpat arī meitenes daudz biežāk nekā zēni uzskata, ka, ikdienu izsmēķējot vismaz vienu cigarešu paciņu, tiek radīts liels kaitējuma risks veselībai (attiecīgi 76% un 61%, $\Phi=0,169$, $p<0,001$).

Uzskati par smēķēšanas ietekmi uz veselību ļoti lielā mērā ir izskaidrojami ar jauniešu smēķēšanas paradumiem. Tie skolēni vecumā no 15 līdz 16 gadiem, kuri paši kaut reizi dzīves laikā ir smēķējuši, daudz biežāk uzskata, ka neregulāra smēķēšana nav saistīta ar augstu kaitējuma risku veselībai ($\Phi=0,122$, $p<0,001$). Ja no šiem skolēniem neregulāru smēķēšanu ar augstu kaitējuma risku veselībai saista 14%, tad pārējo jauniešu grupā šāds uzskats dominē jau ceturtdaļai (25%). Tāpat arī uzskats, ka vienas vai vairāku cigarešu paciņu izsmēķēšana dienā pakļauj cilvēku augstam kaitējuma riskam, biežāk raksturīgs tādiem jauniešiem, kuri ne reizi dzīves laikā nav smēķējuši vai arī smēķē neregulāri (72–76%). Savukārt smēķēt pamēģinājušo un regulāro smēķētāju vidū šāds viedoklis minēts retāk un atšķirības rādītājā ir 10–13% robežās.

Jautājums par kaitējuma risku, ko rada vienas vai vairāku cigarešu paciņu izsmēķēšana dienas laikā, bijis iekļauts *ESPAD* pētījuma instrumentārijā jau no 1995. gada, kad tika īstenots šā pētījuma pirmais posms. Tendencu analīze norāda, ka līdz 2003. gadam šādu uzvedību ar augstu kaitējuma risku veselībai saistīja 68–71% skolēnu vecumā no 15 līdz 16 gadiem, taču 2007. gadā bija vērojams būtisks samazinājums rādītājā. Tikai 63% minētās vecumgrupas jauniešu uzskatīja, ka regulāra vienas vai vairāku cigarešu paciņu izsmēķēšana dienas laikā rada lielu kaitējuma risku veselībai. Tomēr līdz ar brīdinošo attēlu un teksta marķējuma parādīšanos uz cigarešu paciņām to skolēnu īpatsvars, kuri biežu un regulāru smēķēšanu saista ar augstu kaitējuma risku veselībai, ir palielinājies, un 2011. gadā tas bija 68%. Iespējams, šis novērojums skaidrojams ar ievērojami samazinātām pretsmēķēšanas aktivitātēm un profilakses programmu un projektu trūkumu Latvijā, it īpaši mazpilsētās un laukos.

2.15. attēls. **Tendences rādītājā par veselībai radīto kaitējuma risku, smēķējot vienu vai vairākas paciņas cigarešu dienā:
Latvijas un ESPAD dalībvalstu vidējo rādītāju salīdzinājums zēnu un meiteņu grupās, 1995.–2011. gads, %**

Piezīme: attēlā parādīts to jauniešu īpatsvars, kuri minēto paradumu saista ar augstu kaitējuma risku.

3. Alkohols

3.1. Alkohola pieejamība un iegāde

Starptautiskajā *ESPAD* projektā pieejamība un citi alkohola lietošanas mērījumi tiek noteikti trīs dzērienu grupām — alum, vīnam un stiprajiem alkoholiskajiem dzērieniem. Tā kā Latvijā jauniešu vidū samērā izplatīta ir sidra un gatavo alkoholisko kokteiļu lietošana, tad aptaujas anketā iekļauti arī jautājumi par šo dzērienu veidu pieejamību un lietošanu.

Alkohola pieejamību iespējams skatīt no vairākām dimensijām. Piemēram, alkohola pieejamību var ietekmēt cena, tiesību aktu normas un to īstenošanas kontroles pasākumi, sabiedrības attieksme u. tml.

Pētījumi par alkohola lietošanu jauniešu vidū akcentē vienu no dimensijām, kurai ir īpaši liela ietekme jauniešu alkohola lietošanā — alkoholisko dzērienu cenu. Jaunieši ir tā grupa, kuras alkohola lietošanas paradumus iespējams ietekmēt visvairāk ar alkohola cenu paaugstināšanu. Pozitīvi, ka Latvijā alkoholisko dzērienu akcīzes nodokļa likmes ir mainītas vairākkārt no 2007. gada, jo īpaši likmju pieaugums ir jūtams stipro alkoholisko dzērienu segmentā, kas varētu ietekmēt tieši šā alkohola veida pieejamību jauniešu vidū. No otras puses alus cenām šis likmes pieaugums nav tik jūtams. Tā, piemēram, laika posmā no 2007. līdz 2011. gadam viena litra degvīna cena palielinājusies par aptuveni trīs latiem, savukārt vienam litram alus — tikai par 16 santīmiem (Centrālā statistikas pārvalde, 2012).

Kopumā Latvijas skolēniem alkohols ir viegli vai ļoti viegli pieejams — vismaz vienu no pētījumā skatītajiem galvenajiem alkoholisko dzērienu veidiem² viegli vai ļoti viegli iegūt, ja viņi to vēlētos, būtu 84,2% *ESPAD* kohortas jauniešu. Tik augsts alkohola pieejamības vērtējums var liecināt, ka jauniešiem vecumā no 15 līdz 16 gadiem iegūt alkoholiskos dzērienus gandrīz nerada problēmas.

Aptaujāto jauniešu sniegtās atbildes par dažādu alkoholisko dzērienu veidu pieejamību ir atšķirīgas. Jauniešu vecumā no 15 līdz 16 gadiem vērtējumā visvieglāk pieejams ir sidrs (77,3% norādījuši, ka tas ir viegli vai ļoti viegli pieejams) un alus (77,0%). Nedaudz mazāk kā divas trešdaļas (aptuveni 60%) jauniešu kā viegli vai ļoti viegli pieejamus norādījuši gatavos alkoholiskos kokteīlus un vīnu. Salīdzinoši grūtāk jauniešiem ir pieejami stipri alkoholiskie dzērieni, tomēr vairāk kā puse (54,5%) tos vērtē kā diezgan viegli vai ļoti viegli pieejamus (*sk. 3.1. tabulu*).

---

² Alus, sidrs, gatavie alkoholiskie kokteiļi, vīns vai stiprie alkoholiskie dzērieni

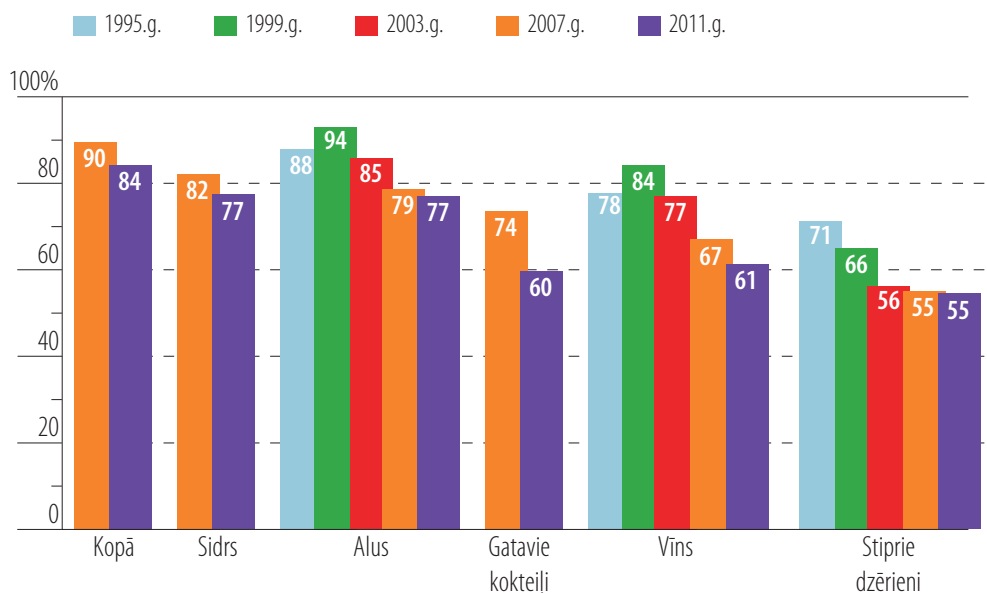
Lai arī varētu domāt, ka alkohola pieejamība jauniešiem Latvijā ir viena no augstākām Eiropā, *ESPAD* pētījuma 2011. gada rezultāti rāda, ka alkoholisko dzērienu subjektīvais pieejamības rādītājs ir nedaudz augstāks par vidējo *ESPAD* rādītāju 81% un Latvija ierindojas 19. vietā (no 36 pētījuma dalībvalstīm). Augstākie alkohola pieejamības rādītāji 2011. gadā vērojami Dānijā (96%), Čehijā (91%) un Vācijā (91%), zemākie – Rumānijā (65%), Islandē (62%) un Albānijā (55%). 81% Igaunijas un 80% Lietuvas jauniešu vecumā no 15 līdz 16 gadiem 2011. gadā ir novērtējuši alkoholu kā viegli vai ļoti viegli pieejamu (*Hibell et al., 2012*). Jāpiebilst, ka Vācijas un Dānijas augstie alkohola pieejamības rādītāji ir likumsakarīgi, jo alu un vīnu šajās valstīs var legāli iegādāties sākot ar 16 gadu vecumu.

3.1. tabula. **Alkoholisko dzērienu pieejamība ESPAD kohortas jauniešiem, %**

	Alus	Sidrs	Gatavie alkoholiskie kokteiļi	Vīns	Stiprie alkoholiskie dzērieni
Neiespējami	4,1	4,9	8,0	7,4	11,9
Ļoti grūti	3,9	3,4	6,9	6,6	9,3
Diezgan grūti	7,4	7,7	13,2	14,5	13,7
Diezgan viegli	38,0	35,2	30,7	30,2	26,3
Ļoti viegli	39,0	42,1	29,1	31,1	28,2
Grūti pateikt	7,6	6,7	12,1	10,1	10,6

Kopējais alkohola pieejamības vērtējums salīdzinājumā ar 2007. gada pētījumu ir samazinājies – vismaz vienu no skatītajiem alkoholisko dzērienu veidiem kā viegli vai ļoti viegli pieejamu 2007. gadā vērtēja 89,5% jauniešu. 3.1. attēlā redzams tādu jauniešu īpatsvars vecumā no 15 līdz 16 gadiem, kuri vērtējuši, ka viņiem alkoholiskie dzērieni ir pieejami viegli vai ļoti viegli (2007. un 2011. gada pētījumi). Vislielākās izmaiņas pieejamības vērtējumā vērojamas gatavo alkoholisko kokteiļu un vīna pieejamībai.

3.1. attēls. **Dažādus alkoholiskos dzērienus kā viegli vai ļoti viegli pieejamus vērtējušo jauniešu īpatsvars vecumā no 15 līdz 16 gadiem 2007. un 2011. gada pētījumos, %**

Meitenes (85,7%) nedaudz biežāk kā zēni (82,8% norādījušas, ka alkoholiskie dzērieni ir viegli vai ļoti viegli pieejami, taču šīs atšķirības nav statistiski nozīmīgas ($\chi^2=3,704$; $df=1$; $p=0,056$). Līdzīga situācija vērojama arī 2007. gada pētījumā, kad viegli un ļoti viegli kādu no alkoholiskajiem dzērieniem būtu iegūt 90,4% meiteņu un 88,5% zēnu.

Skolās ar latviešu mācību valodu (85,9%) jaunieši biežāk nekā skolās ar krievu vai cittautu mācību valodu (79,7%) norādījuši, ka alkoholiskie dzērieni ir viegli pieejami un šīs atšķirības ir statistiski nozīmīgas ($\chi^2=4,51$; $F_{(1,352)}; p=0,001$). Grūti skaidrojama statistiski nozīmīgā atšķirība pēc mācību valodas skolā.

Nelielas un statistiski nenožīmīgas atšķirības pieejamības vērtējumā vērojamas arī pēc skolas atrašanās vietas urbanizācijas līmeņa. Pilsētās (gan lielajās pilsētās³, gan citās pilsētās) jaunieši nedaudz biežāk (aptuveni 86%) vērtē alkoholiskos dzērienus kā viegli un ļoti viegli pieejamus salīdzinājumā ar vērtējumu Rīgā (83,0%) un laukos (82,1%).

3 Daugavpils, Jelgava, Jēkabpils, Jūrmala, Rēzekne, Valmiera un Ventspils.

Statistisko reģionu aspektā alkohols visvieglāk pieejams ir Vidzemes reģionā dzīvojošiem jauniešiem (88%), nedaudz retāk Kurzemes, Zemgales un Pierīgas reģionā (attiecīgi 87%, 86% un 86%), Rīgā (83%). Daudz retāk alkoholu kā viegli vai ļoti viegli pieejamu norādījuši Latgales reģiona skolēni (77%) (sk. 4. tabulu pielikumā).

Alkohola iegāde ir nozīmīgs rādītājs, kas atspoguļo jauniešu reālās iespējas iegādāties alkoholiskos dzērienus. Tā kā normatīvie akti Latvijā nosaka, ka alkoholiskos dzērienus drīkst pārdot, sākot no 18 gadu vecuma, tad šis rādītājs atspoguļo to, cik lielā mērā tirdzniecības vietas ievēro likumā noteiktās normas.

Atbilstoši jauniešu atbildēm vismaz vienu reizi pēdējo 30 dienu laikā jebkuru alkoholisko dzērienu veidu veikalā (pārtikas veikalā, kioskā vai degvielas stacijā) iegādājušies 44,1% jauniešu. Zēni daudz biežāk (48,6%) nekā meitenes (39,3%) vismaz vienu reizi iegādājušies kādu alkoholisko dzērienu ($\chi^2=15,13; F_{(1,352)}; p<0,0001$). Statistiski nozīmīgas atšķirības nav novērojamas pēc urbanizācijas līmeņa alkohola iegādei veikalā – pēdējo 30 dienu laikā vienlīdz bieži jaunieši Rīgā (42,2%), lielajās pilsētās (47,3%), citās pilsētās (46,4%) un laukos (41,7%) iegādājušies alkoholu veikalā. Tāpat statistiski nozīmīgas atšķirības nav novērojamas statistisko reģionu aspektā (sk. 5. tabulu pielikumā).

Salīdzinājumā ar 2007. gada pētījuma rezultātiem šis rādītājs ir samazinājies, kad 50,5% jauniešu norādīja, ka veikalos iegādājušies kādu alkoholisko dzērienu; samazinājums vērojams gan zēnu, gan arī meiteņu vidū (2007. gadā 58% zēnu un 43% meiteņu atbildēja, ka alkoholiskos dzērienus pēdējo 30 dienu laikā iegādājušies veikalā) (sk. 3.2. tabulu).

3.2. tabula. **Jebkādu alkoholisko dzērienu iegāde veikalā pēdējo 30 dienu laikā, jauniešu īpatsvars vecumā no 15 līdz 16 gadiem 2003., 2007. un 2011. gada pētījumos pēc dzimuma, %**

	Zēni	Meitenes	Kopā
2003. gads	54,2	35,1	44,3
2007. gads	58,2	43,2	50,5
2011. gads	48,6	39,3	44,1

Visbiežāk jaunieši veikalā iegādājas alu – šādi norādījuši apmēram viena trešdaļa jauniešu (31,2%). Zēni biežāk nekā meitenes (attiecīgi 41,4% un 22,8%) norādījuši, ka pēdējo 30 dienu laikā vismaz vienu reizi veikalā iegādājušies alu. Apmēram viena piektdaļa (21,2%) jauniešu vecumā no 15 līdz 16 gadiem vismaz vienu reizi pēdējo 30 dienu laikā veikalā ir iegādājušies sidru, 19,6% – stipros alkoholiskos dzērienus, 14,2% – gatavos alkoholiskos kokteiļus iepakojumā, savukārt visretāk jaunieši iegādājušies vīnu (9,4%). Salīdzinājumā ar 2007. gada pētījuma datiem būtiski ir samazinājies gatavo alkoholisko kokteiļu iegādājušos īpatsvars, nedaudz samazinājies sidru iegādājušos skaits, savukārt alu un stipros alkoholiskos dzērienus pēdējo 30 dienu laikā iegādājušos īpatsvars pārtikas veikalā, kioskā vai degvielas stacijā ir saglabājis gandrīz nemainīgā līmenī (sk. 3.3. tabulu).

3.3. tabula. **Dažādu alkoholisko dzērienu iegādes biežums veikalā pēdējā mēneša laikā ESPAD kohortas jauniešu vidū 2007. un 2011. gadā, %**

	Alus		Sidrs		Gatavie alkoholiskie kokteiļi		Vins		Stiprie alkoholiskie dzērieni	
	2007. g.	2011. g.	2007. g.	2011. g.	2007. g.	2011. g.	2007. g.	2011. g.	2007. g.	2011. g.
Nevienu reizi	68,0	68,2	74,9	78,8	78,0	85,8	86,1	90,6	79,3	80,4
1–2 reizes	18,9	19,0	16,8	14,9	14,1	9,4	9,0	6,6	13,2	12,3
3–5 reizes	6,2	7,6	4,5	4,1	4,1	2,9	2,5	1,5	3,5	3,8
6+ reizes	6,9	5,2	3,8	2,3	3,8	1,8	2,4	1,3	4,0	3,6

3.2. Alkohola lietošanas izplatība

Alkohola lietošana dzīves laikā

Latvija tradicionāli *ESPAD* pētījumos ir bijusi valsts, kurā ir viens no augstākajiem alkohola lietošanas pamēģināšanas rādītājiem skolēnu vidū vecumā no 15 līdz 16 gadiem. Tā, piemēram, 2007. gada *ESPAD* pētījumā augstāka alkohola lietošanas izplatība dzīves laikā bija tikai Čehijā.

Arī šis pētījums nav izņēmums, un, līdzīgi kā iepriekšējos *ESPAD* pētījumos novērots, gandrīz visi (96,0%; 95% T.I. 95,0–96,9) Latvijas skolēni vecumā no 15 līdz 16 gadiem līdz aptaujas veikšanas dienai vismaz vienu reizi ir pamēģinājuši kādu alkoholisko dzērienu. Meitenes nedaudz biežāk nekā zēni atbildēja (attiecīgi 96,8% un 95,2%), ka dzīves laikā pamēģinājušas kādu alkoholisko dzērienu, taču atšķirības ir statistiski nenozīmīgas. Skatot datus par alkohola pamēģināšanu urbanizācijas līmeņa aspektā, ir vērojams, ka mazpilsētās un laukos alkoholu pamēģinājuši 97,7%, pilsētās – 96,7%, lielajās pilsētās – 94,3% un 94,7% Rīgā. Šajā rādītājā nav vērojamas nozīmīgas atšķirības statistikas reģionu aspektā (*sk. 1. tabulu pielikumā*).

Lai arī dati liecina, ka meiteņu vairāk nekā zēnu ir pamēģinājušas kādu alkoholisko dzērienu, zēni alkoholu ir dzēruši biežāk. Aptuveni viena desmitdaļa (9,0%) jauniešu vecumā no 15 līdz 16 gadiem alkoholiskos dzērienus dzīves laikā ir pamēģinājuši vienu vai divas reizes, līdzīgam skaitam jauniešu alkohola lietošanas pieredze ir no trim līdz piecām reizēm (10,3%) un no sešām līdz deviņām reizēm (10,9%). No 10 līdz 19 reizēm alkoholu dzīves laikā lietojuši 16,2% Latvijas jauniešu vecumā no 15 līdz 16 gadiem, bet 15,2% – no 20 līdz 39 reizēm (*sk. 3.4. tabulu*).

40 un vairāk reizes dzīves laikā alkoholiskos dzērienus dzēris aptuveni viena trešā daļa (34,6%) jauniešu vecumā no 15 līdz 16 gadiem – zēnu vidū tādu, kuriem šajā vecumā jau ir būtiska alkohola lietošanas pieredze, ir vairāk nekā meiteņu vidū, attiecīgi 36,9% un 32,2% ($\chi^2=5,15$; $F_{(1,352)}$; $p=0,024$).

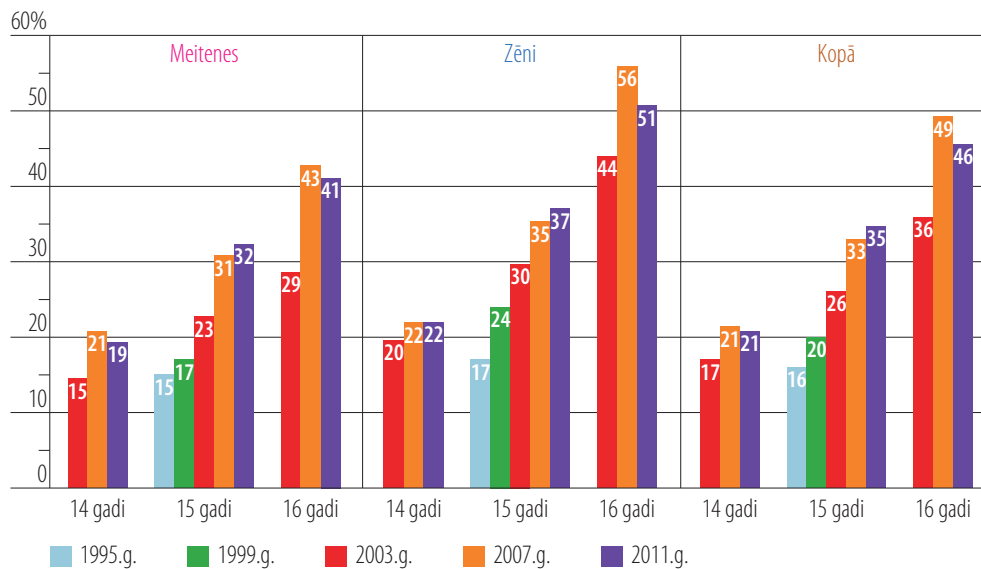
Salīdzinājumā ar 2007. gada *ESPAD* pētījuma datiem rādītājs par 40 un vairāk reižu alkohola lietošanu dzīves laikā nav būtiski mainījies – 2007. gada pētījumā 33,2% (35,5% zēnu un 30,9% meiteņu) jauniešu atbildēja, ka alkoholu dzīves laikā lietojuši vairāk nekā 40 reizes, tomēr tas ir daudz augstāks salīdzinājumā ar 2003. vai 1999. gada *ESPAD* pētījumu rezultātiem (*sk. 3.3. attēlu*).

3.4. tabula. **Alkoholisko dzērienu dzeršanas biežums dzīves laikā ESPAD kohortas jauniešu vidū 2011. gadā, %**

	Zēni	Meitenes	Kopā
Nevienu reizi	4,8	3,2	4,0
1–2 reizes	9,7	8,3	9,0
3–5 reizes	9,1	11,5	10,3
6–9 reizes	10,2	11,6	10,9
10–19 reizes	14,8	17,6	16,2
20–39 reizes	14,6	15,8	15,2
40 un vairāk reizes	36,9	32,2	34,6

3.2. attēls. **40 un vairāk reizu alkohola lietošana dzīves laikā 1995.–2011. gada ESPAD pētījuma posmos pēc dzimuma un vecuma, %**

Dati rāda, ka jaunieši skolās ar latviešu mācību valodu gandrīz divas reizes biežāk nekā skolās ar citu mācību valodu atbildējuši (attiecīgi 39% un 22%), ka alkoholu dzīves laikā lietojuši vairāk nekā 40 reizes, un šīs atšķirības ir statistiski nozīmīgas ($\chi^2=43,30$; $F_{(1,352)}$; $p<0,0001$).

Visbiežāk 40 un vairāk reizes alkoholu dzīves laikā lietojuši jaunieši ārpus Rīgas, proti, citās pilsētās (43%), lielajās pilsētās (34%) un laukos (35%), pretstatā 28% Rīgas skolu jauniešiem. Statistikas reģionu aspektā vērojams, ka viszemākais 40 un vairāk reižu alkoholu lietojušo jauniešu īpatsvars ir Latgalē (27%), kam seko Rīga (28%). Nedaudz virs Latvijas rādītāja vidējā līmeņa ierindojas Zemgale (37%), Kurzeme (38%) un Pierīga (38%), savukārt visaugstākais (45%) jauniešu īpatsvars vecumā no 15 līdz 16 gadiem, kuri alkoholu dzīves laikā lietojuši 40 un vairāk reizes, ir Vidzemē (sk. 2. tabulu pielikumā).

Alkohola lietošana pēdējo 12 mēnešu laikā

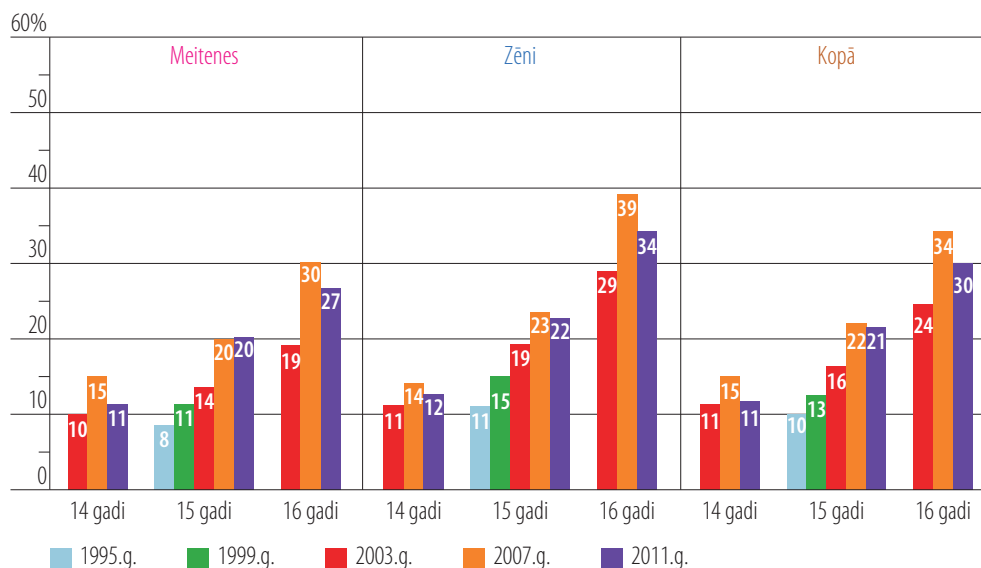
Pēdējo 12 mēnešu laikā alkoholiskos dzērienus lietojuši 87,4% (95% T.I. 85,9–89,9) skolēnu vecumā no 15 līdz 16 gadiem. Meitenes biežāk nekā zēni (attiecīgi 89,6% un 85,3%) norādījušas, ka pēdējo 12 mēnešu laikā lietojušas alkoholiskos dzērienus, un šīs atšķirības ir statistiski nozīmīgas ($\chi^2=10,34$; $F_{(1,352)}$; $p<0,0001$) (sk. 3.5. tabulu). Tomēr pēdējo 12 mēnešu laikā alkohola lietošanas reižu skaita ziņā būtiskas atšķirības nav vērojamas – 22% zēnu un 20% meiteņu jebkādos alkoholiskos dzērienu lietojuši 20 vai vairāk reizes.

3.5. tabula. **Alkoholisko dzērienu dzeršanas biežums pēdējo 12 mēnešu laikā ESPAD kohortas jauniešu vidū 2011. gadā, %**

	Zēni	Meitenes	Kopā
Nevienu reizi	14,6	10,3	12,5
1–2 reizes	18,6	19,4	19,0
3–5 reizes	15,5	17,2	16,3
6–9 reizes	14,2	17,0	15,6
10–19 reizes	14,9	15,8	15,3
20–39 reizes	9,6	11,3	10,5
40 un vairāk reizes	12,6	9,0	10,9

3.3. attēls. **20 un vairāk reizu alkohola lietošana pēdējo 12 mēnešu laikā 1995.–2011. gada ESPAD pētījuma posmos pēc dzimuma un vecuma, %**

ESPAD kohortas skolēnu vidū alkoholu pēdējā gada laikā nedaudz biežāk lietojuši citās pilsētās un laukos dzīvojušie, attiecīgi 90,0% un 89,7%, savukārt Rīgā un lielajās pilsētās alkoholu lietojuši nedaudz mazāk skolēnu (attiecīgi 84,1% un 85,6%), taču šīs atšķirības nav statistiski nozīmīgas.

Pēdējo 12 mēnešu laikā alkoholu lietojušo jauniešu īpatsvarā vērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības latviešu un nelatviešu vidū – skolās ar latviešu mācību valodu alkoholu lietojuši 90% jaunieši, savukārt skolās ar nelatviešu mācību valodu – 80% ($\chi^2 = 41,77$; $F_{(1,352)}$; $p < 0,0001$).

Alkohola lietošana pēdējo 30 dienu laikā

Pēdējā mēneša laikā alkoholu lietojušas aptuveni divas trešdaļas (65,0%; 95% T.I. 62,6–67,4) skolēnu vecumā no 15 līdz 16 gadiem. Arī šajā alkohola lietošanas izplatību raksturojošā rādītājā meitenes „apsteidz” zēnus – nesen alkoholu lietojušas 67,1% meiteņu salīdzinājumā ar 63,1% zēnu – taču šīs atšķirības nav statistiski nozīmīgas. Ja meitenes biežāk nekā zēni norādījušas, ka lietojušas alkoholu vismaz vienu reizi pēdējā mēneša laikā, tad reizu skaita ziņā zēni tās apsteidz – 9% zēnu vecumā no 15 līdz 16 gadiem salīdzinājumā ar 5% šā vecuma meiteņu alkoholu pēdējā mēneša laikā lietojuši desmit vai vairāk reizes jeb aptuveni reizi trīs dienās vai biežāk (sk. 3.6. tabulu un attēlu pielikumā).

3.6. tabula. **Alkoholisko dzērienu dzeršanas biežums pēdējo 30 dienu laikā ESPAD kohortas jauniešu vidū 2011. gadā, %**

	Zēni	Meitenes	Kopā
Nevienu reizi	37,0	32,7	34,9
1–2 reizes	27,5	35,1	31,2
3–5 reizes	17,4	19,0	18,2
6–9 reizes	8,9	7,8	8,3
10–19 reizes	5,3	3,2	4,3
20–39 reizes	2,0	1,3	1,7
40 un vairāk reizes	2,0	0,9	1,5

Pēdējo 30 dienu laikā alkoholu lietojušo jauniešu īpatsvarā vērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības latviešu un nelatviešu vidū – skolās ar latviešu mācību valodu alkoholu lietojuši 71% jaunieši, savukārt skolās ar nelatviešu mācību valodu – 49% ($\chi^2=73,55$; $F_{(1,352)}$; $p<0,0001$).

Pēc urbanizācijas līmeņa vērojams, ka pēdējo 30 dienu laikā alkoholu biežāk lietojuši jaunieši citās pilsētās (73%) un laukos (70%) salīdzinājumā ar 61% lielajās pilsētās vai 57% Rīgā dzīvojošiem. Savukārt rādītājā, kas atspoguļo desmit un vairāk reizu alkohola lietošanu pēdējā mēneša laikā jeb vairāk reizes nedēļā, atšķirības, lai gan tādas arī ir, tās nav statistiski nozīmīgas (sk. 3.7. tabulu).

3.7. tabula. **Alkoholisko dzērienu lietošana pēdējo 30 dienu laikā ESPAD kohortas jauniešu vidū 2011. gadā, % pēc urbanizācijas līmeņa**

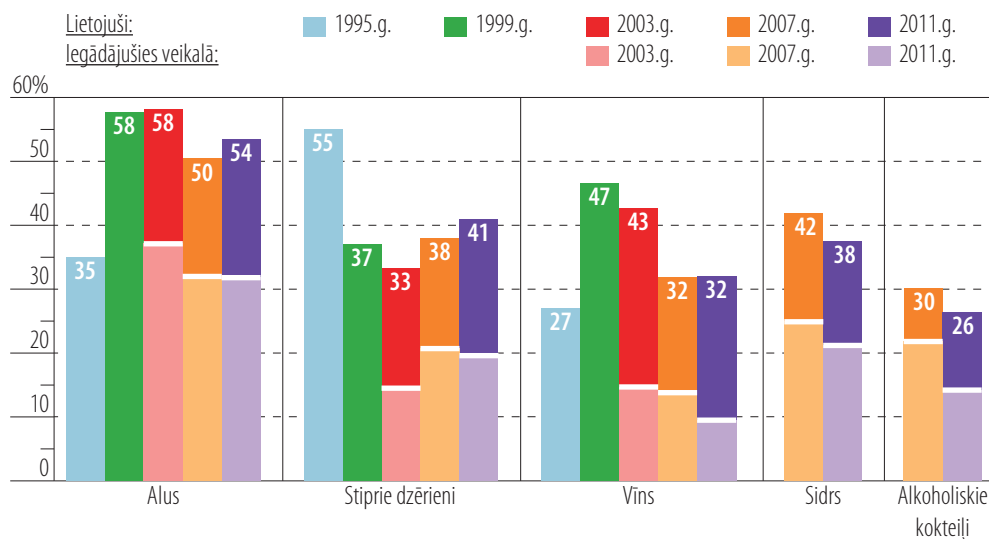
	Rīga	Lielās pilsētas	Citas pilsētas	Lauki	Kopā
Alkohola lietošana pēdējo 30 dienu laikā	57	61	73	70	71
Desmit un vairāk reizu alkohola lietošana pēdējo 30 dienu laikā	6	7	10	8	7

Alkoholiskos dzērienus izklaides vietās (bāros, krogos, restorānos, diskotēkās) pēdējo 30 dienu laikā lietojuši 47,5% jauniešu. Analizējot datus pēc dzimuma, vērojams, ka meitenes (49,8%) biežāk nekā zēni (45,3%) alkoholu lietojušas izklaides vietās ($\chi^2=4,51$; $F_{(1,352)}$; $p=0,034$). Interesanti, ka atšķirībā no alkohola iegādes veikalā, kur nav vērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības pēc urbanizācijas līmeņa, rādītājā par alkohola lietošanu izklaides vietās vērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības – jaunieši mazāk apdzīvotās vietās un laukos biežāk norādījuši, ka alkoholu lietojuši bāros, krodziņos vai diskotēkās. Ja 40,8% jauniešu Rīgā un 41,3% lielajās pilsētās pēdējo 30 dienu laikā alkoholu lietojuši izklaides vietās, tad citās pilsētās un laukos šis rādītājs ir attiecīgi 52,4% un 54,3% (sk. 9. tabulu pielikumā). Viennozīmīgi ir grūti spriest, kāpēc veikalos mazpilsētās jaunieši vecumā no 15 līdz 16 gadiem ne biežāk kā jaunieši blīvāk apdzīvotās vietās (Rīgā un lielajās pilsētās) iegādājas alkoholu, taču izklaides vietās alkoholu lieto daudz biežāk.

Aptuveni puse (54%) jauniešu vecumā no 15 līdz 16 gadiem pēdējo 30 dienu laikā ir lietojuši alu. Nākamā izplatītākā alkoholisko dzērienu grupa, kuru lietojuši 42% jauniešu, ir stiprie alkoholiskie dzērieni. Sidru lietojuši 38% jauniešu, bet vīnu un gatavos alkoholiskos kokteiļus iepakojumā attiecīgi 32% un 26% skolēnu vecumā no 15 līdz 16 gadiem. Salīdzinājumā ar 2007. gada *ESPAD* pētījuma posmu vērojama tendence, ka pieaudzis alu un stipros alkoholiskos dzērienus lietojušo skolēnu īpatsvars, nemainīgs ir vīnu lietojušo īpatsvars, savukārt par četriem procentiem samazinājies sidra un gatavo alkoholisko kokteiļu lietotāju īpatsvars (sk. 3.5. attēlu).

3.4. attēls. **Pēdējo 30 dienu laikā dažādu alkoholiskos dzērienu lietotāju īpatsvars un šo dzērienu iegāde veikalā 1995.–2011. gada *ESPAD* pētījuma posmos, %**

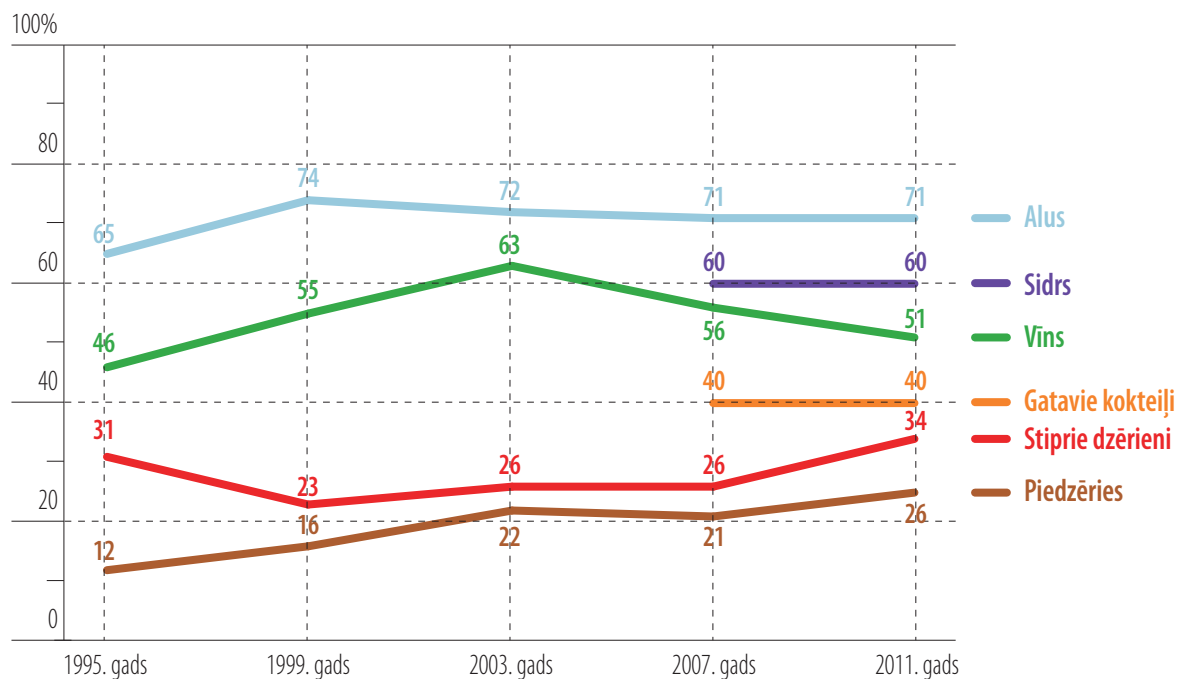

ESPAD pētījuma dati rāda, ka zēnu un meiteņu lietoto alkoholisko dzērienu izvēles ir atšķirīgas. Ja zēni biežāk kā meitenes norādījuši, ka pēdējo 30 dienu laikā ir lietojuši alu (61% zēnu un 45% meiteņu) un stipros alkoholiskos dzērienus (attiecīgi 43% un 39%), tad meitenes biežāk norādījušas vīnu (35% meiteņu un 29% zēnu), gatavos alkoholiskos kokteiļus (attiecīgi 29% un 24%) un sidru (attiecīgi 42% un 33%).

Alkohola pamēģināšanas vecums

2011. gada *ESPAD* pētījuma dati rāda, jaunieši alkoholu pamēģina jau agrā vecumā. Skatot *ESPAD* kohortas jauniešu atbildes, ir vērojams, ka 79% jauniešu vecumā no 15 līdz 16 gadiem alkohola lietošanas pieredze bijusi 13 gadu vecumā vai agrāk, kas ir augstākais rādītājs *ESPAD* dalībvalstīs 2011. gadā (*Hibell et al., 2012*). Gan 2011. gada *ESPAD* pētījuma, gan iepriekšējo posmu dati rāda, ka dažādiem dzērieniem ir atšķirīgs pamēģināšanas vecums. Tā, piemēram, 2011. gada *ESPAD* pētījuma dati rāda, ka vislielākais jauniešu īpatsvars līdz 13 gadu vecumam ir pamēģinājuši alu (71%), nedaudz mazāk (60%) – sidru, apmēram puse (51%) – vīnu, 40% – gatavos alkoholiskos kokteiļus, savukārt relatīvi maz (34%) *ESPAD* kohortas jauniešu līdz 13 gadu vecumam pamēģinājuši stipros alkoholiskos dzērienus. Kā redzams 3.6. attēlā līdz 13 gadu vecumam dažādus dzērienus pamēģinājušo jauniešu īpatsvars ir mainījies salīdzinājumā ar 1995. gadu. Tā, piemēram, alus līdz 13 gadu vecumam pamēģinātāju īpatsvars ir palicis gandrīz nemainīgs no 1999. gada, vīna pamēģinātāju īpatsvars kopš 2003. gada ir samazinājies, taču gadu no gada pieaudzis stipro dzērienu un piedzērušos līdz 13 gadu vecumam jauniešu īpatsvars.

3.5. attēls. **Dažādus alkoholiskos dzērienus līdz 13 gadu vecumam pamēģinājušo *ESPAD* kohortas jauniešu īpatsvars 1995.–2011. gada *ESPAD* pētījuma posmos, %**

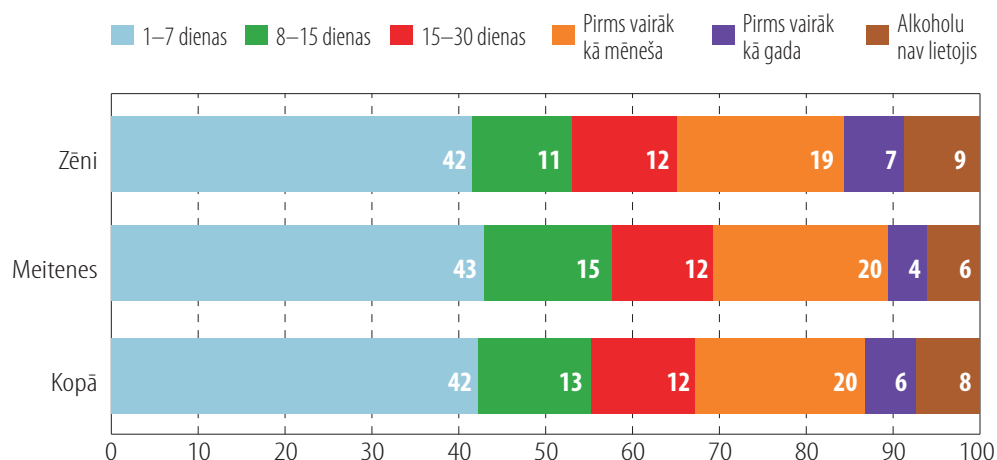

Pēdējā alkohola lietošanas reize

Aptuveni diviem no pieciem (42%) aptaujātajiem jauniešiem vecumā no 15 līdz 16 gadiem alkohola lietošanas pieredze ir pavisam nesena jeb pēdējās nedēļas laikā pirms aptaujas veikšanas dienas, savukārt 13% iedzēruši no 8 līdz 14 dienām pirms aptaujas veikšanas, 12% — no 15 līdz 30 dienām pirms aptaujas veikšanas. Viena piektdaļa jauniešu jeb 20% pēdējo reizi alkoholu lietojuši pirms vairāk nekā mēneša, bet mazāk nekā gada, savukārt 6% pirms vairāk nekā gada. Vērā ņemamas atšķirības pēc respondentu dzimuma nav vērojamas (sk. 3.7. attēlu).

3.6. attēls. **Pēdējā alkohola lietošanas reize zēnu un meiteņu vidū vecumā no 15 līdz 16 gadiem 2011. gada ESPAD pētījumā, %**

Par pēdējo dzeršanas reizi skolēniem tikai uzdoti jautājumi, kas raksturo šajā dienā izdertā alkohola daudzumu. Atbilstoši pēc respondentu atbildēm vecumā no 15 līdz 16 gadiem secināms, ka vienā iedzeršanas reizē jaunieši izdzer 50 ml absolūtā alkohola. Pēc datiem var secināt, ka zēni vienā iedzeršanas reizē izdzer daudz vairāk nekā meitenes — attiecīgi 60 ml un 41 ml absolūtā alkohola. 3.8. tabulā atspoguļots pēdējā alkohola lietošanas reizē izdertais dažādu alkoholisko dzērienu daudzums mililitros absolūtā alkohola. Salīdzinot Latvijas jauniešu sniegto vērtējumu ar citu ESPAD 2011. gada pētījuma dalībvalstu rezultātiem, secināms, ka Latvijas jauniešu izdertā alkohola daudzums ir nedaudz zemāks par ESPAD vidējo rādītāju (51 ml) un tas ierindojams 16 vietā no 36 ESPAD dalībvalstīm: augstākie rādītāji konstatēti Dānijā (97 ml), Somijā (75 ml) un Norvēģijā (71 ml), savukārt zemākie — Albānijā (30 ml), Rumānijā (31 ml) un Melnkalnē (33 ml) (Hibell et al., 2012).

3.8. tabula. **Aprēķinātais dažādu dzērienu veidu alkohola patēriņš pēdējā iedzeršanas reizē jauniešiem vecumā no 15 līdz 16 gadiem 2011. gadā, ml absolūtā alkohola**

	Zēni	Meitenes	Kopā
Alus	31	10	20
Sidrs	5	9	7
Gatavie alkoholiskie kokteiļi	2	2	2
Vīns	3	5	4
Stiprie alkoholiskie dzērieni	20	13	17
Kopā	60	41	50

Pēdējās alkohola lietošanas reizes raksturojums

Aptaujas ietvaros jauniešiem tika lūgts detalizētāk raksturot pēdējo alkohola lietošanas reizi, anketā nepiedāvājot konkrētus atbilžu variantus, bet sniedzot iespēju katram jauniešim gadījumu brīvi aprakstīt^{4*}.

Veicot respondentu tekstuālo atbilžu kodēšanu datu apstrādes programmā *IBM SPSS Text Analytic*, tika konstatēts, ka tikai **retais no jauniešiem alkoholu lieto vienaatnē**. Biežāk vieni paši iedzert izvēlas zēni, līdz ar zēnu vidū populārāko dzērienu – alu – izvēloties arī stiprākus alkoholiskos dzērienus – degvīnu, viskiju un brendiju. Turklāt vairāku jauniešu atbildes parāda, ka zēni vienā reizē alkoholu patērē lielākā daudzumā nekā tās dažas meitenes, kuras, dzerot vienaatnē, aprobežojas ar bundžiņu sidra vai pāris glāzēm vīna.

Pētījumi apliecina, ka vecāku attieksme pret alkohola lietošanu un viņu ieradumi šajā jomā ir ļoti būtisks faktors, kas ietekmē gan to, kādā vecumā jauniešis pirmo reizi pamēģinās kādu alkoholisko dzērienu, gan arī jaunieša attieksmi pret alkohola lietošanu kopumā (Koroļeva, I. et al, 2007). Analizējot pētījuma rezultātus, var konstatēt, ka nozīmīgam īpatsvaram jauniešu pēdējā alkohola lietošanas reize notikusi tieši **ģimenes lokā**, kopā ar vecākiem vai radniekiem. Tiesa, ka lielākā daļa jauniešu alkoholu kopā ar ģimenes locekļiem lietojuši pavisam nelielos daudzumos – kāds no respondentiem atzinis, ka „*vecāku klātbūtnē pagaršoju divus malkus alus*” vai „*es ar tēti biju pie draugiem, viņš atļāva dažas mutītes*”. Līdzīgas atbildes sniegušas arī meitenes, kuras pēdējā alkohola lietošanas reizē bijušas kopā ar vecākiem, norādot „*pagaršoju vienu malciņu no mammas vīna glāzes*” vai „*izdzēru malku vīna, ko gatavoja mans tētis, lai vienkārši pagaršotu mājas vīna garšu*”.

Salīdzinoši reti ir gadījumi, kad alkohols ģimenes lokā tiek lietots ikdienā – viena no meitenēm pastāstījusi, ka pēdējā iedzeršanas reizē izdzērusi „*0,5 l alu kopā ar savu tēti pie vakariņām*”, bet kāda cita viņas vienaudze atminējusies, ka alkoholiskos dzērienus lietojusi kopā ar mammu: „*Pasēdējām, parunājāmies un katra izdzērām 1 l alus apmēram*”.

4 * Jautājums: „Iepriekšējos jautājumos esam vaicājuši par dažādām alkohola devām, dzērieniem utt. Domājot par pēdējo alkohola lietošanas reizi, lūdzu, saviem vārdiem apraksti, ko dzēri un cik daudz. Daži piemēri, kā tas varētu būt: „Es izdzēru divus 0,5 l alus un vienu glāzi degvīna” vai „Es biju kopā ar trīs draugiem. Es izdzēru vienu litru alus un divus „fizus””.

Visbiežāk **kopā ar ģimeni alkohols tiek lietots, svinot svētkus**. Jauniešiem visai raksturīgu atbildi sniedzis kāds zēns, norādot, ka pēdējā alkohola lietošanas reizē izdzēris „*vienu glāzi vīna, biju kopā ar ģimeni un kaimiņiem, sagaidījām Jauno gadu*”. Līdz ar Lieldienām, Ziemassvētkiem un Jāņiem, kopā ar vecākiem jaunieši iedzer arī tuvinieku dzimšanas dienās.

Neņemot vērā to, ka būtiski lielākā daļa jauniešu (vairāk nekā 90%) iepriekš veiktajā pētījumā uzskatīja, ka ne māte, ne tēvs neatļautu vai vismaz censtos atrunāt no pārmērīgas alkohola lietošanas, viens no desmit jauniešiem atzinis, ka viņa vecāki pret piedzeršanos neiebilstu (Koroļeva, I. et al, 2007).

Arī šajā aptaujā jauniešu sniegtie raksturojumi par pēdējo alkohola lietošanas reizi parāda daudzu vecāku visai lojālo attieksmi pret pārmērīgu alkohola lietošanu. Līdz ar vecākiem, kuri neiebilst pret iedzeršanu svētkos, pētījums parāda arī vairākas tādas ģimenes, kur pēdējā alkohola lietošanas reizē jaunieši kopā ar vecākiem patērējuši ļoti lielu alkohola apjomu. Īpaši izplatīta šāda pieredze ir zēnu vidū, kur kāds no respondentiem atzinis: „*Es piedzēros Jaunajā gadā kopā ar vecākiem. Es dzēru šņabi, džinu, alu*.” Līdzīgā situācijā bijusi arī viena no respondentēm, kad, svinot Jaunā gada sagaidīšanu kopā ar ģimeni un draugiem, izdzērusi ļoti daudz šampanieša un „*pēc tam bija ļoti slikti*”. Kāda cita riskantā alkohola lietošanā iesaistītā jaunieta atzinusi, ka „*biju ar mammu viesībās, kur mani piedzirdīja ar sešām devām vīna*.”

Daudz biežāk nekā vienaatnē vai ģimenes lokā **jaunieši alkoholu lieto draugu kompānijā**. Kopā ar draugiem tiek iedzerts gan dzimšanas dienās, gan sagaidot Jauno gadu, gan arī pirms ballītes vai tās laikā, turklāt tieši draugu kompānijā ir tā vide, kurā visbiežāk alkohols tiek lietots pārmērīgi lielos daudzumos.

Iepriekšējās aptaujās novērotās tendences par **populārākajiem alkoholisko dzērienu veidiem**, saglabājušās arī šajā pētījumā – zēnu vidū populārākais bijis **alus** un **degvīns**, kamēr meitenes salīdzinoši biežāk izvēlējušās **sidru**.

Iepazīstoties ar pētījuma rezultātiem, var konstatēt, ka populārākā dzēriena – alus – daudzums, ko jaunieši iedzer vienā alkohola lietošanas reizē, ir visai atšķirīgs – no pavisam neliela, ko raksturo tādi respondentu izteikumi kā „*izdzēru mazo glāzīti „Aldara”*”, „*ar draugiem izdzērām 0,5 l alus*” u. tml., līdz apjomam, kas būtiski pārsniedz pārmērīgai alkohola lietošanai raksturīgās piecas devas absolūtā alkohola – „*izdzēru kasti alus un biju ieriebis*”, „*normāli „iekapāju” ar čomiem pie jūras – uz trijiem izdzērām 12 litrus alus*”.

Degvīns kā stiprāks alkohols vienā reizē tiek lietots salīdzinoši mazākā daudzumā, tomēr visbiežāk nav vienīgais alkoholiskais dzēriens, ko jaunieši dzer draugu kompānijā, ballītē vai svinot dzimšanas dienu. Degvīna lietošana līdz ar citiem dzērieniem ļoti populāra ir zēnu vidū. Ieskatam – pāris piemēri, ko minējuši jaunieši, raksturojot pēdējo alkohola lietošanas reizi: „*Mēs rīkojām ballīti un dzērām viskautko – alu, džinu ...*”, „*izdzēru trīs malkus vodkas, piecus malkus tekilas, 0,25 l brendija*”. Lai gan dažādu dzērienu iedzeršana kopā vienā alkohola lietošanas reizē biežāk raksturīga zēniem, šādā pieredzē dalījušās arī daudzas no aptaujātajām meitenēm – kopā ar draudzenēm izdzertas „*trīs glāzes alus un piecas glāzītes šņabja*”, „*dzēru alu, vīnu, vodku, šampanieti, moku ar pienu*” u. tml.

Līdz ar meiteņu vidū populārāko dzērienu sidru, ko, līdzīgi kā zēni alu, jaunietes lieto gan visdažādākajos daudzumos, gan kopā ar citiem dzērieniem, daļa aptaujāto pēdējā alkohola lietošanas reizē līdz ar citiem dzērieniem draugu kompānijā dzērušas arī dažādas alkoholiskos kokteiļus.

Saskaņā ar pētījuma datiem, **vīns un šampanietis** ir dzērieni, kurus jaunieši visbiežāk izvēlas svētkos – ģimenes lokā sagaidot Jauno gadu vai svinot tuvinieku un draugu dzimšanas dienas. Var secināt, ka šie dzērieni ir populārāki meiteņu vidū, jo īpaši tajā grupā, kurai nav raksturīga pārmērīga alkohola lietošana un kuru ieradumi ir līdzīgi kā vienai no respondentēm, kura atzinusi, ka „*dzeru tikai uz svētkiem, vecāku uzraudzībā – vīnu un šampanieti*.” Jaunieši, kuriem pēdējā iedzeršanas reize saistās vien ar svētkiem ģimenes lokā, visbiežāk alkoholu (vīnu, šampanieti) patērē nelielos daudzumos. Īpaši meitenes, raksturojot pēdējo iedzeršanas reizi, izvēlējušās tādas alkohola daudzuma mērvienības kā „*pāris malciņus*” vai „*dažas mutītes*”.

Savukārt gadījumos, kad alkohols lietots draugu kompānijā, kā zēnu, tā arī meiteņu vidū šampanietis bieži vien tiek izmantots vien kā aperitīvs, bet ballītes turpinājumā to papildina daudz stiprāki alkoholiskie dzērieni, par to liecina kādas respondentes sniegtā informācija: „*biju ar draugiem, svinēju dzimšanas dienu – dzēru šampanieti, šņabi, alu... daudz*.”

Vairāki jaunieši atzīmējuši, ka pēdējā alkohola lietošanas reizē lietojuši alkoholiskos kokteiļus, daži – „*pašu sataisītus kokteiļus*”, stipros alkoholiskos dzērienus (visbiežāk – degvīnu), sajaucot to ar sulu, dzirkstošiem vai enerģijas dzērieniem.

Jāpiebilst, ka, aprakstot pēdējo alkohola lietošanas reizi, **salīdzinoši neliels īpatsvars jauniešu minējuši nelegāli iegādāta alkohola lietošanu**. Raksturīgāka šāda pieredze ir jauniešiem mazpilsētās un laukos, kas visticamāk norāda uz ierobežotu legālā alkohola pieejamību nelielo finansiālo iespēju dēļ. Visai lakoniski pēdējo alkohola lietošanas reizi atspoguļojis kāds zēns no mazpilsētas, līdz ar vairākiem lētākajiem alus izstrādājumiem minot arī nelegālajā alkohola pārdošanas vietā iegādātu dzērienu: „*Apinis*”, „*Rubenis*”, „*Vanags*”, „*točka*”, „*Eiro*”, „*Optima līnija*”.

Pēc datiem var secināt, ka arī vairākas meitenes no mazpilsētām un laukiem nav atturējušās no nelegālā alkohola lietošanas un, raksturojot pēdējo alkohola lietošanas reizi, norāda: „*Es izdzēru trīs divlitrīgās alus pudeles 7% un 0,5 šņabi no „točkas” kopā ar sešiem draugiem*” vai „*Es biju kopā ar trim draudzenēm, izdzēru 1 l stiprā alkoholiskā dzēriena, ko iegādājāmies „točkā”*”.

Par **riskantu alkohola lietošanu** kopā ar draugiem liecina fakts, ka vairāki **jaunieši**, raksturojot pēdējo alkohola lietošanas reizi, atzina, ka **nemaz nav zinājuši, ko dzer**. Kā norādījis kāds zēns: „*Izdzēru 0,5 kaut kāda kokteiļa, visdrīzāk sidra, biju kopā ar aptuveni sešiem draugiem*”. Pieredzē par nezināma nelegālā alkohola lietošanu dalījušās respondentes no mazpilsētām un laukiem, vienā alkohola lietošanas reizē izdzerot „*trīs bundžas alus un šņabi drusku, „šampi” un no „točkas” kaut kādu dzērienu drusku*” vai dzerot „*kaut kādu kokteili, kurš bija ieliets pudeles korpī*”.

Vairāki jaunieši atzinuši, **ka īsti neko neatceras no pēdējās alkohola lietošanas reizes** – dažiem tā bijusi pārāk sen un tāpēc nav palikusi atmiņā, bet citi atzinuši, ka precīzi neatceras, ko dzēruši.

Diemžēl dažiem skolēniem vienīgās atmiņas par pēdējo alkohola lietošanas reizi saistās ar pārmērīgu alkohola patēriņu draugu kompānijā, bet reibuma ietekmē sīkākas notikuma detaļas nav palikušas prātā. Piemēram, kāds zēns norādījis, ka „*ar draugu izdzērām 0,5 šņabi, pēc tam vairs neko neatceros*”. Savukārt kāds cits no jauniešiem atmiņas zudumu saistījis ar nelegālā alkohola iegādi lielā apjomā: „*Mēs no „točkas” paņēmām ļoti daudz, vairāk arī neatceros neko*”.

Pašsaprotami, ka pārmērīga alkohola lietošana jauniešiem var radīt ne tikai īslaicīgu atmiņas zudumu, bet arī citas ar veselību saistītas problēmas. Tiesa – tikai daži no jauniešiem, kuriem pēdējā iedzeršana saistās ar pārmērīgu alkohola lietošanu, minējuši sliktu dūšu un vemšanu – kāds zēns no Rīgas atzinis, ka „*es izdzēru 1 l šņabja un 1 l alus un vēmu*”, bet citiem – līdzīga fizioloģiskā stāvokļa sasniegšanai bijis vajadzīgs vēl lielāks alkohola daudzums.

Riskanta alkohola lietošana

ESPAD pētījumā un citos pētījumos jauniešu vidū riskanta alkohola lietošana tiek mērītā divējādi: 1) vienā alkohola lietošanas reizē tiek izdzerts vairāk nekā 60 gramu absolūtā alkohola un 2) piedzeršanās, kas šajā pētījumā definēta kā tik liela alkohola daudzuma izdzeršana, ka jauniešis ejot streipulāja, nevarēja skaidri parunāt, vēma vai nevarēja atcerēties, kas notika. Šajā sadaļā raksturosim abu šo dzeršanas paradumu izplatību skolēnu vidū.

Piedzeršanās

Vismaz vienu reizi dzīves laikā piedzērušies 66% 8.–10. klašu skolēni Latvijā. Tā kā šis rādītājs ir kumulatīvs un ir tieši saistīts ar vecumu, vērojams, ka jaunākie skolēni retāk dzīves laikā vismaz reizi bijuši piedzērušies, savukārt vecākie – biežāk. Aptuveni divas trešdaļas (66%) ESPAD kohortas jauniešu dzīves laikā vismaz reizi bijuši piedzērušies, savukārt vienu gadu jaunāku (jeb 14 gadu vecu) skolēnu vidū piedzeršanās izplatības rādītājs bija 49%, bet vienu gadu vecāku vidū – 71%.

Ja vienlīdz daudz ESPAD kohortas zēnu un meiteņu dzīves laikā vismaz vienu reizi bijuši piedzērušies (67% zēnu un 64% meiteņu), tad piedzeršanās biežums statistiski nozīmīgi atšķiras pēc dzimuma – zēni norādījuši vairāk reižu piedzeršanos dzīves laikā ($\chi^2 = 4,92$; $F_{(6, 1957)}$; $p = 0,0001$). Līdzīga tendence vērojama arī abu pārējo pētījuma aptverto vecuma grupu skolēnu vidū.

Salīdzinājumā ar situāciju pirms četriem gadiem (2007. gadā) vērojams, ka dzīves laikā piedzērušos jauniešu īpatsvars pētījumā skatīto trīs dzimšanas gadu kohortu vidū ir nedaudz samazinājies vai palicis nemainīgs. Tā, piemēram, 14 gadu veco jauniešu vidū dzīves laikā piedzērušos īpatsvars no 52% 2007. gadā samazinājies līdz 49% 2011. gadā, ESPAD kohortas jauniešu vidū attiecīgi 65% un 66%, savukārt 16 gadu vecie skolēni dzīves laikā vismaz reizi piedzērušies attiecīgi 74% un 71%. Tomēr jāakcentē, ka šīs izmaiņas nav statistiski nozīmīgas un uzskatāms, ka dzīves laikā piedzērušos jauniešu īpatsvars palicis aptuveni 2007. gada līmenī.

Līdzīga situācija kā rādītājā par piedzeršanos dzīves laikā vērojama arī to jauniešu skaita ziņā, kuri piedzērušies pēdējā gada un pēdējā mēneša laikā. Atbilstoši 2011. gada pētījuma datiem pēdējo 12 mēnešu laikā piedzērušies 44% ESPAD kohortas skolēnu, bet pēdējo 30 dienu laikā – aptuveni viena

piektdaļa jeb 18%. Salīdzinājumā ar situāciju pirms četriem gadiem (2007. gadā) vērojams, ka arī pēdējā gada un pēdējā mēneša laikā piedzērušos jauniešu īpatsvars *ESPAD* kohortā ir saglabājies aptuveni tajā pašā līmenī (sk. 3.9. tabulu).

3.9. tabula. **Dzīves, pēdējā gada un pēdējā mēneša laikā piedzērušos jauniešu īpatsvars 1999.–2011. gada *ESPAD* pētījumos, %**

	Dzīves laikā	Pēdējo 12 mēnešu laikā	Pēdējo 30 dienu laikā
1999. gads	70,2	54,6	27,8
2003. gads	73,0	56,3	29,7
2007. gads	64,7	45,7	18,9
2011. gads	65,7	44,4	18,1

Liela alkohola daudzuma dzeršana pēdējā iedzeršanas reizē

Viens no galvenajiem skolas vecuma jauniešu priekšlaicīgas nāves riska faktoriem ir alkohola lietošana riskantā veidā. Informatīvi šīs situācijas nopietnību parāda nesenais traģiskais notikums Latvijā 2012. gada janvārī (sk. 1. rāmi). Skolēnu vidū (un ne tikai) veiktajos pētījumos to parasti izsaka kā riskanta vienas iedzeršanas reizes dzeršana⁶ jeb 60 un vairāk gramu absolūtā alkohola lietošana vienā iedzeršanas reizē. 2011. gadā aptaujas anketā tika veiktas korekcijas, kas no vienas puses ļauj Latvijas *ESPAD* pētījuma rezultātus labāk salīdzināt ar citām Eiropas valstīm, tomēr šis rādītājs nav salīdzināms ar 2007. gada Latvijas rezultātiem⁷.

1. rāmis

2012. gads sākās ar traģēdiju Krāslavas novadā, kur bojā gāja septiņi gadu jaunieši vecumā no 16 līdz 19 gadiem. Bojā gājušo asinis konstatētais promiļu daudzums svārstījās no 0,52 līdz 1,16 promilēm. Autovadītājam nebija tiesības vadīt transportlīdzekli, un automobīls bija sliktā tehniskā stāvoklī. Šis bija traģiskākais ceļu satiksmes negadījums pēdējo gadu laikā, un valstij naudas izteiksmē izmaksāja vismaz 2,2 miljonus latu. (CSDD, 2012)

Atbilstoši jauniešu atbildēm vismaz vienu reizi pēdējo 30 dienu laikā alkoholu riskantā veidā lietojusi aptuveni puse (47%) 8.–10. klašu jauniešu. *ESPAD* kohortas skolēnu vidū šis rādītājs 2011. gadā bija 49%, savukārt 14 gadu veco un 16 gadu veco jauniešu vidū attiecīgi 39% un 53%. Līdzīgi kā iepriekšējos *ESPAD* pētījumos un saskaņā ar citās Eiropas valstīs novēroto, zēnu vidū riskanta alkohola lietošana ir izplatītāka salīdzinājumā ar meitenēm: 15 gadu vecu skolēnu vidū 53% zēnu pretstatā 44% meiteņu vismaz vienu reizi pēdējā mēneša laikā vienā iedzeršanas reizē izdzēruši vairāk nekā 60 gramus absolūtā alkohola jeb vismaz 240 ml degvīna, pudeli (750 ml) vīna, divus litrus alus, sidra vai gatavo alkoholisko kokteiļu u. tml. Pēdējā mēneša laikā alkoholu riskanti lietojušo zēnu un meiteņu īpatsvars atspoguļots tabulā turpmāk, un šis atšķirības ir statistiski nozīmīgas ($\chi^2 = 8,29$; $F_{(5, 1694)}; p < 0,0001$).

5 2007. gadā jautājums par peidzeršanos tika pārformulēts, līdz ar ko datu salīdzināmība ir ierobežota.

6 ang. *risky single occasion drinking (RSOD)*.

7 2007. gada aptaujas anketā alkohola daudzums, kas tika iekļauts šajā definīcijā bija 38–71 (vidējais aritmētiskais 60) grami, savukārt 2011. gada aptaujas anketā — 54–85 (vidējais aritmētiskais 71) grami absolūtā alkohola, lietojot viena veida alkoholisko dzērienu.

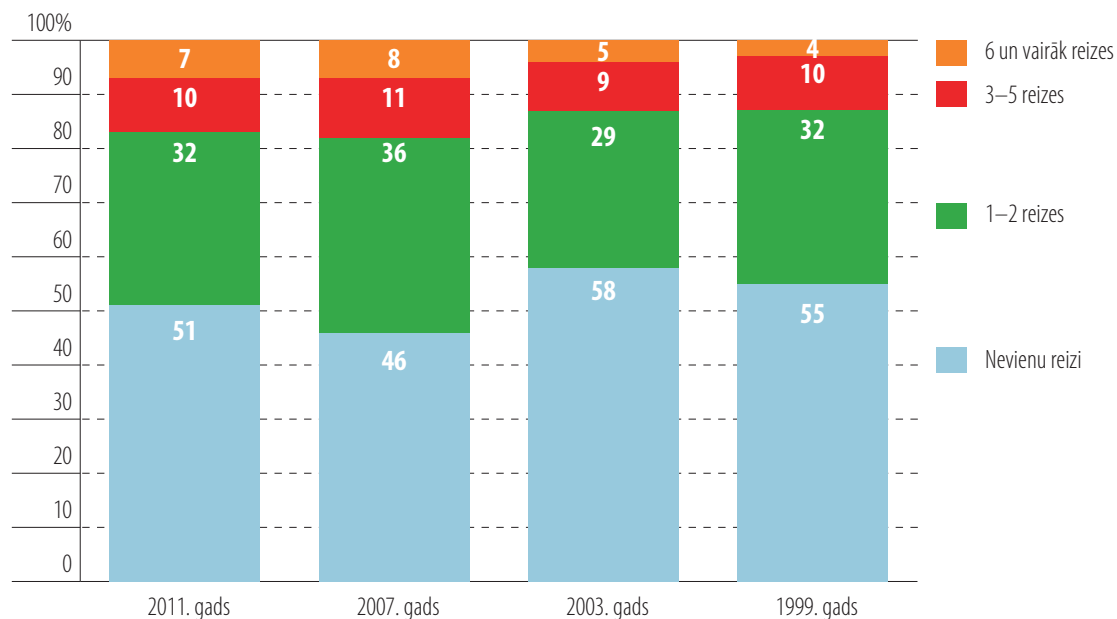

3.10. tabula. **ESPAD kohortas skolēnu riskantas alkohola lietošanas reižu skaits pēdējo 30 dienu laikā pēc dzimuma, %**

	Zēni	Meitenes	Kopā
Nevienu reizi	47	56	51
1 reizi	19	19	19
2 reizes	13	12	13
3–5 reizes	11	9	10
6 un vairāk reizes	10	4	7

Salīdzinot riskantas alkohola lietošanas reižu skaitu to jauniešu vidū, kuri lietojuši alkoholu riskantā veidā, vērojams, ka zēni salīdzinājumā ar meitenēm šādi dzēruši biežāk. Ja riskanti dzērušo meiteņu vidū 44% pēdējā mēneša laikā lielu daudzumu dzērušas vienu reizi un 27% – divas reizes, tad zēnu vidū – attiecīgi 35% un 25% (sk. 3.8. attēlu).

3.7. attēls. **Pēdējā mēneša laikā riskanti alkoholu lietojušo ESPAD kohortas jauniešu īpatsvars 1999.–2011. gadā, % no alkoholu pēdējā mēneša laikā lietojušiem**

Nelegālā alkohola lietošana

Jaunieši varbūt nav tā iedzīvotāju grupa, kura visvairāk alkoholu iegādājas no nelegāliem kanāliem, tomēr, lai saprastu šā fenomena izplatību skolas vecuma jauniešu vidū, aptaujas anketā tika iekļauti vairāki jautājumi. Šis aspekts īpaši būtisks varētu būt nākotnē, ja valsts institūcijas atvēlētu nozīmīgākus resursus pastāvošo tiesību aktu ieviešanai un tirdzniecības vietu kontrolei, kas varētu novest pie jaunu alkohola iegādes kanālu izmantošanas nepilngadīgo vidū.

Fokusgrupu diskusijās ar skolēniem vecumā no 15 līdz 16 gadiem tika secināts, ka jauniešu vidū pastāv vairāki nelegāli vai neformāli alkohola iegādes kanāli – nelegālās tirdzniecības vietās jeb t. s. „točkās”, un no draugiem vai paziņām iegādātais alkohols, kā arī tirdzniecības vietās ārpus oficiālā alkohola tirdzniecības laika jeb pēc plkst. 22.00.

Aptuveni viena trešdaļa (34%) 8.–10. klašu skolēnu Latvijā vismaz vienu reizi dzīvē dzēruši alkoholu, kas iegādāts „točkā”, bet 48% – alkoholu, kas iegūts no draugiem vai paziņām. Pēdējā gada laikā „točkā” iegādātu alkoholu dzēruši 22% 8.–10. klašu skolēni, bet pēdējā mēneša laikā – 11%, savukārt no draugiem vai paziņām pēdējā gada laikā iegādātu alkoholu dzēruši 33%, bet pēdējā mēneša laikā – 18% (sk. 3.11. tabulu).

3.11. tabula. **8.–10. klašu jauniešu īpatsvars, kuri lietojuši nelegāli/neformāli iegūtu alkoholu, %**

	Dzīves laikā	Pēdējo 12 mēnešu laikā	Pēdējo 30 dienu laikā
No draugiem vai paziņām	48	33	18
Nelegālās tirdzniecības vietā jeb „točkās”	34	22	11

Dati rāda, ka jaunieši, kuri dzīvo mazāk apdzīvotās vietās, biežāk pēdējā mēneša laikā lietojuši „točkā” iegādātu alkoholu salīdzinājumā ar Rīgā vai lielajās pilsētās dzīvojošiem jauniešiem. Tā, piemēram, Rīgā un lielajās pilsētās attiecīgi 8% un 9% pēdējā mēneša laikā lietojuši „točkā” iegādātu alkoholu, savukārt mazpilsētās un laukos šis rādītājs ir 14%. Līdzīga virziena atšķirības pēc apdzīvotās vietas tipa vērojamas arī no draugiem vai paziņām iegādātā alkohola lietošanā – jaunieši mazāk apdzīvotās vietās biežāk izmantojuši šo alkohola ieguves veidu (sk. 3.12. tabulu).

3.12. tabula. **Pēdējo 30 dienu laikā neformāli/nelegāli iegūta alkohola lietotāju īpatsvars 8.–10. klašu jauniešu vidū pēc apdzīvotās vietas lieluma, %**

	Rīga	Lielās pilsētas	Citas pilsētas	Lauki
No draugiem vai paziņām	14	14	21	19
Nelegālās tirdzniecības vietā jeb „točkās”	8	9	14	14

Pamatojoties uz jauniešu atbildēm par pēdējā mēneša laikā alkohola iegādes biežumu iepriekš minētajās vietās, secināms, ka jauniešu īpatsvars, kuri neformāli iegādājušies alkoholu īpaši neatšķiras no alkoholu lietojušiem, kuri alkoholu ieguvuši caur šiem kanāliem. Tā, piemēram, no draugiem vai paziņām pēdējo 30 dienu laikā alkoholu ieguvuši 20%, „točkās” — 14%, bet tirdzniecības vietās pēc plkst. 22.00 — 11%. Analizējot šos datus pēc urbanizācijas līmeņa, vērojams, ka iepriekš aprakstītais par nelegāli/neformāli iegūta alkohola lietošanu attiecināms arī uz iegādi — mazāk apdzīvotās vietās (mazpilsētās un laukos) jaunieši biežāk nekā vienaudži Rīgā vai lielpilsētās alkoholu iegūst neformāli. Tomēr interesants ir fakts, ka Rīgā jaunieši nedaudz biežāk nekā citos urbanizācijas līmeņos, alkoholu iegādājas tirdzniecības vietās pēc plkst. 22.00.

Alkohola lietošanas radītās problēmas un riska vērtējums

2011. gada *ESPAD* pētījumā tika iekļauti jautājumi, kas ne tikai ļauj secināt, cik liela daļa jauniešu saskārušies ar dažādām alkohola lietošanas problēmām, kā arī izmantot šos rādītājus padziļinātā datu analizē kā faktoros vienam vai otram interesējošam mainīgajam.

ESPAD aptaujas anketā minētās alkohola lietošanas rezultātā radušās problēmas iespējams kategorizēt četrās problēmu grupās: 1) individuālās problēmas (ietverot tādas jomas kā sliktas sekmes skolā, nelaimes gadījumus vai savainojumus un nokļūšanu slimnīcā), 2) attiecību problēmas (ietver nopietnas problēmas attiecībās ar vecākiem un/vai draugiem), 3) seksuālās problēmas (nodarbošanās ar seksu bez prezervatīva un nodarbošanās ar seksu, ko nākamajā dienā nožēloja), 4) likumpārkāpumi (ietver piedalīšanos kautiņā, nepatīkšanas ar policiju, bijis upuris zādzībai vai laupīšanai).

Atbilstoši 2011. gada *ESPAD* pētījuma rezultātiem, secināms, ka Latvijas jauniešu vidū iepriekš minētās problēmas ir vienas no izplatītākajām Eiropā. Latvijas pētījuma dati rāda, ka deviņas no desmit problēmām Latvijas jaunieši piedzīvojuši biežāk nekā Eiropā vidēji (*Hibell et al., 2012*). Visbiežāk minētā alkohola lietošanas izraisīta problēma ir sliktas sekmes skolā, ar kuru saskārušies aptuveni viena piektdaļa (20%) Latvijas skolēnu 15 gadu vecumā. Nedaudz retāk (18–19%) skolēni atzinuši, ka alkohola lietošanas rezultātā ir guvuši savainojumus, bijušas problēmas attiecībās ar vecākiem, iesaistījušies kautiņā vai bijušas problēmas attiecībās ar draugiem. Tāpat aptuveni viena desmitdaļa skolēnu minējuši, ka viņam ir bijušas problēmas ar policiju (11%) vai nodarbojies ar seksu bez prezervatīva (10%). Citas problēmas minējusi aptuveni viena piektdaļa skolēnu, un tās redzamas tabulā turpmāk.

Aptaujas anketā tika iekļauti arī jautājumi, kas ļautu secināt arī par tuvāko cilvēku alkohola lietošanas ietekmi uz jauniešu, kas alkohola pētniecībā ir salīdzinoši maz pētīta tēma.

Atbilstoši 8.–10. klašu jauniešu atbildēm secināms, ka, viņaprāt, aptuveni vienai trešdaļai jauniešu (38%) kāds tuvs cilvēks lieto alkoholu pārmērīgi, turklāt meiteņu vidū šis rādītājs ir augstāks salīdzinājumā ar zēnu sniegtajām atbildēm, attiecīgi 39% un 35% ($\chi^2 = 5,72$; $F_{(1, 358)}$; $p = 0,0172$). Aptuveni viena septiņdaļa (17%, 19% zēnu un 15% meiteņu; $\chi^2 = 12,75$; $F_{(1, 358)}$; $p = 0,0004$) 8.–10. klašu skolēnu uzskata, ka viņa draugs dzer pārmērīgi, 13% (10% zēnu un 15% meiteņu; $\chi^2 = 27,47$; $F_{(1, 358)}$; $p < 0,0001$) uzskata, ka kāds no ģimenes locekļiem alkoholu lieto pārmērīgi, savukārt 10% (9% zēnu un 11% meiteņu; $\chi^2 = 4,03$; $F_{(1, 358)}$; $p < 0,0454$) uzskata, ka alkoholu pārmērīgi lieto kāds cits tuvs radnieks. Šīs atšķirības ir statistiski nozīmīgas dzimumu aspektā.

3.13. tabula. **ESPAD kohortas skolēnu pēdējo 12 mēnešu laikā alkohola lietošanas rezultātā piedzīvotās problēmas pēc dzimuma, %**

	Zēni	Meitenes	Kopā
Individuālas problēmas			
Sliktas sekmes skolā vai darbā	19	20	20
Nelaimes gadījumu vai savainojumu	21	16	19
Nogādāts traumpunktā vai ievietots slimnīcā	6	3	5
Attiecību problēmas			
Nopietnas problēmas ar saviem vecākiem	19	20	19
Nopietnas problēmas ar draugiem	16	21	18
Likumpārkāpumi			
Bijušas nepatīkšanas ar policiju	13	9	11
Kautiņš	26	12	19
Ticis aplaupīts vai apzagts	7	4	6
Seksuālas dabas problēmas			
Nodarbojies ar seksu bez prezervatīva	13	8	10
Nodarbojies ar seksu, ko nākamā dienā nožēlojis	9	5	7

Aptuveni viena astotdaļa (12%) jauniešu ir norādījuši, ka tuva cilvēka dzeršana ir radījusi kaitējumu vai problēmas viņa dzīvē. To jauniešu vidū, kuriem kāds tuvs cilvēks alkoholu lieto pārmērīgi, aptuveni viena trešdaļa (32%) ir saskārusies ar cita dzeršanas radīto kaitējumu vai problēmām, 62% tuva cilvēka alkohola lietošana nav radījusi kaitējumu, bet 6% nebija atbildējuši uz šo jautājumu.

Visvairāk jauniešiem kaitē tuva ģimenes locekļa alkohola lietošana – ar alkohola lietošanas rezultātā radīto kaitējumu saskārušies 59% jauniešu, kuriem tuvs ģimenes loceklis lieto alkoholu pārmērīgi, savukārt tie jaunieši, kuri uzskata, ka alkoholu pārmērīgi lieto tuvs draugs vai cits radnieks, ar alkohola radīto kaitējumu saskārušies daudz retāk – attiecīgi 20% un 19%.

Tomēr, analizējot šos radītājus saistībā ar jauniešu piedzeršanās pieredzi pēdējā mēneša laikā, nav vērojams, ka jaunieši, kuriem tuvs ģimenes loceklis alkoholu lieto pārmērīgi un jauniešiem radies šādas lietošanas radīts kaitējums vai problēmas, nepiederas biežāk kā citi jaunieši, kontrolējot pēc dzimuma un vecuma, ņemot vērā klasteru izlases radīto efektu.

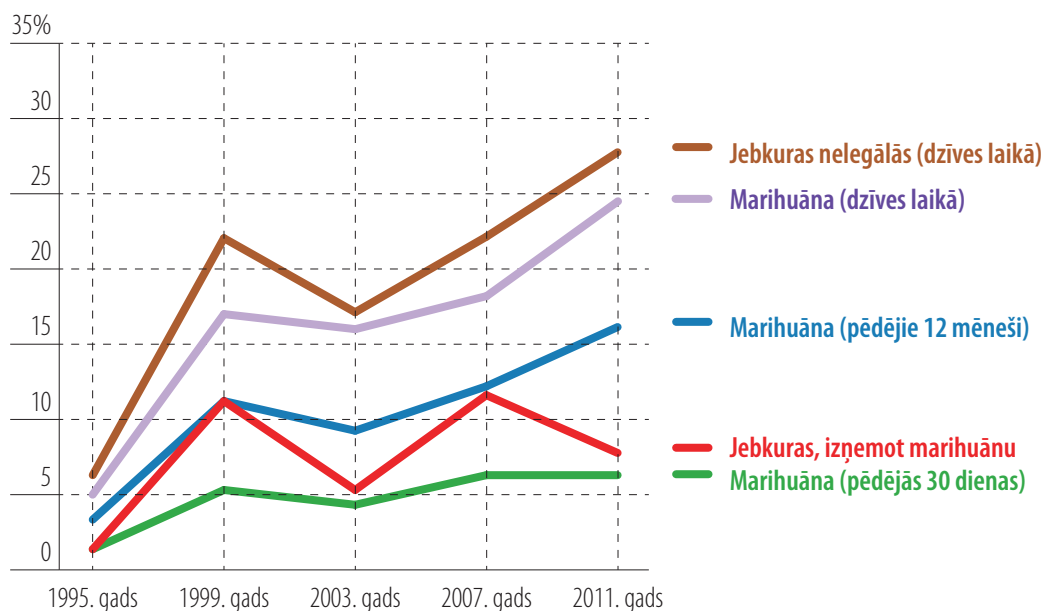

4. Narkotikas

4.1. Narkotiku lietošanas izplatība

ESPAD pētījumos tiek skatīti vairāki vielu lietošanas izplatības rādītāji – biežāk lietoto vielu (marihuānas/hašiša, ekstazī, inhalantu un Latvijā arī amfetamīnu) lietošana dzīves, pēdējo 12 mēnešu un pēdējo 30 dienu laikā, kā arī retāk lietoto vielu (heroīna, kokaīna, GHB, LSD u. tml.) un psihotropo medikamentu lietošana dzīves laikā jeb vielu pamēģināšana.

4.1. attēls. Galvenie narkotiku lietošanas izplatību raksturojošie rādītāji ESPAD kohortas skolēnu vidū 1995.–2011. gadā, %

Marihuānas lietošana dzīves laikā

2011. gada *ESPAD* pētījuma dati uzrāda būtisku pieaugumu marihuānas pamēģināšanas rādītājā valstī salīdzinājumā ar iepriekšējā pētījuma posmā 2007. gadā konstatēto. Pašlaik gandrīz viena ceturtdaļa (24%) skolēnu vecumā no 15 līdz 16 gadiem kaut reizi ir pamēģinājis marihuānu, un salīdzinājumā ar 2007. gadu šis rādītājs pieaudzis par 6% (sk. 4.2. un 4.3. attēlu).

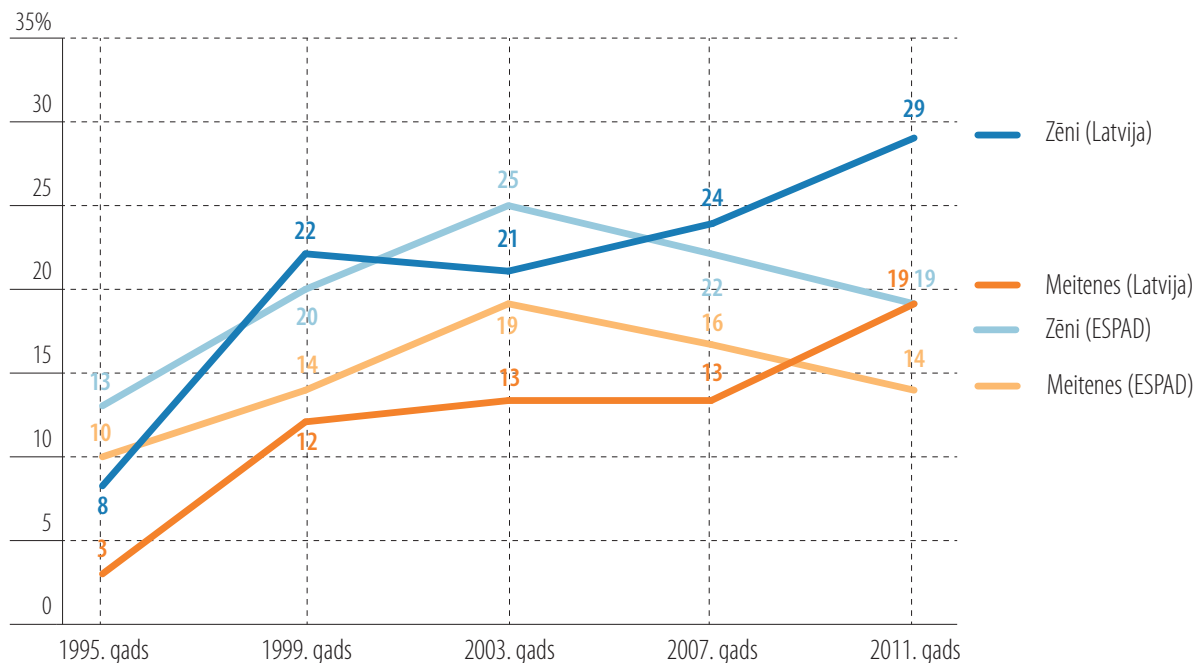
4.2. attēls. **Marihuānu/hašišu pamēģinājušo, pēdējā gada un pēdējā mēneša laikā lietojušo zēnu un meiteņu īpatsvars vecumā no 15 līdz 16 gadiem 2011. gada *ESPAD* pētījumā, %**

	Dzīves laikā	Pēdējo 12 mēnešu laikā	Pēdējo 30 dienu laikā
Zēni	29	20	8
Meitenes	19	13	5
Kopā	24	16	6

Statistiski nozīmīgas atšķirības marihuānas pamēģināšanā dzīves laikā ir vērojamas saistībā ar skolēnu dzimumu, proti, zēni nozīmīgi biežāk nekā meitenes kaut reizi ir smēķējuši šo nelegālo apreibinošo vielu — attiecīgi 29%, turpretim 19% meiteņu grupā ($\Phi=0,114$, $p<0,001$). Tomēr, neņemot vērā šīs atšķirības, marihuānas pamēģināšanas īpatsvara pieaugums kopš 2007. gada gan meiteņu, gan zēnu vidū ir gandrīz vienāds, tas ir, 5–6% (sk. 4.3. attēlu).

4.3. attēls. **Marihuānu/hašišu pamēģinājušo zēnu un meiteņu īpatsvars vecumā no 15 līdz 16 gadiem 1995.–2011. gada ESPAD pētījumos, %**

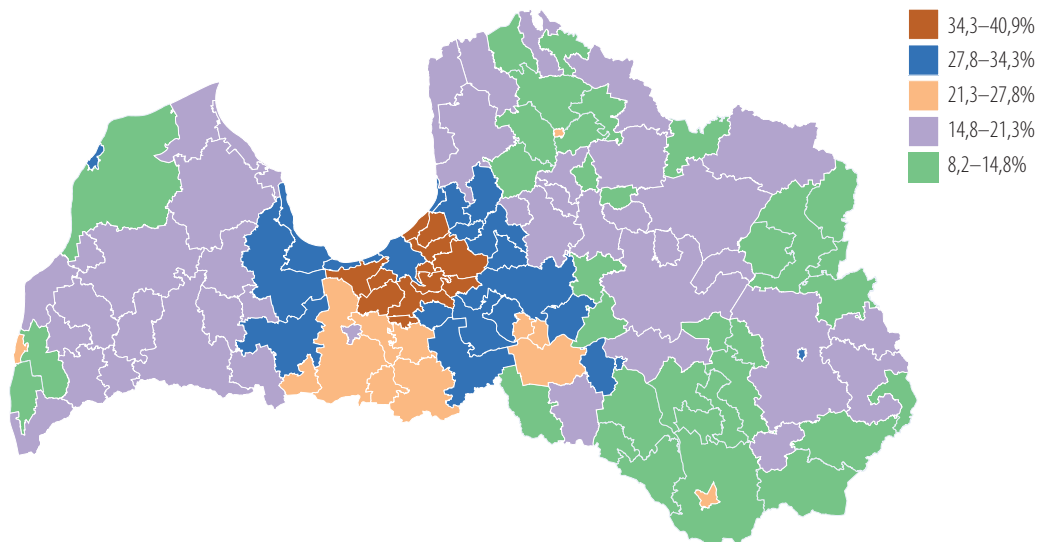
Līdz šim marihuānas pamēģināšanas rādītājs Latvijā būtiski neatšķiras no vidējā rādītāja starp *ESPAD* dalībvalstīm, turklāt kopš pētījuma otrā posma 1999. gadā tas nebija gandrīz mainījies. 1999. gadā marihuānu bija pamēģinājuši 17% skolēnu vecumā no 15 līdz 16 gadiem, bet 2007. gadā – 18%. Jāpiebilst, ka citās Austrumeiropas valstīs (piemēram, Igaunijā, Lietuvā, Čehijā, Slovākijā, arī Krievijā) marihuānas pamēģināšanas rādītāja pieaugums bija vērojams jau 2003. un 2007. gadā, bet, piemēram, Polijā un Slovēnijā augstākais punkts rādītājā tika sasniegts 2003. gadā, bet 2007. gadā bija vērojams marihuānu pamēģinājušo jauniešu skaita samazinājums. Ņemot vērā marihuānas pamēģināšanas tendences citās valstīs, Latvijā pieaugums rādītājā bija gaidāms, un tas nav saistīts ar vājāku valsts politiku narkotiku kontrolē un apkarošanā.

Marihuānas lietošana būtiski atšķiras arī apdzīvotās vietās pēc urbanizācijas līmeņa. Visaugstākais marihuānu pamēģinājušo jauniešu īpatsvars vecumā no 15 līdz 16 gadiem vērojams Rīgā (28%), bet citās republikas nozīmes pilsētās tas ir tikai par vienu procentpunktu zemāks. Salīdzinājumam: nelielās pilsētās marihuānu ir pamēģinājuši 23% skolēnu, bet lauku reģionos – 18% ($\Phi=0,098$, $p<0,001$). Jāpiebilst, ka marihuānas pamēģināšanas rādītāja saistība ar apdzīvotas vietas urbanizācijas līmeni ir tieši pretēja tai, kāda bija novērojama vairākos smēķēšanas rādītājos. Tas nozīmē, ka apdzīvotās vietās, kur

augstāki ir smēķēšanas izplatības rādītāji, zemāks ir marihuānas pamēģināšanas līmenis un otrādi – pilsētās, kur ir augstāks marihuānas pamēģināšanas īpatsvars skolēnu vidū, zemāki ir smēķēšanas izplatības rādītāji. Tomēr, neņemot vērā šo saistību, marihuānas pamēģināšanas rādītāji skolās ar latviešu mācību valodu un skolās ar citu mācību valodu nav nozīmīgi atšķirīgi. Jāatgādina, ka atšķirības smēķēšanas izplatības rādītājos dažādu plūsmu skolās tika hipotētiski skaidrotas ar etniskām atšķirībām pilsētās un mazāk urbanizētās apdzīvotās vietās.

Tāpat atšķirības marihuānas pamēģināšanas rādītājos ir vērojamas dažādos plānošanas reģionos. Visaugstākais šo nelegālo apreibinošo vielu pamēģinājušo skolēnu īpatsvars konstatēts Pierīgas reģionā, kur marihuānu ir pamēģinājuši gandrīz trešdaļa (30%) skolēnu vecumā no 15 līdz 16 gadiem. Nedaudz zemāks nekā Rīgā šis rādītājs ir Zemgales reģionā (25%), kamēr Vidzemes, Kurzemes un Latgales reģionos marihuānu pamēģinājušo jauniešu īpatsvars nepārsniedz 20% ($\Phi=0,102$, $p<0,001$). Iespējams, skaidrojums šādām vielas pamēģināšanas atšķirībām reģionos ir atšķirīgais iedzīvotāju ekonomiskais stāvoklis. Tomēr tikpat labi atšķirības varētu būt skaidrojamas ar reģionu ģeogrāfisko izvietojumu, proti, tajos reģionos, kuri ģeogrāfiski atrodas tuvāk Rīgai, marihuānu pamēģinājušo jauniešu īpatsvars ir augstāks.

4.4. attēls. **Marihuānu/hašišu pamēģinājušo skolēnu īpatsvars vecumā no 15 līdz 16 gadiem reģionos 2011. gada ESPAD pētījumā, %**

12% no visiem skolēniem vecumā no 15 līdz 16 gadiem marihuānu ir smēķējuši vienu vai divas reizes dzīves laikā, bet vēl viena divdesmitā daļa (5%) marihuānu ir lietojuši no trim līdz piecām reizēm. Tomēr jāpiebilst, ka būtiski liels (7%) ir to skolēnu īpatsvars, kuri marihuānu ir smēķējuši sešas un vairāk reizes. Salīdzinot šos rezultātus ar iepriekšējā pētījuma posma datiem 2007. gadā, marihuānas smēķēšanas īpatsvars valstī visās trīs minētajās lietošanas biežuma grupās ir palielinājies par diviem procentiem, tomēr rādītājs par biežu marihuānas lietošanu (viela lietota sešas un vairāk reizes) joprojām ir nedaudz zemāks par 2007. gadā konstatēto vidējo rādītāju starp *ESPAD* dalībvalstīm. Tas nozīmē, ka nākotnē marihuānas pamēģināšanas rādītāji Latvijā skolēnu vidū vēl varētu palielināties, kā arī var palielināties tā jauniešu daļa, kuri vecumā no 15 līdz 16 gadiem marihuānu būs lietojuši vairākkārtēji jeb regulārie lietotāji, kuri, iespējams, būs pieredzējuši ar marihuānas lietošanu saistītas problēmas.

Datu analīze norāda uz būtiskām atšķirībām marihuānas pamēģināšanā saistībā ar dzimšanas gada kohortu. Ja 14 gadu veco skolēnu vidū (1996. dzimšanas gada kohorta) marihuānu kaut reizi mūžā ir lietojuši 14% jauniešu, tad 16 gadu veco skolēnu grupā (1994. dzimšanas gada kohorta) šis rādītājs ir jau vairāk nekā divas reizes augstāks un ir 31% ($\Phi=0,157$, $p<0,001$). Tas vēlreiz apstiprina zināmo – marihuānas pamēģināšanas pieredze nereti tiek iegūta tieši 15 gadu vecumā, kaut gan jāsecina, ka palielinājies to skolēnu īpatsvars, kuri šīs narkotikas lietošanas pieredzi ieguvuši vēl pirms 14 gadu vecuma sasniegšanas.

Prognozējot marihuānas pamēģināšanas rādītāja izmaiņas turpmāk skolēnu vidū vecumā no 15 līdz 16 gadiem, jāņem vērā atšķirības, kādas pastāv marihuānas/hašiša pamēģināšanā un lietošanā dažādās *ESPAD* dalībvalstīs un kādas ir bijušas šīs vielas izplatības tendences valstīs no 1995. gada. Epidemioloģisko datu analīze makro līmenī liecina, ka valstīs ar liberālu narkotiku politiku, kāda, piemēram, ir Nīderlandē, Lielbritānijā, Francijā, arī Čehijā, narkotiku pamēģināšana Kocēnu vidū vecumā no 15 līdz 16 gadiem ir būtiski augstāka un kādā brīdī var sasniegt pat 45%. Turpretim valstīs ar konservatīvu un represīvu narkotiku politiku marihuānas/hašiša pamēģināšanas līmenis starp skolēniem ir zemāks un līdz šim nevienā no šādas politikas valstīm nav pārsniedzis 30%. Tā kā narkotiku politika Latvijā ir uzskatāma par konservatīvu, tad prognozējams, ka nākotnē marihuānas pamēģināšanas rādītājs valstī varētu vēl palielināties par aptuveni četriem procentpunktiem situācijā, ja nemainās narkotiku politikas ideoloģiskais kurss un tā neklūst liberālāka.

Marihuānas lietošana pēdējā gada laikā

Kā uzrāda 2011. gada *ESPAD* datu analīze, 16% no visiem Latvijas skolēniem vecumā no 15 līdz 16 gadiem marihuānu ir smēķējuši pēdējā gada laikā, un tas kopumā ir par 5% vairāk nekā konstatēts *ESPAD* pētījuma 4. posmā 2007. gadā. Šāds pēdējā gada laikā marihuānu smēķējušo skolēnu īpatsvars valstī ir par 3% augstāks nekā vidējais rādītājs starp visām *ESPAD* dalībvalstīm. Tomēr, ņemot vērā marihuānas lietošanas rādītāju tendences citās Austrumeiropas valstīs, visticamāk, ka Latvijā šīs vielas lietošanas izplatība skolēnu vidū nākotnē pieaugs vēl.

Marihuānu pēdējā gada laikā nozīmīgi biežāk ir lietojuši:

- zēni nekā meitenes ($\Phi=0,096$, $p<0,001$);
- Rīgā un lielpilsētās dzīvojošie nekā skolēni no mazpilsētām un lauku reģioniem ($\Phi=0,096$, $p<0,001$);
- skolēni Rīgā, Pierīgas un Zemgales reģionos nekā jaunieši no Kurzemes, Vidzemes vai Latgales reģiona ($\Phi=0,113$, $p<0,001$).

Jāpiebilst, ka atšķirības demogrāfiskās grupās ir identiskas tām, kas jau konstatētas rādītājā par marihuānas pamēģināšanu dzīves laikā, un visticamāk tas ir tāpēc, ka daļa jauniešu marihuānu pirmo reizi mūžā ir smēķējuši tieši pēdējā gada laikā.

Rezultātu analīze vecuma grupās uzrāda, ka 14 gadu veco skolēnu vidū marihuānas lietošanas rādītājs pēdējā gada laikā ir divas reizes zemāks nekā 15 gadu veco skolēnu vidū jeb *ESPAD* kohortā. No 1996. gadā dzimušajiem marihuānu pēdējā gada laikā ir smēķējuši 9%. Līdzīgas atšķirības ir vērojamas, salīdzinot marihuānas lietošanu pēdējā gada laikā *ESPAD* kohortā un vienu gadu vecāku skolēnu grupā ($\Phi=0,144$, $p<0,001$), proti, no 1994. gadā dzimušajiem jauniešiem pēdējā gada laikā marihuānu ir smēķējuši 22% jeb aptuveni viena piektdaļa.

Marihuānas lietošana pēdējo 30 dienu laikā

6% no visiem skolēniem vecumā no 15 līdz 16 gadiem marihuānu ir smēķējuši pēdējo 30 dienu laikā. Lielākā daļa no viņiem (4%) šo vielu ir lietojuši vienu vai divas reizes, tomēr būtisks ir to skolēnu īpatsvars (2,6%), kuriem marihuānas smēķēšana visticamāk ir kļuvusi par ikdienas ieradumu. Viņi atzīmējuši, ka pēdējo 30 dienu laikā nelegālā apreibinošā viela lietota trīs un vairāk reizi.

Salīdzinot ar iepriekšējā *ESPAD* pētījuma posma datiem, rādītājs par nesenu marihuānas lietošanu nav būtiski mainījies – tas ir palielinājies par 2%. Iepriekš, pētījuma 2. un 3. posmā, konstatētais marihuānas smēķēšanas īpatsvars pēdējo 30 dienu laikā bija 4–5% robežās jeb gandrīz divas reizes zemāks par vidējo rādītāju starp visām *ESPAD* dalībvalstīm. Savukārt 2011. gadā, samazinoties marihuānas nesenai lietošanai vidēji starp visām *ESPAD* dalībvalstīm un palielinoties šīs vielas lietošanas izplatībai Latvijas skolēnu vidū vecumā no 15 līdz 16 gadiem, atšķirības Latvijas un vidējā *ESPAD* dalībvalstu rādītājā ir izlīdzinājušās un vairs nav nozīmīgas.

2011. gada *ESPAD* Latvijas datu analīze uzrāda būtiskas atšķirības marihuānas lietošanā zēnu un meiteņu vidū. Šo nelegālo apreibinošo vielu nozīmīgi biežāk smēķējuši zēni (8%), iepretim 5% meiteņu grupā ($\Phi=0,073$, $p<0,001$). Tomēr jānorāda, ka indikatorā par marihuānas lietošanu pēdējo 30 dienu laikā pieaugums kopš 2007. gada gan zēnu, gan meiteņu grupā ir gandrīz vienāds, tas ir, 2–3%.

Tāpat pēdējo 30 dienu laikā marihuāna visbiežāk ir lietota Rīgas skolēnu vidū, proti, gandrīz viena desmitdaļa (9%) jauniešu galvaspilsētā vecumā no 15 līdz 16 gadiem nesen ir smēķējuši marihuānu. Lai gan marihuānas pamēģināšana un lietošana pēdējā gada laikā raksturīgāka republikas nozīmes pilsētu skolēniem, pēdējās 30 dienās biežāk to ir lietojuši mazpilsētu jaunieši (7%). Visretāk šī nelegālā viela ir smēķēta laukos (4%, $\Phi=0,075$, $p<0,001$).

Lai gan, domājams, ka marihuānas nesena lietošana ir saistīta ar mācību valodu skolā un skolēna tautību, šādas demogrāfiskas atšķirības marihuānas smēķēšanas rādītājā par pēdējo mēnesi nav vērojamas.

Salīdzinot marihuānas smēķēšanas īpatsvaru par pēdējo mēnesi *ESPAD* kohortā un citu vecumgrupu jauniešu vidū, secināms, ka, palielinoties vecumam par vienu gadu, marihuānas lietošanas rādītājs pieaug par 3%, tas ir, ja 14 gadu veco skolēnu vidū šo nelegālo vielu pēdējo 30 dienu laikā ir smēķējuši 3%, tad *ESPAD* kohortā tie ir jau 6% skolēnu, bet 16 gadu veco jauniešu vidū – 9%.

Citu nelegālo vielu lietošana

Kopumā 9% Latvijas skolēnu vecumā no 15 līdz 16 gadiem kaut reizi dzīves laikā ir pamēģinājuši citas narkotikas, izņemot marihuānu/hašišu, turklāt minētais rādītājs gan zēnu, gan meiteņu vidū ir identisks. Salīdzinot ar iepriekšējiem *ESPAD* pētījuma posmiem, jebkuru narkotiku, izņemot marihuānas/hašiša, pamēģināšana jauniešu vidū nedaudz ir samazinājusies – 2007. gadā šis rādītājs veidoja 11%. Tomēr, ņemot vērā marihuānas/hašiša pamēģināšanas pieaugumu skolēnu vidū vecumā no 15 līdz 16 gadiem, otrs izplatības rādītājs – jebkuru narkotiku, tostarp marihuānas/hašiša pamēģināšana – salīdzinājumā ar 2007. gadu ir palielinājies par 5%, un pašlaik ir 27%. Tātad kopumā valstī jebkādas narkotikas savas dzīves laikā ir pamēģinājuši 27% skolēnu vecumā no 15 līdz 16 gadiem, 11% to darījuši vienu vai divas reizes, bet 15% trīs un vairāk reizi. Jāpiebilst, ka šāds narkotiku pamēģināšanas rādītājs ir piektais augstākais starp visām *ESPAD* dalībvalstīm⁸ un ir aptuveni vienā līmenī ar Igauniju, Poliju un Lielbritāniju. Turklāt, salīdzinot ar iepriekšējiem pētījumu posmiem un citām Eiropas reģiona valstīm, jebkuru narkotiku lietošanas izplatība Latvijā ir pieaugusi visstraujāk.

Būtiski atšķiras jebkādu narkotiku pamēģināšana zēnu un meiteņu vidū. No 1995. gadā dzimušajiem zēniem jebkādas nelegālās apreibinošās vielas ir pamēģinājuši gandrīz viena trešdaļa jeb 32%, turpretim meiteņu vidū jebkuru narkotiku pamēģināšana veido daudz mazāku īpatsvaru – 22%. Turklāt jāpiebilst, ka dzimumu atšķirības vērojamas ne tik daudz narkotiku vienreizējā pamēģināšanā, cik to regulārā lietošanā desmit un vairāk reizes.

Ņemot vērā straujo narkotiku lietošanas izplatības pieaugumu, ir svarīgi konstatēt izmaiņas, kas notikušas narkotiku patēriņā ne vien attiecībā uz marihuānu/hašišu, bet arī uz citām lietotām vielām. Viena no tradicionāli biežāk pamēģinātām narkotikām skolēnu vidū – nākamā aiz marihuānas/hašiša – ir ekstāzī, kuru kaut reizi dzīvē pamēģinājuši salīdzinoši mazāk jauniešu – 4% skolēnu vecumā no 15 līdz 16 gadiem, bet 2% to lietojuši pēdējā gada laikā. Šāds ekstāzī pamēģināšanas un lietošanas īpatsvars ir par vienu procentpunktu augstāks nekā vidējais šīs vielas lietošanas rādītājs starp visām *ESPAD* dalībvalstīm, tomēr salīdzinājumā ar 2007. un 2003. gada *ESPAD* pētījumu datiem ekstāzī izplatība jauniešu vidū Latvijā ir būtiski mazinājusies. 2003. gadā, tika konstatēts, ka ekstāzī pamēģinājuši 6% skolēnu vecumā no 15 līdz 16 gadiem, bet 2007. gadā tādi bija jau 7%. Visticamāk, ekstāzī lietošanas samazinājums ir skaidrojams ar izklaides paradumu maiņu, iestājoties ekonomiskai krīzei valstī, proti, skolas vecuma jaunieši retāk apmeklējuši deju klubus un līdzīgas nakts izklaides vietas, kur parasti tiek lietots ekstāzī, bet tikpat labi skaidrojums var būt meklējams narkotiku piedāvājuma maiņā un tirgus pārejā uz citām, atkarību vairāk rosinošām vielām. Jānorāda gan, ka iepriekšējos gados konstatētais ekstāzī pamēģināšanas rādītājs Latvijā bija visaugstākais starp visām Eiropas reģiona valstīm, tāpēc šīs vielas izplatības samazinājums savā ziņā ir dabīgs un nesaistīts ar izmaiņām narkotiku piedāvājuma/pieprasījuma tirgū.

Skatot ekstāzī pamēģinājušo jauniešu īpatsvaru dzimumu aspektā, vērojams, ka šo vielu vismaz vienu reizi dzīvē pamēģinājuši 5% zēnu un 4% meiteņu vecumā no 15 līdz 16 gadiem, tomēr daudz būtiskākas dzimumu atšķirības konstatējamas rādītājā par vielas lietošanu pēdējo 12 mēnešu laikā – to lietojuši 3% zēnu un 1% meiteņu.

Ņemot vērā to, ka ekstāzī pamēģinātāju īpatsvars tomēr ir salīdzinoši neliels, analizēt šīs vielas lietotāju portretu citās demogrāfiskās grupās īsti nav iespējams, jo attiecīgo mērījumu robežklūda var būt pat lielāka nekā pētāmā pazīme – šīs vielas pamēģināšanas vai lietošanas izplatība.

⁸ Visaugstākā jebkuru narkotiku lietošanas izplatība ir Čehijā, Francijā, Monako un Slovākijā.

Vēl 4% 1995. gadā dzimušo kaut reizi dzīves laikā ir pamēģinājuši amfetamīnus, un identisks ir to skolēnu īpatsvars, kuri pamēģinājuši „maģiskās sēnes”, LSD vai citas halucinogēnās vielas vai arī kokaīnu. Tiesa jānorāda, ka tie ir vieni no augstākajiem šo narkotiku izplatības rādītājiem starp visām *ESPAD* dalībvalstīm. Piemēram, amfetamīni biežāk nekā Latvijā pamēģināti tikai Bulgārijā, Ungārijā un Beļģijā, taču vidējais šīs vielas pamēģināšanas īpatsvars starp visām *ESPAD* dalībvalstīm ir 3%. Analizējot amfetamīnu lietošanas izplatību Latvijā, dzimumatšķirības šīs vielas pamēģināšanas rādītājā nav konstatējamas.

„Maģiskās sēnes” turpretim biežāk nekā Latvijā ir pamēģinātas starp skolēniem vecumā no 15 līdz 16 gadiem Čehijā, Francijā un Slovākijā, kaut arī vidējais šīs vielas pamēģināšanas rādītājs *ESPAD* dalībvalstīs ir vien 2%. Jāteic, ka „maģisko sēņu” pamēģināšana būtiski atšķiras starp zēniem un meitenēm – šīs narkotikas pamēģinājuši 6% 1995. gadā dzimušo zēnu un 2% attiecīgā dzimšanas gadā dzimušo meiteņu.

LSD un citas halucinogēnās vielas līdzīgi bieži kā mūsu valstī pamēģinātas arī starp skolēniem vecumā no 15 līdz 16 gadiem Čehijā un Slovākijā, tomēr vidējais šīs grupas narkotiku pamēģināšanas rādītājs starp *ESPAD* dalībvalstīm ir 2%. Tāpat kā „maģiskās sēnes” arī LSD un citus halucinogēnus Latvijā biežāk pamēģinājuši zēni (5%) nekā meitenes (3%).

Savukārt kokaīna pamēģināšanas rādītāji citās valstīs nav augstāki kā Latvijā (4%), taču vidējais starp *ESPAD* dalībvalstīm konstatētais šīs narkotikas pamēģināšanas rādītājs ir 2%.

Skaidrojot rezultātus par amfetamīna, halucinogēno vielu un kokaīna lietošanas izplatību, jāņem vērā, ka, lai arī pētījuma izlase ir veidota pēc nejaušības principa, vienmēr ir iespējamas nobīdes varbūtības dēļ, jo īpaši rādītājos, kas ir ar relatīvi zemu izplatības līmeni. Teorētiski izlasē var tikt iekļauta klase, kuras 20 audzēkņi kādā pasākumā nesen lietojuši narkotikas. Šādā situācijā konkrētās nelegālās vielas izplatības līmenis var pieaugt pat par vienu procentpunktu *ESPAD* kohortā. Šā iemesla dēļ nav pamats uzskatīt, ka minēto vielu pamēģināšanas rādītāji starp skolēniem Latvijā vecumā no 15 līdz 16 gadiem būtu nozīmīgi atšķirīgi no rādītājiem citās Eiropas valstīs vai arī atšķirīgi salīdzinājumā ar iepriekšējos pētījuma posmos konstatēto.

4.1. tabula. Biežāk minēto vielu pamēģināšana dzīves laikā: 1999.–2011. gada *ESPAD* pētījuma rezultātu salīdzinājums (%)

	1999. gads	2003. gads	2007. gads	2011. gads
Jebkuras nelegālās narkotikas	22	17	22	27
Jebkuras nelegālās narkotikas, izņemot marihuānu/hašišu	12	5	14	9
Marihuāna/hašišs	17	16	18	24
Ekstazī	6	3	7	4
Trankvilizatori un sedatīvi bez ārsta norādījuma	3	3	4	4
Inhalanti	6	7	13	23
Alkohols kopā ar tabletēm	7	6	8	6

Citas, mazāk populāras narkotikas skolēnu vidū, kuru izplatības rādītāji tiek apkopoti Eiropas līmenī, ir kreks, heroīns un GHB. Visas minētās vielas Latvijā dzīves laikā pamēģinājuši 2% vecumā no 15 līdz 16 gadiem, galvenokārt zēni.

„Spice” un salvijas lietošana

Tā kā pēdējo gadu laikā aktualitāti Latvijā guvusi dažādu jauno narkotiku lietošanas izplatība, kas ietver arī dažādu augu maisījumu jeb tā saucamo legālo narkotiku lietošanu, *ESPAD* pētījuma instrumentārijā Latvijā tika iekļauti vēl papildus jautājumi par „Spice” grupas vielu un salvijas lietošanu apreibināšanās nolūkos. Šo vielu izplatības rādītāju starptautiska novērošana neietilpst *ESPAD* uzdevumos, tāpēc iegūtie rādītāji nav starptautiski salīdzināmi. Tāpēc, lai nezaudētu iespēju salīdzināt Latvijas rezultātus ar narkotiku lietošanas izplatības rādītājiem citās *ESPAD* dalībvalstīs, kopējā jebkuru narkotiku lietošanas izplatības rādītājā, kā arī rādītājā par visu narkotiku, izņemot marihuāna/hašišs, lietošanu „Spice” un salvijas lietotāju skaits nav iekļauts. Tas nozīmē, ka situācijā, ja jauniešis būs lietojis, piemēram, tikai un vienīgi „Spice”, kopējā jebkuru narkotiku lietotāju īpatsvarā (27%) viņš nebūs iekļauts.

Kā redzams pēc datu analīzes, tad 11% skolēnu vecumā no 15 līdz 16 gadiem kaut reizi mūžā ir lietojuši „Spice” grupas vielas, kas parasti iegādājamas specializētos kioskos vai arī tirgū kā tā saucamās legālās narkotikas. Aptuveni pusē gadījumu (5%) jaunieši „Spice” lietojuši tikai vienreiz vai divreiz mūžā, savukārt vēl 4% ir tādi, kuri šīs vielas lietojuši trīs līdz deviņas reizes.

Vēl kopumā 4% skolēnu vecumā no 15 līdz 16 gadiem kaut reizi mūžā apreibināšanās nolūkos lietojuši salviju, tomēr šī viela lielākoties gadījumā lietota tikai vienu vai divas reizes.

„Spice” grupas narkotikas nozīmīgi biežāk pamēģinājuši skolēni Rīgā (16%). Salīdzinājumam: citās apdzīvotās vietās ārpus Rīgas jaunās narkotikas lietojuši vidēji uz pusi mazāk jeb 8% skolēnu vecumā no 15 līdz 16 gadiem. Tomēr jānorāda, ka šīs vielas ir populāras un tiek lietotas arī Pierīgas reģionā (15%), kas ir skaidrojams visticamāk ar galvaspilsētas tuvumu un iespēju ērti tās iegādāties Rīgā netālu no reģionālās nozīmes satiksmes mezgliem.

Tāpat „Spice” nozīmīgi biežāk lietojuši zēni – 15% salīdzinājumā ar 6% meiteņu, tomēr šo vielu izplatības atšķirības saistībā ar skolēnu tautību nav vērojamas.

Inhalantu lietošana

Ja Lietuvā konstatēts viens no augstākajiem rādītājiem trankvilizatoru vai sedatīvu lietošanai dzīves laikā, tad Latvijā 2011. gada *ESPAD* pētījums uzrāda salīdzinoši augstu inhalantus pamēģinājušo skolēnu īpatsvaru vecumā no 15 līdz 16 gadiem. 23% minētās vecumgrupas jauniešu kaut reizi dzīvē apreibināšanās nolūkos ir ostījuši līmi, šķītavu gāzi, aerosolus vai benzīnu, tomēr lielākā daļa no viņiem (13%) to darijuši vienu vai divas reizes dzīvē. Ja iepriekšējos *ESPAD* pētījuma posmos inhalantu pamēģināšanas rādītājs skolēnu vidū vecumā no 15 līdz 16 gadiem bija pakāpeniski audzis no 6% 1999. gadā līdz 7% 2003. gadā un 13% 2007. gadā, turklāt šo vielu lietošana vienlīdz izplatīta vienmēr bijusi gan zēnu, gan meiteņu vidū.

Līdzīgi augsts inhalantus pamēģinājušo rādītājs 2011. gadā konstatēts arī Horvātijā, Slovēnijā un Igaunijā, tomēr, kā secināts *ESPAD* 2011. gada ziņojumā, nevienā no valstīm tik būtisks šo vielu izplatības pieaugums kā Latvijā kopš 2003. gada nav vērojams. Interpretējot šos datus, jāņem vērā, ka par apreibināšanos ar inhalantiem skolēni var uzskatīt arī darbošanos ar limi mācību procesā vai arī veicot rokdarbus, lai arī aptaujas anketā īpaši akcentēts, ka jauniešiem jāatbild par šīs vielu grupas lietošanu tikai un vienīgi apreibināšanās nolūkā. Ņemot vērā augsto inhalantu lietošanas izplatību skolēnu vidū Latvijā (otrais augstākais rādītājs starp visām *ESPAD* 2011. gada pētījuma dalībvalstīm), nākotnē būtu nepieciešams padziļināti pētīt šos paradumus, lai validētu pētījuma rezultātus.

Būtiski mazāks ir inhalantus pēdējā gada laikā lietojušo skolēnu skaits vecumā no 15 līdz 16 gadiem. Salīdzinoši tikai 8% no visiem minētās vecumgrupas jauniešiem limi, gāzi, benzīnu vai aerosolus ir ostījuši pēdējo 12 mēnešu laikā, turklāt to darījuši 9% zēnu un 7% meiteņu. Ņemot vērā būtisko starpību rādītājos par inhalantu lietošanu dzīves laikā un pēdējā gada laikā, secināms, ka inhalanti ir starp vielām, kuras parasti izmēģina agrīnā vecumā.

Savukārt pēdējo 30 dienu laikā inhalantus ir lietojuši 4% 1995. gadā dzimušo skolēnu – 5% zēnu un 2% meiteņu.

4.2. Narkotiku pieejamība

Šajā sadaļā tiks skatīti narkotiku pieejamības rādītāji un veikts to salīdzinājums ar iepriekšējos *ESPAD* pētījuma posmos iegūtiem rezultātiem, kā arī salīdzināta narkotiku pieejamība Latvijā un citās valstīs.

Atšķirībā no iepriekšējiem *ESPAD* pētījumiem, aptaujas anketā nav iekļauts jautājums par inhalantu pieejamību, jo tiek uzskatīts, ka inhalanti ir plaši pieejami, tamdēļ nevar viennozīmīgi skaidrot to skolēnu atbildes, kuri uzskata, ka inhalanti ir grūti pieejami. Piemēram, benzīns, laka, šķīdinātāji vai šķītavu gāze ir apreibinošas vielas un plaši pieejamas ne tikai apreibināšanās nolūkā.

Tāpat salīdzinājumā ar pirmajiem *ESPAD* pētījuma posmiem kopš 2007. gada vairs netiek noskaidrots retāk lietoto vielu, piemēram, heroīna, kokaīna, GHB un LSD, pieejamības vērtējums.

Marihuānas pieejamība

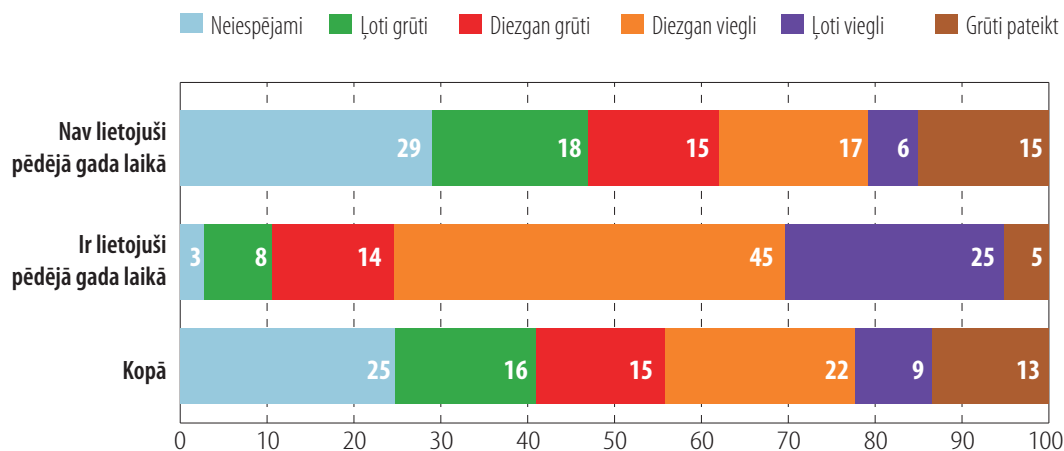
Ne tikai Latvijā, bet arī citās Eiropas valstīs vispieejamākā un arī visbiežāk lietotā viela gan darbspējas vecuma iedzīvotāju vidū, gan skolēnu vidū ir marihuāna vai hašišs. Jautāti par to, cik viegli vai grūti būtu iegūt marihuānu vai hašišu 24 stundu laikā, ja to vēlētos, aptuveni viena trešdaļa (31%) skolēnu atbildējuši, ka to izdarīt būtu diezgan viegli vai pat ļoti viegli. Turpretim 41% uzskata, ka marihuānu iegūt būtu ļoti grūti vai neiespējami. 15% 1995. gadā dzimušo skolēnu atbildējuši, ka marihuānu iegūt 24 stundu laikā, ja viņi to vēlētos, būtu diezgan grūti, savukārt 13% nav varējuši savu viedokli paust un atbildējuši, ka nezina. Metodoloģiskie pētījumi rāda, ka, jautājot par vielu pieejamību, lielākā daļa aptaujāto, kuri nav lietojuši konkrēto vielu, izvēlētos atbildi grūti pateikt, savukārt šādas atbilžu kategorijas neesamības gadījumā – *ļoti grūti* vai *neiespējami*.

Lai analizētu atšķirības un tendences marihuānas pieejamībai *ESPAD* skolēnu kohortā, tika noteikts marihuānas pieejamības indekss. Indekss atspoguļo to skolēnu īpatnību, kuriem marihuāna ir diezgan viegli vai ļoti viegli pieejama. Šajā pētījuma posmā aprēķinātais šīs narkotikas pieejamības indekss ir 31%. Pieejamības indekss salīdzinājumā ar 2007. gada ir pieaudzis par 2 procentpunktiem, savukārt salīdzinājumā ar 1999. un 2003. gada pētījumiem, attiecīgi par 13 un 9 procentpunktiem.

Jo vieglāk pieejama ir marihuāna, jo lielāks ir risks, ka jaunieši to lietos. Kā liecina aptaujas dati, skolēni, kuriem ir neiespējami vai ļoti grūti iegūt marihuānu, to pēdējā gada laikā gandrīz nav lietojuši (sk. 4.5. attēlu).

4.5. attēls. **Marihuānas/hašiša pieejamības vērtējums marihuānas pēdējā gada laikā lietotāju un neliidotāju vidū starp skolēniem vecumā no 15 līdz 16 gadiem 2011. gada *ESPAD* pētījumā, %**

Attiecīgi no tiem skolēniem, kuriem marihuāna pieejama samērā grūti, to pēdējā gada laikā lietojuši 16%, savukārt no tiem, kam to iegūt būtu diezgan viegli, — 34%, un no tiem, kam tas būtu ļoti viegli, — 46%.

Visvieglāk marihuāna pieejama skolēniem Rīgā (sk. 4.2. tabulu): 13% skolēnu uzskata, ka viņiem iegūt marihuānu būtu ļoti viegli un 27% tic, ka tas būtu samērā viegli. Tikai 36% galvaspilsētas skolēnu marihuānas iegūšanu uzskata par ļoti grūtu vai neiespējamu. Skolēniem lielajās pilsētās kopumā būtu nozīmīgi vieglāk iegūt marihuānu nekā skolēniem citās pilsētās vai laukos. Pagastos marihuāna būtu ļoti grūti pieejama vai nepieejama 51% skolēnu, bet mazpilsētās — 42% skolēnu. Var secināt, ka vieglā pieejamība ir viens no iemesliem, kādēļ lielajās pilsētās, īpaši Rīgā, marihuānas lietošana skolēnu vidū ir vairāk izplatīta.

4.2. tabula. **Marihuānas/hašiša pieejamības vērtējums skolēnu vidū vecumā no 15 līdz 16 gadiem**
2011. gada ESPAD pētījumā, % pēc urbanizācijas līmeņa

	Rīga	Lielās pilsētas	Citas pilsētas	Lauki	Kopā
Neiespējami	19	22	27	29	24
Ļoti grūti	15	11	16	22	16
Diezgan grūti	13	17	16	15	15
Diezgan viegli	27	25	21	16	22
Ļoti viegli	13	9	8	6	9
Grūti pateikt	12	15	13	13	13
Kopā	100	100	100	100	100

Jaunākiem skolēniem ir nozīmīgi grūtāk iegūt marihuānu nekā vecākiem skolēniem: ar katru nodzīvoto gadu marihuāna kļūst arvien pieejamāka. Attiecīgi 14% skolēnu 14 gadu vecumā, 25% skolēnu 15 gadu vecumā un 40% skolēnu 16 gadu vecumā atzīst, ka viņiem marihuānu iegūt būtu viegli vai diezgan viegli.

Pētījuma dati rāda, ka zēni marihuānas/hašiša pieejamību vērtē nozīmīgi augstāk nekā meitenes. No skolēniem, kuri vērtējuši⁹ iespēju iegūt marihuānu 24 stundu laikā, ja to vēlētos, 13% zēnu pretstatā 8% meiteņu vērtējuši kā ļoti vieglu, savukārt 26% zēnu un 25% meiteņu — kā diezgan vieglu.

Salīdzinot vidējo rādītāju *ESPAD* pētījuma dalībvalstīs 2011. gadā ar situāciju pirms četriem gadiem, secināms, ka marihuāna Eiropas valstīs kopumā (nesvarots rādītājs) skolēniem vecumā no 15 līdz 16 gadiem ir kļuvusi grūtāk pieejama. Ja 2007. gadā 33% jauniešu vērtēja marihuānu kā viegli pieejamu, tad 2011. gadā — šāds vērtējums sniegts 29% gadījumu. Latvijā turpretim marihuānas subjektīvais pieejamības rādītājs ir nedaudz pieaudzis (no 29% 2007. gadā līdz 31% 2011. gadā), taču atšķirības nav statistiski nozīmīgas. Iespējams, šo pieejamības pieaugumu ietekmējusi t.s. Spice grupas vielu, kas jauniešu uztverē ir līdzīgas marihuānai/hašišam, popularitāte. Ņemot vērā, ka sintētiskie kanabinoīdi ir samērā plaši pieejami ne tikai Latvijā, bet arī citās Eiropas valstīs, un nereti jaunieši atšķirību starp marihuānu un t.s. Spice grupas produktiem līdz galam neizprot, nākotnē nepieciešams padziļināti pētīt šo niansi, kas var būtiski ietekmēt tendenču datus. Tomēr jāatzīmē, ka pārējās Baltijas valstīs marihuānas pieejamības rādītājs, tāpat kā vairumā *ESPAD* dalībvalstu, ir nedaudz samazinājies — Igaunijā no 34% uz 32%, bet Lietuvā no 28% uz 26%.

Kopš 2007. gada *ESPAD* aptaujas anketā tika iekļauts jautājums par atteikšanos no marihuānas/hašiša lietošanas, kā arī jauniešiem tika vaicāts, cik reizes viņi ir atteikušies no šo vielu lietošanas piedāvājuma. Atbilstoši no jauniešu vecumā no 15 līdz 16 gadiem atbildēm secināms, ka 29% skolēnu, kuri savas dzīves laikā marihuānu vai hašišu nekad nav lietojuši, bijusi vismaz viena iespēja šo vielu pamēģināt, no kuras viņi atteikušies. Tas nozīmē, ka kopumā

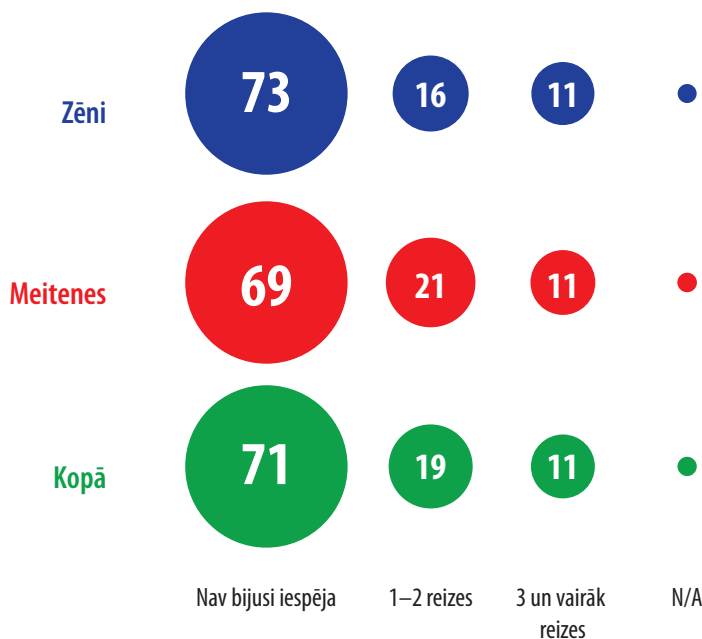
⁹ Neiekļaujot atbildi grūti pateikt, kuru atzīmējuši 11% zēnu un 15% meiteņu.

47% skolēnu ir saskārušies ar iespēju pamēģināt marihuānu un līdzīgs skaits jauniešu šo iespēju ir izmantojuši (24% no visiem skolēniem) un atteikušies (23% no visiem skolēniem). Parasti (59% gadījumu) šāda situācija bijusi vienu vai divas reizes, 26% atteikušies no marihuānas no trim līdz piecām reizēm, bet 15% – vairāk reizu.

No marihuānu/hašišu dzīves laikā nepamēģinājušiem jauniešiem 29% (27% zēnu un 31% meiteņu) šāda iespēja ir bijusi, bet 71% – līdz 15–16 gadu vecumam tāda nav bijusi. Izstrādājot un pilnveidojot profilakses programmas nākotnē vērtīgi būtu padziļināti pētīt šo jauniešu grupu un vērtēt faktorus, kas šiem jauniešiem ļauj turēties pretī apkārtējo spiedienam un atteikties no marihuānas vai hašiša pamēģināšanas.

4.6. attēls. **Marihuānas/hašiša piedāvāšanas reīzu skaits jauniešiem, kuri to nav pamēģinājuši, (%)**

Salīdzinot situāciju latviešu un krievu plūsmas skolēnu vidū, var secināt, ka krievu plūsmas skolēni (52%) biežāk nekā latviešu plūsmas skolēni (43%) saskārušies ar iespēju pamēģināt marihuānu, tādēļ arī marihuānu pamēģinājušo skaits krievu jauniešu vidū ir lielāks.

Meitenēm daudz retāk (39%) nekā zēniem (51%) bijusi iespēja pamēģināt marihuānu, turklāt pat gadījumos, kad šāda iespēja bijusi, meitenes biežāk to ir noraidījušas. Zēnu vidū situācijas, kad iespēja pamēģināt marihuānu ir noraidīta, sastopamas retāk.

Analizējot dažādas vecuma grupas, redzams, ka jau 14 gadu vecumā vismaz viena piektdaļa (22%) skolēnu saskārusies ar iespēju pamēģināt marihuānu, tiesa gan, ka 16% no tās atteikusies. 16 gadu veco skolēnu vidū iespēja pamēģināt marihuānu bijusi vairāk nekā pusei (52%), turklāt 27% to arī izmantoja.

Citu vielu pieejamība

Citu aptaujas anketā iekļauto vielu pieejamības rādītāji ir daudz zemāki. Jauniešuprāt, ekstazī, amfetamīnus un trankvilizatorus/sedatīvus viegli vai ļoti viegli 24 stundu laikā būtu iegūt attiecīgi 16%, 13% un 14% 1995. gadā dzimušo jauniešu. Tomēr salīdzinājumā ar marihuānu, būtiskas atšķirības pēc dzimuma šo vielu pieejamībā nav novērojamas – zēni un meitenes vienlīdz bieži par šīm vielām atbildējuši, ka tās būtu viegli pieejamas, ja vien viņi to vēlētos (*sk. 4.3. tabulu*).

Salīdzinot vielu pieejamību Latvijā un citās Eiropas valstīs, vērojams, ka amfetamīnu pieejamības rādītājs vecumā no 15 līdz 16 gadiem atbilst aptuveni vidējam rādītājam starp visām ESPAD dalībvalstīm, taču ekstazī pieejamība Latvijas jauniešu vidū tiek vērtēta nedaudz augstāk nekā vidēji ESPAD dalībvalstīs.

Interesanti, ka, salīdzinot šo vielu pieejamības rādītājus ar 2007. gada ESPAD pētījuma rezultātiem, būtiski samazinājusies gan amfetamīnu, gan ekstazī pieejamība, tomēr šo fenomenu grūti izskaidrot. Iespējams, tas saistīts ar izklaides vietu pozicionējuma maiņu lielpilsētās – ņemot vērā sociālekonomisko situāciju, nepilngadīgie jaunieši klubus apmeklē retāk vai arī izklaides vietās narkotiku lietošana tiek rūpīgāk kontrolēta. Tomēr, kā varēja secināt pēc 2010. gadā veiktās padziļinātām intervijām ar narkotiku lietotājiem, ekstazī tabletes vienu brīdi tirgū neesot bijušas pieejamas, tāpēc tajā laikā izklaides nolūkos jaunieši izvēlējušies lietot citas narkotikas, visbiežāk tās aizstājot ar amfetamīnu (Sniķere, S., 2010).

4.3. tabula. **Dažādu vielu pieejamību kā diezgan vieglu vai ļoti vieglu vērtējušo zēnu un meiteņu īpatsvars 2007. un 2011. gada ESPAD pētījumos, %**

	Zēni		Meitenes		Kopā	
	2007. gads	2011. gads	2007. gads	2011. gads	2007. gads	2011. gads
Marihuāna, hašišs	32	34	26	28	29	31
Ekstazī	28	17	31	16	30	16
Amfetamīni	19	12	21	13	20	13
Trankvilizatori, sedatīvi	18	12	19	15	18	14

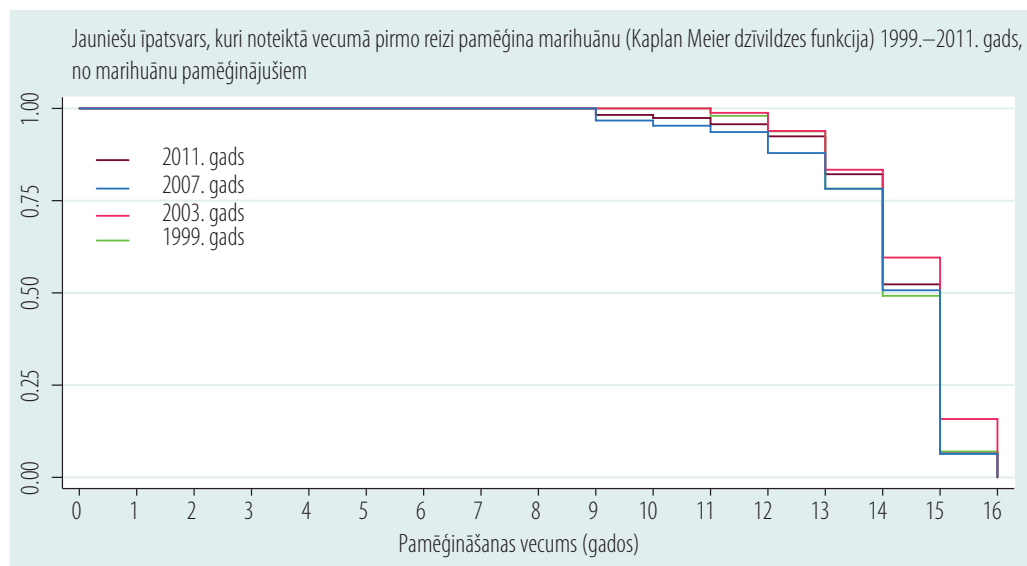

4.3. Narkotiku pamēģināšanas vecums

Cigaretes un alkoholu jaunieši parasti uzsāk lietot vēl pirms narkotiku lietošanas pieredzes iegūšanas, turklāt pēdējo gadu laikā ir pieaudzis to skolēnu īpatsvars, kuri šīs vielas sāk lietot agrīnā vecumā, t. i., 13 gadu vecumā vai agrāk. Tā, piemēram, 13 gadus vai agrāk regulāri smēķēt sākuši 16% skolēnu vecumā no 15 līdz 16 gadiem, kas ir par 4% vairāk nekā konstatēts 2003. gadā. Ņemot vērā izmaiņas legālo atkarību izraisīto vielu lietošanas uzsākšanas vecumā, būtiski ir novērot arī narkotiku lietošanas uzsākšanas vecumu.

Saskaņā ar jauniešu sniegtajām atbildēm marihuānu 13 gadu vecumā vai agrāk pirmo reizi mūžā pamēģinājuši 4% skolēnu vecumā no 15 līdz 16 gadiem, 7% to pamēģinājuši, sasniedzot 14 gadu vecumu, bet lielākā daļa (11%) marihuānu pirmo reizi lietojuši, būdami 15 gadu veci (sk. 4.7. attēlu zemāk un xx. attēlu pielikumā).

4.7. attēls. **Marihuānas pamēģināšanas vecums ESPAD skolēnu kohortā, %**

Lai arī marihuānu pamēģinājušo skolēnu īpatsvars no 2007. gada Latvijā ir būtiski pieaudzis, tomēr to jauniešu proporcija, kuri šīs narkotikas pirmo reizi lietojuši 13 gadu vecumā vai agrāk, nav mainījies – arī 2007. gadā minētais rādītājs bija 4% ESPAD skolēnu kohortā. Tomēr marihuānu agrīni pamēģinājušo īpatsvars pieaudzis par 2% salīdzinājumā ar 1999. gadu un par 1% salīdzinājumā ar 2003. gada datiem, taču konstatētās izmaiņas nav statistiski nozīmīgas.

Ari vidējais rādītājs *ESPAD* dalībvalstīs kopumā marihuānu 13 gadu vecumā vai agrāk pamēģinājušo rādītājā ir 3%, kas tāpat kā Latvijā kopš *ESPAD* pētījuma 1. posma 1995. gadā gandrīz nav mainījies. Tas nozīmē, ka, neņemot vērā uz arvien augošo marihuānas lietošanas izplatību skolēnu vidū gan Latvijā, gan citviet, šo narkotiku lietotāju vecums laika gaitā pagaidām nemazinās. Tomēr liberālāka narkotiku politika valstī nākotnē var ietekmēt marihuānas pamēģināšanas vecuma mazināšanos. Piemēram, ASV jau patlaban 13 gados vai agrāk marihuānu kaut reizi mūžā ir izsmēķējuši 15% skolēnu vecumā no 15 līdz 16 gadiem, savukārt Čehijā – 8%.

Analizējot citu vielu lietošanas pieredzes iegūšanu agrīnā vecumā, jānorāda, ka Latvijā salīdzinoši augsts ir to skolēnu īpatsvars, kuri līdz 14 gadu vecumam apreibināšanās nolūkos kaut reizi ir ostījuši inhalantus (10%). Līdzīgi augsts rādītājs par šīs grupas vielām ir konstatēts arī Slovēnijā un Horvātijā, taču, kā minēts iepriekš, ir nepieciešami padziļināti pētījumi par inhalantu lietošanas paradumiem un pieredzi, lai validētu esošos rezultātus.

ESPAD pētījuma ietvaros tiek noskaidrots arī amfetamīnu un ekstazī pirmreizējas pamēģināšanas vecums, taču, tāpat kā iepriekšējos gadus, arī 2011. gadā šīs narkotikas 13 gadu vecumā vai agrāk ir pamēģinājis 1% 1995. gadā dzimušo, kas atbilst vidējam rādītājam *ESPAD* dalībvalstīs.

4.4. Narkotiku lietošanas riski

Pētījuma ietvaros tika noskaidrots arī ar dažādu narkotiku lietošanu saistīto risku vērtējums jauniešiem. Kā redzams pēc datu analīzes, tad skolēni vecumā no 15 līdz 16 gadiem aptuveni līdzīgi augstu novērtē kaitējuma riskus, ko rada dažādu narkotiku pamēģināšana vai neregulāra lietošana. Salīdzinoši visnekaitīgākā jauniešu uztverē ir marihuānas/hašiša pamēģināšana vienu vai divas reizes – šo nodarbi ar augstu kaitējuma risku saista 31% vecumā no 15 līdz 16 gadiem. Tāpat 35% minētās vecumgrupas skolēnu ar lielu risku nodarīt sev kaitējumu saista „Spice” un citu smēķējamo maisījumu pamēģināšanu, bet 36% uzskata, ka lielu risku rada arī ekstazī pamēģināšana. No piedāvātā narkotiku saraksta visbiežāk par ļoti riskantu tiek uzskatīta amfetamīnu pamēģināšana vienu vai divas reizes, kas jauniešu uztverē varētu būt pat riskantāka par marihuānas/hašiša neregulāru lietošanu (*sk. 4.4. tabulu*).

4.4. tabula. Jauniešu īpatsvars, kuri lietošanas risku vērtē kā augstu (%)

	Zēni	Meitenes	Kopā
Vienreiz vai divreiz pamēģina marihuānu vai hašišu (zālīti)	29	33	31
Reizēm uzsmēķē marihuānu vai hašišu	34	39	37
Regulāri smēķē marihuānu vai hašišu	62	78	70
Vienreiz vai divreiz pamēģina ekstazī	36	35	36
Regulāri lieto ekstazī	64	79	71
Vienreiz vai divreiz pamēģina amfetamīnus	41	40	41
Regulāri lieto amfetamīnus	65	79	72
Vienreiz vai divreiz pamēģina Spice vai citus smēķejamos maisījumus	35	35	35
Regulāri lieto Spice vai citus smēķejamos maisījumus	59	73	66

Salīdzinot Latvijas skolēnu narkotiku lietošanas riska novērtējumu ar vidējiem rādītājiem citviet, secināms, ka skolēni Latvijā zemāk nekā vidēji *ESPAD* dalībvalstīs vērtē kaitējumu, ko rada marihuānas/hašiša neregulāra lietošana. Latvijas skolēnu vidū šo nodarbi ar augstu kaitējuma risku saista 37% skolēnu vecumā no 15 līdz 16 gadiem, turpretim vidējais rādītājs *ESPAD* dalībvalstīs kopumā ir 42%. Kā secināts *ESPAD* 5. posma ziņojumā, tad augstāks marihuānas neregulāras lietošanas kaitējuma risks pastāv tajās valstīs, kur ir zemāki šo narkotiku lietošanas izplatības rādītāji, tātad valstīs, kur marihuāna/hašišs tiek lietoti retāk.

4.5. Problēmas saistībā ar marihuānas lietošanu

Pētījumā analizētas arī marihuānas lietošanas situācijas. No visiem, kuri ir smēķējuši marihuānu pēdējo 12 mēnešu laikā, 30% to darījuši pirms pusdienlaika, taču tikai 15% kādreiz smēķējuši vienatnē. Tas liecina, ka marihuāna parasti tiek lietota draugu lokā.

25% marihuānu smēķējušo skolēnu uzskata, ka viņiem pēc narkotiskās vielas lietošanas bijušas atmiņas problēmas un 15% — kādas citas problēmas. Tātad vismaz daļa marihuānu lietojušo jauniešu saskatījuši lietošanā kādas negatīvas sekas.

Par marihuānas fiziskā pieraduma izraisīšanas risku zinātnieku starpā norit plašas diskusijas un viedokļi nav viennozīmīgi. Šis pētījums liecina, ka 18% marihuānu smēķējušo jauniešu draugi un paziņas lūguši samazināt vai pārtraukt marihuānas lietošanu, bet 16% mēģinājums pārtraukt marihuānas lietošanu nav izdevies. Jāņem vērā, ka grūtības atmetst narkotisko vielu lietošanu var būt ne vien fizioloģiskas, bet arī sociālas būtības — grūti atturēties, ja apkārt ir draugi, kas šo vielu lieto un pastāvīgi uz to pamudina. Pētījums liecina, ka 9% skolēnu pieder tādai draugu grupai, kurā marihuānas vai hašiša lietošana ir daļa no tikšanās rituāla, turklāt 6% ar draugiem no šādas grupas tiek biežāk nekā reizi mēnesī.

Nozīmīgi biežāk pie šādām grupām pieder krievu plūsmas skolēni (12%), skolēni Rīgā un citās lielajās pilsētās (11%) un zēni (11%). Ņemot vērā, ka šīs skolēnu grupas arī salīdzinoši biežāk pamēģinājušas marihuānu, jāsecina, ka grupas spiedienam tajā var būt būtiska loma.

Lai izprastu, kas saista jauniešus marihuānas lietošanā, aptaujā tika uzdoti jautājumi par skolēnu priekšstatiem par iespējamām marihuānas lietošanas sekām. Marihuānas lietošana visbiežāk skolēniem saistās ar kļūšanu atvērtākam, kautrīguma mazināšanos un koncentrēšanās problēmām (*sk. 4.5. tabulu*). Tomēr skolēnu daļa, kura marihuānas lietošanā saskata kādus iespējami pozitīvus efektus, ir neliela, un daudziem marihuānas lietošanas efektus raksturot ir grūti — trūkst informācijas. Lielākā daļa skolēnu apšaubā, ka, lietojot marihuānu, varētu uztvert lietas intensīvāk.

4.5. tabula. **Marihuānas/hašiša lietošanas izraisītas problēmas ESPAD kohortas skolēnu vērtējumā, % no marihuānu pēdējā gada laikā lietojušiem**

	Nekad	Reti	Dažreiz	Diezgan bieži	Bieži
Smēķējis marihuānu vai hašišu pirms pusdienlaika	66	20	10	3	1
Smēķējis marihuānu vai hašišu vienatnē	81	11	5	1	1
Smēķējot marihuānu vai hašišu ir bijušas atmiņas problēmas	76	16	4	2	2
Draugi vai vecāki ir teikuši, ka būtu jāsamazina vai jāpārtrauc marihuānas vai hašiša lietošana	80	12	4	2	3
Mēģinājis samazināt vai pārtraukt marihuānas vai hašiša lietošanu, taču tas nav izdevies	83	9	4	1	3
Ir bijušas kādas problēmas (strīdi, kautiņš, nelaimes gadījums, sliktas sekmes skolā utt.), kuras izraisījuši paša marihuānas vai hašiša lietošana	87	7	3	1	1

Jauniešu atbildēm uz CAST skalas jautājumiem¹⁰ ļauj secināt, ka no pēdējā gada laikā marihuānu/hašišu lietojušiem jauniešiem Latvijā, katrs ceturtais jeb 25% klasificējami kā paaugstināta riska lietotāji, savukārt no visiem jauniešiem 15–16 gadu vecumā aptuveni 3% ir problemātiski jeb riskanti marihuānas lietotāji.

Skolēniem, kuri nav lietojuši marihuānu, ir atšķirīgs priekšstats par tās lietošanas izraisīto efektu nekā tiem, kuriem pašiem jau ir šīs vielas lietošanas pieredze. Skolēni, kuri nav lietojuši marihuānu, tās lietošanas sekas visbiežāk saista ar koncentrēšanās problēmām, un līdzīgi bieži šādas sekas atzīst arī skolēni, kuri paši ir pamēģinājuši šo vielu. Tomēr kopumā tiem, kuri ir lietojuši marihuānu, ir nozīmīgi pozitīvāks priekšstats par tās lietošanas sekām, nekā tiem, kuri marihuānu nav lietojuši un kuri visticamāk, balsta savus spriedumus uz citu sniegto informāciju. Marihuānu lietojušie skolēni biežāk uzskata, ka šī viela var likt nebūt tik kautrīgam, kļūt atvērtākam, nenomākt savas domas vai jūtas. Tāpat viņi biežāk uzskata, ka marihuāna viņiem liek baudīt sajūtas un šo brīdi daudz intensīvāk.

Marihuānu nelietojušie jaunieši, atšķirībā no tiem, kuri to ir lietojuši, ne tikai saskata mazāk pozitīvo pušu šīs vielas lietošanā, bet arī biežāk uzskata, ka, lietojot marihuānu, ātrāk tiek zaudēts sarunas pavediens un var sākties paranoiskas sajūtas. Var secināt, ka, līdzīgi kā par citu nelegālo atkarības vielu lietošanu, arī par marihuānas lietošanu tiem skolēniem, kuri paši reāli ar to nav saskārušies, ir visnegatīvākais priekšstats.

Analizējot to skolēnu viedokļus, kuriem bijusi iespēja pamēģināt marihuānu, bet kuri no tās atteikušies, var secināt, ka arī šāda izvēle lielā mērā balstīta priekšstatos par marihuānas iedarbību. Skolēni, kuri no marihuānas atteikušies, retāk nekā tie, kuri piedāvājumu pamēģināt to pieņēmuši, saskata kaut ko pozitīvu marihuānas lietošanā, taču biežāk uzsver dažādus riskus. Tas ļauj secināt, ka negatīvie priekšstati par šīs vielas lietošanas sekām (vai arī pozitīvo priekšstatu trūkums) attur daļu skolēnu no narkotiskās vielas pamēģināšanas.

¹⁰ Sešos tabulā iekļautos jautājumus vismaz viena punkta iegūšana divos no šiem jautājumiem ļauj identificēt riskantu vai problemātiski marihuānas/hašiša lietotāju.

5. Priekšstati un viedokļi par atkarību izraisošām vielām sabiedrībā

Atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu un lietošanu ietekmē daudz dažādu faktoru. Iepriekšējo pētījumu rezultāti liecina, ka bez objektīvām pazīmēm (vecuma, dzimuma, apdzīvotās vietas tipa u. c.), pastāv daudz individuāli psiholoģisku un subjektīvu faktoru, kas rosina vai kavē vielu izmēģināšanas vēlmi un vielu lietošanu. Vieni no spēcīgākajiem riska un vienlaikus aizsargājošajiem faktoriem ir personības individuālās īpašības un vērtības. Citu faktoru kopumu veido pieredze, ko bērns/jaunietis gūst vecāku ģimenē jau no agras bērnības.

5.1. Vecāku ģimene un ģimenes attiecības

Visos ESPAD pētījuma posmos aptaujas instrumentārijā tiek iekļauti jautājumi par vecāku ģimeni, jauniešu un vecāku savstarpējām attiecībām utt. Priekšstatam par ģimenes vidi, kurā tiek audzināts un uzturas jaunietis, vispirms sniegsim kvantitatīvus vecāku ģimenes raksturojumus. Nākamajā solī tiks pārbaudīta hipotēze par saistību starp attiecībām vecāku ģimenē un psihoaktīvo vielu lietošanas uzsākšanu/lietošanu.

Citā sadaļā tiks skatīts jaunieša pašvērtējums, uzskatu, pieredzes un attieksmju mērījumu rezultāti un pārbaudīta hipotēze par individuālo īpašību un raksturojumu ietekmi uz atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu un lietošanu.

Vecāku ģimenes struktūra un dzīves apstākļi

Raksturojot dzīves apstākļus, svarīgs rādītājs ir kādā ģimenē jaunietis ir audzis, kāda ir vecāku ģimenes struktūra. Jāsecina, ka ģimeņu struktūra un veids Latvijā ir pēdējo desmit gadu laikā palicis nemainīgs, par ko liecina jauniešu sniegtās ziņas par saviem dzīves apstākļiem. Līdzīgi kā iepriekšējos pētījuma posmos vairāk nekā puse (58%) aptaujāto skolēnu dzīvo ģimenē kopā ar abiem vecākiem, 13% ar māti vai tēvu un attiecīgi ar patēvu vai pamāti. Līdzīgi kā iepriekš aptuveni viena piektdaļa jauniešu (21%) dzīvo nepilnā ģimenē – bez viena no vecākiem. No aptaujātajiem 1% dzīvo vieni paši, bet 7% pie citiem radniekiem.

5.1. tabula. **Vecāku ģimenes struktūra (% no atbildējušajiem)**

	2007.	2011.
Dzīvo ģimenē kopā ar abiem vecākiem	57	58
Dzīvo ar tēvu vai māti un atbilstoši pamāti vai patēvu	12	13
Dzīvo nepilnā ģimenē ar vienu no vecākiem	22	21
Dzīvo vieni pie radniekiem	8	7
Dzīvo vieni paši	1	1

Nepastāv nozīmīgas atšķirības arī vecāku izglītības līmenī, izņemot faktu, ka gadu no gadu pastāvīgi ir pieaudzis jauniešu vecāku izglītības līmenis, 2007. gada dati liecina, ka aptuveni pusei atbildējušo skolēnu vecākiem tobrīd bija augstākā vai nepabeigta augstākā izglītība (55% mātei un 42% tēvam). 2011. gadā augstākā un nepabeigta augstākā izglītība ir 57% no jauniešu mātēm un 46% tēvu.¹¹ Vidējā izglītība pašlaik ir 35% mātēm un 40% tēviem, un tikai nelielai daļai vecāku (8% no mātēm un 14% tēvu) ir nepabeigta vidējā vai pamata izglītība.

5.2. tabula. **Vecāku izglītības līmenis (% no atbildējušajiem)**

	Māte	Tēvs
Pamata vai nepabeigta pamata	5	10
Nepabeigta vidējā	3	4
Vidējā	35	40
Nepabeigta augstākā	9	10
Augstākā	48	36

Svarīgs jauniešu dzīves apstākļu indikators ir vecāku ģimenes materiālās labklājības līmenis. Pamatojoties uz iepriekš veikto pētījumu rezultātiem, secināms, ka pastāv saikne starp ģimenes materiālo labklājību un psihoaktīvo vielu lietošanas uzsākšanu. Šī korelācija nav viennozīmīgi skaidrojama. Pirmkārt, zems ģimenes materiālās labklājības līmenis ierobežo pieeju visa veida resursiem, tostarp iespējām nodrošināt jauniešiem pilnvērtīgu izglītību un brīvā laika nodarbes, otrkārt, slikti materiālie apstākļi nereti ir sekas tieši pašu vecāku antisociālai uzvedībai. Iespējams, runājot par psihoaktīvo vielu lietošanu, tas ir viens no būtiskākajiem jauniešu deviantās uzvedības cēloņiem. Citas nelegālās vielas, piemēram, kokaīns, kas ir „prestīžāks” biežāk tiek lietotas jauniešu vidū, kuri auguši un dzīvo materiāli labāk nodrošinātās ģimenēs.

Visos pētījuma etapos vecāku ģimenes materiālās situācijas raksturojumam ticis izmantots jauniešu subjektīvais vērtējums, bet ne objektīvi materiālās labklājības mērījumi. Interesanti, ka kopš 2007. gada palielinājusies to jauniešu daļa, kuri atzīst, ka dzīvo vismaz mazliet vai pat daudz labāk nekā citas ģimenes mūsu valstī (to skaits palielinājies no 43% līdz 54%). Nedaudz vairāk nekā viena trešdaļa (37%) jauniešu uzskata, ka dzīvo aptuveni tāpat kā lielākā daļa ģimeņu Latvijā (2007. gadā tā domāja 49% aptaujāto). Vidēji 9% jauniešu uzskata, ka dzīvo mazliet vai pat daudz sliktāk nekā lielākā daļa ģimeņu valstī.

Pastāv statistiski nozīmīga korelācija starp ģimenes materiālās situācijas vērtējumu salīdzinājumā ar citām ģimenēm un jauniešu apmierinātību ar finansiālo situāciju vecāku ģimenē. Absolūtais vairākums (86%) no tiem, kuri uzskata, ka dzīvo labāk nekā lielākā daļa ģimeņu, ir arī apmierināti ar finansiālo situāciju ģimenē, un šo jauniešu daļu samazinās līdz 25% grupā, kuri uzskata, ka dzīvo sliktāk nekā pārējās ģimenes Latvijā. Un pretēji – no tiem jauniešiem, kuri uzskata, ka dzīvo sliktāk nekā lielākā daļa ģimeņu Latvijā, gandrīz puse (49%) ir neapmierināti ar ģimenes finansiālo situāciju.

Tas liecina, ka jauniešu subjektīvais vērtējums ir diezgan pamatots un lielākajai daļai jauniešu dzīves apstākļi ir labi vai apmierinoši.

11 Mātes izglītību nezina 11% respondentu, savukārt tēva – 17%.

5.3. tabula. Ģimenes materiālās labklājība un apmierinātība ar finansiālo situāciju (%)

	Materiālais stāvoklis mazliet vai daudz labāks	Materiālais stāvoklis tāds pats kā citām ģimenēm	Materiālais stāvoklis mazliet vai daudz sliktāks
Apmierināts ar ģimenes materiālo situāciju	86	60	25
Nedz apmierināts, nedz neapmierināts	11	28	26
Neapmierināts ar ģimenes finansiālo situāciju	3	12	49

Vecāku un bērnu savstarpējās saites: uzraudzība un kontrole

Vecāku – bērnu attiecības veidojas un mainās atbilstoši bērna attīstības posmiem. Jaunietim, kļūstot vecākam, mazinās vecāku uzraudzība un kontrole pār pusaudža uzvedību. Savukārt bērna uzvedības pārraudzība – pārmērīga vai pārāk maza kontrole – var ietekmēt, veicināt vai kavēt gan antisociālas uzvedības veidošanos, gan atkarību veicinošu vielu lietošanu.

Visos pētījuma posmos vecāku uzraudzības un kontroles mērījumiem tiek izmantoti vieni un tie paši indikatori – informētība un ieinteresētība par bērna/jaunieša gaitām, prasības, kuras vecāki izvirza savam bērnam un šo prasību izpildes kontrole, jauniešu vērtējums par attiecībām ar vecākiem u. c. Kā liecina atbildes, kopumā vairumā ģimeņu vecāki bērniem nodrošina kā emocionālu, tā arī materiālu atbalstu. Vecāku un bērnu savstarpējo attiecību raksturojums atbilstoši minētajiem indikatoriem saglabājas gandrīz nemainīgi visos pētījuma posmos (2003., 2007. un 2011. gada datos). Absolūtais vairākums jauniešu saņem rūpes un siltumu (80%), kā arī emocionālu atbalstu (78%) no vecākiem. Lielākā daļa vecāku savukārt ir informēti ar ko kopā (72%) un kur (70%) viņu bērns pavada laiku. Tāpat vairumam jauniešu (72%) ir viegli saņemt emocionālu atbalstu no labākā drauga, draudzenes. Jāsecina, ka savās prasībās pret jauniešiem, vecāki ir diezgan toleranti. 43% jauniešu vecāki lielākoties nosaka, ko tie drīkst darīt mājās, bet uzvedības normas un rīcību ārpus mājas vecāki nosaka vairs tikai vienai trešdaļai jauniešu (32%).

Visu posmu dati liecina, ka vecāku kontrole, nosakot, ko drīkst darīt mājās un ārpus mājas, kā arī informētība par to, kur un ar ko kopā bērns atrodas, kur un ar ko kopā pavada brīvo laiku, mainās atbilstoši vecumam. 2003. un 2007. gada aptaujās izlasē iekļauto jauniešu vecuma diapazons bija plašāks un salīdzinājums tika veikts trīs vecuma grupās no 13 līdz 20 gadiem. 2011. gada izlasē iekļauto jauniešu vecums ir robežās no 14 līdz 16 gadiem. Tādēļ salīdzinājumam tiek izmantota katra vecuma grupa – salīdzinājums tiek veikts starp 14, 15 un 16 gadu veciem jauniešiem. Rezultāti liecina, ka pat salīdzinoši šaurā vecuma intervālā var novērot statistiski nozīmīgas izmaiņas vecāku un jauniešu attiecībās (*ANOVA tests, sig < 0,001*). Palielinoties vecumam, mazinās vecāku kontrole – mazinās to jauniešu daļa, kurai vecāki stingri noteikuši, ko drīkst darīt mājās un ārpus mājas. Salīdzinot vecāku informētību, starp dažāda vecuma jauniešiem atšķirības mazinās – gandrīz visās vecuma grupās vecāki vienādā mērā zina kur un ar ko kopā viņu bērni pavada vakarus, nozīmīgākā pakāpē atšķiras tikai 15 gadu veco jauniešu grupa, kuru vecāki salīdzinoši ir nedaudz mazāk informēti par savu bērnu gaitām. Arī vērtējot vecāku sirsnību un rūpes, statistiski nozīmīgas atšķirības starp dažādām vecuma grupām mazinās, lai gan kopumā iezīmējas tendence, ka pat viena gada starpība ietekmē šīs attiecības, un, palielinoties vecumam, jaunieši salīdzinoši retāk atzīst, ka viņiem ir viegli saņemt rūpes un sirsnību. Pieaugot vecumam, proporcionāli samazinās emocionālā saikne starp bērniem un vecākiem.

Cits aspekts vecāku-bērnu attiecībās ir materiālās rūpes un atbalsts, ko jaunieši saņem no vecākiem. Arī jautājumā par iespēju aizņemties naudu no vecākiem pastāv būtiskas atšķirības starp dažāda vecuma jauniešiem. Palielinoties vecumam, jauniešiem ir vieglāk aizņemties naudu, savukārt runājot par vecāku iedoto naudu, pastāv cita sakarība — palielinoties vecumam, samazinās iespēja, ka vecāki vienkārši iedod naudu (kā dāvanu).

Un visbeidzot, skatot attiecības ar tuvāko draugu/draudzeni un iespēju saņemt emocionālu atbalstu no drauga, atkal pastāv būtiskas atšķirības starp dažāda vecuma grupu jauniešiem. Pretēji iepriekš skatītajām tendencēm, palielinoties vecumam lineāri palielinās arī iespēja saņemt emocionālu atbalstu un rūpes, kā arī sagaidīt sirsnīgu izturēšanos no drauga vai draudzenes puses.

Līdzīgi kā 2003. un 2007. gada aptaujās vecāku-bērnu attiecību vērtējumā pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības starp meitenēm un zēniem. Zēniem vecāki biežāk nekā meitenēm nosaka, ko drīkst un ko nedrīkst darīt mājās. Savukārt meiteņu vecāki biežāk ir informēti par to, kur un ar ko jaunietales pavada vakarus. Meitenēm ir vieglāk aizņemties no vecākiem naudu, un viņas biežāk saņem šo naudu kā dāvanu. Tāpat meitenes uzskata, ka biežāk saņem emocionālu atbalstu un rūpes no labākā drauga puses.

5.4. tabula. **Vecāku informētība, attieksme pret bērna brīvā laika nodarbēm un bērnam sniegtais atbalsts (%)**

	Bieži vai gandrīz vienmēr	Dažreiz	Reti vai gandrīz nekad
Vecāki nosaka, ko es drīkstu darīt mājās	43	28	29
Vecāki nosaka, ko es drīkstu darīt ārpus mājās	32	28	40
Vecāki zina, ar ko es kopā pavadu vakarus	70	16	14
Vecāki zina, kur es pavadu vakarus	72	16	13
Man ir viegli saņemt siltumu un rūpes no mātes un/vai tēva	80	11	9
Man ir viegli saņemt emocionālu atbalstu no mātes un/vai tēva	78	13	9
Man ir vienkārši aizņemties naudu no mātes un/vai tēva	64	22	14
Es varu viegli dabūt naudu kā dāvanu no mātes un/vai tēva	51	28	21
Man ir viegli saņemt siltumu un rūpes no mana labākā drauga/draudzenes	66	19	15
Man ir viegli saņemt emocionālo atbalstu no mana labākā drauga/ draudzenes	73	16	11

Salīdzinot ar iepriekšējiem *ESPAD* posmiem, vismaz atbilstoši jauniešu pašu uzskatiem, vecāku informētības līmenis ir pat nedaudz palielinājies, t. i., palielinājies to vecāku skaits, kuri ir informēti par sava bērna gaitām brīvdienu vakaros. 2011. gada aptaujā 80% jauniešu atzīst, ka gandrīz vienmēr vai lielākoties viņu vecāki ir informēti (2007. gadā aptaujā tā domāja nedaudz vairāk kā divas trešdaļas aptaujāto). Tāpat kā iepriekšējos gados statistiski nozīmīgas (*Hi-kvadrāts, p<,001*) atšķirības pastāv starp zēnu un meiteņu vecāku informētību. Tam var būt divējāds izskaidrojums – pirmkārt, vecāki vairāk uztraucas par meitas brīvā laika gaitām un draugiem, ar ko kopā tiek pavadīts brīvais laiks, savukārt meitenes, iespējams, biežāk nekā zēni pastāsta vecākiem par savām brīvā laika nodarbēm. Līdzīgi kā iepriekšējos jautājumos, palielinoties jaunieša vecumam, samazinās vecāku informētība par jaunieša brīvā laika nodarbēm.

5.5. tabula. **Vecāku informētība par bērna brīvā laika pavadīšanu brīvdienu vakaros (%)**

	Visi	Zēni	Meitenes
Vienmēr	51	45	55
Diezgan bieži zina	29	29	29
Reizēm zina	15	19	12
Parasti nezina	5	6	4

Aptaujas ietvaros jaunieši raksturoja, cik lielā mērā tie jūtas apmierināti ar attiecībām ar vecākiem, attiecībām ar draugiem. Absolūtais vairākums aptaujāto (93%) ir apmierināti ar savām attiecībām ar draugiem un attiecībām ar māti (86%). Vairāk nekā trīs ceturtdaļas ir apmierinātas ar attiecībām ar tēvu. Attiecību vērtējumā novērojamas stabilas atšķirības zēnu un meiteņu vērtējumos – gan 2007. gadā, gan 2011. gadā šīs atšķirības ir statistiski nozīmīgas. Un interesanti, ka tieši meitenes retāk nekā zēni ir apmierinātas ar attiecībām ar māti (89%:83%) un tēvu (84%: 75%). Turklāt tieši tāpat kā iepriekšējos pētījuma posmos attiecības ar draugiem zēni un meitenes vērtē līdzīgi, t. i., atšķirības starp viedokļiem nav statistiski nozīmīgas. Līdzīgs vērtējums ir arī dažādās vecuma grupās. Lai gan pastāv zināma tendence – jo vecāki jaunieši, jo lielākā mērā tie ir neapmierināti ar savām attiecībām ar vecākiem. Runājot par attiecībām ar draugiem, starp dažādām vecuma grupām atšķirības nav nozīmīgas.

5.6. tabula. **Apmierinātība ar attiecībā ar vecākiem un draugiem (%)**

Apmierinātība ar	Ļoti vai diezgan apmierināts	Ne apmierināts, ne neapmierināts	Diezgan vai ļoti neapmierināts
Savām attiecībām ar māti	86	8	6
Savām attiecībām ar tēvu	79	12	10
Savām attiecībām ar draugiem	93	5	1

Vecāku attieksme pret atkarību izraisošo vielu lietošanu

Vecāku attieksme pret dažādu psihoaktīvo vielu lietošanu un viņu pašu ieradumi šajā jomā vienmēr ir bijis ļoti nozīmīgs faktors, kas ietekmē gan psihoaktīvo vielu pamēģināšanas vecumu un lietošanas paradumus, gan arī jaunieša attieksmes veidošanos pret šo vielu lietošanu. Kā liecina iepriekš veikto pētījumu dati mūsu valstī, ģimenē jaunieši visbiežāk sastopas ar alkohola lietošanu, un nereti tieši vecāki ir tie, kas ar savu personisko piemēru demonstrē, ka alkohola lietošana ir ierasta ikdienas parādība un neatņemama svētku daļa, nereti paši piedāvā bērnam iedzert vai pieļauj alkohola lietošanu. Visstingrākajai vecāku kontrolei un pārraudzībai šajos jautājumos nebūs nekāds efekts, ja jau no agras bērnības jaunieši ģimenē būs vērojis alkohola lietošanu ikdienā vai, piemēram, svētku reizēs.

Lai gūtu priekšstatu par vecāku attieksmi, jauniešiem vispirms tika lūgts novērtēt, vai viņuprāt vecāki atļautu/atļauj jauniešiem smēķēt vispār, vai neatļautu/neatļauj to darīt. Salīdzinot ar situāciju 2007. gadā, vecāki (vismaz jauniešu vērtējumā) ir kļuvuši stingrāki – nozīmīgi palielinājusies to vecāku daļa, kas vispār neatļautu jauniešiem smēķēt, un samazinājis to skaits, kuri atļautu smēķēt (10% no tēviem, 8% – no mātēm).

5.7. tabula. **Vecāku attieksmes pret smēķēšanu vērtējums (%)**

	Atļautu (atļauj) smēķēt		Neatļautu (neatļauj) smēķēt mājās		Neatļautu (neatļauj) smēķēt vispār	
	2007.	2011.	2007.	2011.	2007.	2011.
Tēvs ...	15	10	14	10	71	80
Māte ...	14	8	14	11	72	82

Vecāku reakcijas vērtējami kopš 207. gada pētījuma laika īpaši nav mainījusies, varbūt vienīgi kļuvuši nedaudz kritiskāki, jo tāpat, kā iepriekšējā jautājumā nedaudz palielinājis to vecāku skaits, kuri noteikti neatļautu/aizliegtu gan piedzerties, gan lietot marihuānu vai ekstāzi. Kopumā gandrīz visi (99%) uzskata, ka vislielākajā mērā vecākiem būtu iebildumi (tie aizliegtu vai censtos atrunāt) no marihuānas vai hašiša smēķēšanas un ekstāzi lietošanas. Nedaudz tolerantāka vecāku attieksme ir jautājumā par piedzeršanos, lai gan kopumā 93% mātes un 90% tēvu neatļautu vai vismaz censtos atrunāt no šādas rīcības.

5.8. tabula. **Vecāku reakcijas vērtējums: attieksme pret piedzeršanos, spēļu automātu spēlēšanu un atsevišķu narkotiku lietošanu (%)**

	Neatļautu/ aizliegtu		Atrunātu no tā		Neiebilstu		Atbalstītu to	
	Māte	Tēvs	Māte	Tēvs	Māte	Tēvs	Māte	Tēvs
... piedzertos	52	57	41	31	7	11	0	1
... lietoju marihuānu/hašišu	90	90	9	9	1	2	0	0
... lietoju ekstāzi	92	91	7	7	1	1	0	0

5.2. Jauniešu pašvērtējums un individuālās pieredzes raksturojums

Šajā sadaļā apskatīsim individualitāti raksturojošas pazīmes, kuras hipotētiski un arī atbilstoši iepriekšējos pētījumos iegūtajiem rezultātiem, pozitīvi vai negatīvi korelē ar atkarību izraisīto vielu pamēģināšanu un lietošanu. Apskatīsim jaunieša pašvērtējumu, dažus vērtību priekšstatu jautājumus, kā arī individuālo pieredzi, kas saistīta ar deviantas rīcības aktiem.

Jauniešu priekšstati par sevi

Aptaujas ietvaros jauniešiem tika piedāvāti vairāki testi un apgalvojumu kopumi, kas raksturo viņa izjūtas pašam par sevi. Tabulā atspoguļots jaunieša pašvērtējums. Kopumā redzams, ka lielākā daļa jauniešu ir ar sevi apmierināti un izturas pret sevi pozitīvi. Vienlaikus tas neizslēdz iespēju, ka reizēm tā pati persona var justies nevērtīga, domāt, ka nekam nav derīga. Kā liecina turpmākā analīze, tad pozitīvu un noniecinošu attieksmi raksturojošās pazīmes veido atsevišķas dimensijas, kuru ietvaros pazīmes ir savstarpēji saistītas. Ja jauniešiem piemīt mazvērtības komplekss, viņš nav ar sevi apmierināts, tad ir maza iespēja, ka vienlaikus viņš varētu sevi uzskatīt, piemēram, par vērtīgu cilvēku vai domāt, ka viņam piemīt daudz labu īpašību.

5.9. tabula. **Jaunieša priekšstati par sevi (%)**

	Pilnīgi piekritu	Piekritu	Nepiekritu	Nepavisam nepiekritu
Kopumā esmu ar sevi apmierināts(-a)	35	51	12	2
Reizēm domāju, ka nekam nederu	11	41	38	11
Uzskatu, ka man ir daudzas labas īpašības	28	60	11	1
Spēju visu darīt tikpat labi, kā lielākā daļa cilvēku	28	56	15	2
Domāju, ka man nav daudz ar ko lepoties	7	25	54	14
Reizēm es patiešām jūtos nevērtīgs(-a)	13	36	39	13
Domāju, ka esmu vērtīgs cilvēks, vismaz līdzvērtīgs citiem	25	62	12	2
Vēlos, kaut man būtu vairāk pašcieņas	17	41	35	7
Vispār sliectos uzskatīt sevi par neveiksmīnīku	6	12	51	31
Es pret sevi izturas pozitīvi	38	51	9	2

Attieksme pret likumu un normu ievērošanu

Attieksme pret normu un likumu ievērošanu liecina, ka no 2007. gada palielinājies to jauniešu skaits, kuriem raksturīgs relatīvisms, t. i., 62% uzskata, ka dzīvē grūti kaut kam noticēt, jo viss mainās, un dzīvē ne par ko nevari būt īsti drošs (tā domā jau vairāk nekā 68% jauniešu). Nedaudz mazāka ir to jauniešu daļa, kurai raksturīga nihilistiska attieksme pret sabiedrībā valdošajām normām un likumiem – to vislabāk atspoguļo uzskats, ka likumus var neievērot, tad ja uzskati, ka tie uz tevi neattiecas (pēc tādiem principiem dzīvo 29% jauniešu, un vēl lielāka ir to respondentu daļa (44%), kuri ievēro tikai tos noteikumus, kurus grib ievērot. Salīdzinājumos starp divām vecuma grupām statistiski nozīmīgas atšķirības neparādās, savukārt tāpat kā 2007. gada rezultātu analīzē, būtiskas tās ir atkarībā no dzimuma – pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības starp zēnu un meiteņu uzskatiem (T tests). Zēni biežāk pārstāv tā saucamo nihilistisko uzskatu grupu – biežāk nekā meitenes ir pārliecināti, ka var neievērot likumus, ja tie uz viņiem neattiecas, un ievērot tikai tos noteikumus, kurus grib ievērot. Savukārt meitenes biežāk ir pārliecinātas, ka grūti kaut kam noticēt, jo viss mainās, un faktiski neviens nezina, ko no viņa dzīvē gaida, un līdz ar to ne par ko īsti nevari būt drošs.

5.10. tabula. Attieksme pret likumu un normām, %

	Pilnīgi piekrītu	Drīzāk piekrītu	Nezinu	Drīzāk nepiekrītu	Pilnīgi nepiekrītu
Varu neievērot likumus, ja uzskati, ka tie uz Tevi neattiecas	13	16	28	25	18
Es ievēroju tos noteikumus, kurus gribu ievērot	15	29	20	23	13
Faktiski dzīvē ir tikai daži absolūti likumi	17	27	28	17	11
Ir grūti kaut kam ticēt, jo viss mainās	21	41	24	9	5
Faktiski neviens nezina, ko no viņa/viņas dzīvē gaida	27	38	24	8	4
Dzīvē tu nekad nevari būt ne par ko drošs/droša	34	33	21	8	4

Deviantās uzvedības raksturojums

Daudzi pētījumi un statistikas dati liecina, ka dažādi deviantas uzvedības aspekti ir savstarpēji saistīti – paaugstināta agresivitāte, kas izpaužas fiziskā vai emocionālā vardarbībā pret citu personu, iesaistē kauņos u. tml. ir raksturīga ne tikai pusaudžiem kopumā, bet raksturo arī personības individuālās iezīmes. Nereti agresīva rīcība ir reakcija uz aizvainojumu, problēmām un konfliktsituāciju gan ģimenē, gan vienaudžu lokā. Jaunietis, kurš tendēts uz agresīvu uzvedību, biežāk iekļaujas arī citās riska aktivitātēs, tostarp psihoaktīvo vielu pamēģināšanā un lietošanā. No otras puses agresīva uzvedība var būt arī vielu lietošanas izraisītas sekas.

5.11. tabula. **Deviantas rīcības raksturojums, %**

	Nav noticis ne reizi	Noticis 1—2 reizes	Noticis 3 un vairāk reizes	Bijuši fiziski vardarbīgi vai veikuši nelikumīgas darbības	
				Zēni	Meitenes
Iesitis kādam no saviem skolotājiem	96	2	1	5	2
Ticis iekauts kautiņā skolā vai darba vietā	78	14	3	31	9
Piedalījies kautiņā, kur draugu grupa ir cīnījies ar kādu citu grupu	83	11	5	22	9
Ievainojis kādu tik stipri, ka ir bijusi vajadzīga mediķu palīdzība	91	6	2	12	4
Izmantojis kādu priekšmetu kā ieroci, lai kādam kaut ko atņemtu	94	3	.6	8	4
Paņēmis kādu sev nepiederošu lietu, vērtīgāku par Ls 5	93	4	2	10	4
Paņēmis kaut ko veikalā, nesamaksājot par to	87	8	4	16	8
Ar iepriekšēju nolūku aizdedzinājis kāda īpašumu	95	2	.5	7	1
Ar iepriekšēju nolūku bojājis skolas inventāru, īpašumu	83	12	3	21	10
Bijusi dārišana ar policiju savas rīcības dēļ	84	11	2	20	10

Daļa šajā pētījumā iekļauto deviantas uzvedības mērījumu fiksē fiziskas agresivitātes izpausmes — iesaisti kautiņos, citas personas savainošanu, sveša īpašuma bojāšanu, vandālismu, otra daļa — vērsta uz nelikumīgu rīcību, kas saistīta ar svešas mantas piesavināšanos, zādzībām. Par to, ka noteiktās jauniešu grupās vienas vai otras deviantās uzvedības formas ir izplatītas, liecina šīs aptaujas rezultāti, kas ir gandrīz identiski 2007. gadā iegūtajiem rezultātiem. Arī 2011. gada aptaujas rezultāti liecina, skolēnu daļa, kas bijusi iesaistīta kaut vienā fiziski agresīvas rīcības aktā, ir diezgan liela — viena trešdaļa jauniešu (33%) ir bijusi iesaistīta vai piedalījies kautiņā, vai kādu ir tik stipri savainojusi, ka upurim bijusi nepieciešama mediķu palīdzība. Līdzīgs skaits jauniešu bijuši iesaistīti kādā nelikumīgā darbībā, paņēmot sev nepiederošu lietu, nozogot veikalā kādu preci. Statistiski nozīmīgi biežāk deviantas rīcības aktos iesaistījušies vai tos veikuši zēni.

Traumatiska individuālā pieredze

Uz jaunieša psihi un uzvedību ļoti lielu ietekmi atstāj smagi emocionāli pārdzīvojumi, fiziska un emocionāla vardarbība. Šāda veida traumatiska pieredze var ietekmēt jaunieša vēlmi pārvarēt šo emocionālo pārdzīvojumu ar alkohola vai narkotiku palīdzību. Kā liecina dati, ģimenē šāda pieredze visbiežāk saistīta ar nopietnu strīdu ar vecākiem, ārpus ģimenes — tā ir attiecību pārtraukšana ar draugu vai draudzeni. Salīdzinoši ar situāciju pirms vairākiem gadiem, nedaudz palielinājies to jauniešu skaits, kas piedzīvojis vecāku šķiršanos, arī vilšanos draugos, piedzīvojot atraidījumu no tiem, to izjutuši 29% jauniešu.

5.12. tabula. **Traumatiska individuālā pieredze (%)**

	Nav piedzīvojis	Piedzīvojis pēdējo 12 mēnešu laikā	Piedzīvojis dzīves laikā
Vecāku šķiršanās	63	35	2
Nopietns strīds ar vecākiem	41	39	20
Biju fiziskas vardarbības liecinieks savās mājās, kurā bija iesaistīts kāds pieaugušais	84	13	4
Tiku iesaistīts fiziskā vardarbībā savās mājās, kurā piedalījās arī kāds pieaugušais	90	8	3
Vecāka vai brāļa/māsas nāve	92	6	2
Drauga nāve	86	10	3
Attiecību pārtraukšana ar draugu/draudzeni	46	28	26
Draugi atraidīja (atstūma)	71	19	11
Piedzīvoju seksuālu uzmākšanos (biju upuris)	94	4	3
Piedzīvoju seksuālu uzmākšanos, kurā bija iesaistīts kāds pieaugušais ģimenes loceklis	98	2	1
Piedzīvoju seksuālu uzmākšanos, kurā bija iesaistīts kāds pieaugušais, kas nav ģimenes loceklis	95	3	2

Suicidālās tieksmes

Suicidālo intencu analīze Latvijā ir ļoti būtisks jautājums, jo īpaši tas aktualizējas ekonomisko un sociālo kolīziju laikā. Lai arī pusaudžu gados suicidālās domas, gan emocionālu pārdzīvojumu izraisītas, gan bieži vien bez jebkāda objektīvi izvērtējama iemesla nav nekas neparasts. Par pašnāvību ir domājuši viena ceturtdaļa jauniešu. Lai arī no 2007. gada mazinājies to jauniešu skaits (no 12%–8%), kuri apgalvo, ka mēģinājuši izdarīt pašnāvību, tomēr neatkarīgi no īpatsvara šī jauniešu grupa ir tā, kurai būtu jāvelta īpaša vērība, strādājot ar pusaudžiem un jauniešiem. Būtiskas un statistiski nozīmīgas atšķirības vērojamas, ja salīdzinām šo pieredzi starp zēniem un meitenēm. Meitenes par pašnāvību domājušas un mēģinājušas to izdarīt biežāk nekā zēni, attiecīgi – 33% un 17%. Mainījušās jauniešu proporcionālās attiecības starp dzimumiem jauniešu grupā, kuri mēģinājuši izdarīt pašnāvību. Ja 2007. gadā meiteņu vidū bija divas reizes lielāks šo respondentu skaits nekā zēnu vidū, tad pašlaik mazinājies gan jauniešu īpatsvars, kuri mēģinājuši to darīt, gan izlīdzinājušās atšķirības starp dzimumiem. Pirmais fakts skaidrojams ar jauniešu vecumu. 2007. gadā uzrādītā proporcija bija attiecināma uz visu vecuma diapazonu (līdz 20 gadiem), taču 2011. gada pētījumā ir aptaujāti jaunieši vidēji tikai līdz 16 gadu vecumam. Iegūtais rezultāts liecina, ka pusaudžu vecumā jauniešu vidū, kuri mēģinājuši izdarīt pašnāvību, dzimuma atšķirības nav tika lielas, kā nākamajos vecuma posmos.

5.13. tabula. **Suicidālas tieksmes un pieredze (% no atbildējušajiem)**

	Ir šāda pieredze	Ir šāda pieredze	
		Zēni	Meitenes
Kāds no draugiem vai citiem tuviem cilvēkiem ir mēģinājis izdarīt pašnāvību	28	21	33
Kāds no draugiem vai tuviem cilvēkiem ir izdarījis pašnāvību	14	14	13
Pats respondents ir domājis par pašnāvību	26	17	33
Respondents kādam ir stāstījis, ka domā par pašnāvības izdarīšanu	15	10	18
Respondents dzīves laikā ir mēģinājis izdarīt pašnāvību	8	6	8
Respondents ir pārdomājis konkrētu veidu kā izdarīt pašnāvību	16	12	19

5.3. Individuālo faktoru analīze

Faktoru noteikšana

Ar mērķi izvērtēt dažādu faktoru ietekmi uz atkarību izraisīto vielu lietošanu, turpmāk daļa no iepriekš aprakstītajiem individuālo, ģimenes un sociālo vidi raksturojošajiem mērījumiem tika iekļauti turpmākā analīzē. Tā kā katru no subjektīvajiem un ģimenes attiecību aspektiem raksturo daudz mērījumu, tad lai mazinātu aprakstošo pazīmju daudzveidību, tika veikta faktoranalīze (*Factor Analysis*) aptaujā iekļautajiem skalas (racionāliem) mainīgajiem. Faktoranalīze pamatojas uz korelāciju analīzi starp mainīgajiem, parādot, kuri mainīgie pēc būtības veido vienu asi.

Faktoranalīze tika veikta vairākās daļās — vispirms apskatot atsevišķus jautājumus, kas saistīti ar personības iezīmēm, pašvērtējumu, jautājumus, kas raksturo normas un to ievērošanu, individuālo pieredzi un uzvedību, un visbeidzot aprēķinot atsevišķus faktorus ģimenes attiecību raksturojumiem. Faktoranalīzes rezultāti atspoguļoti šajā sadaļā.

Individuālie faktori

Faktoranalīzē, kas raksturo **izjūtas pašam par sevi**, iekļautas desmit pazīmes, faktoru skaita noteikšanai, izmantojot metodi, kas izdala faktorus, kuru īpašvērtība (*Eigenvalues*) jeb dispersija kovariāciju matricē ir lielāka par 1. faktoranalīze rezultātā (*Kaiser–normalized varimax rotation*), iegūti divi faktori. Līdzīgi rezultāti tika iegūti arī 2007. gada pētījumā, kas liecina, ka atbilstoši šiem mērījumiem, iespējams nodalīt vismaz divas jauniešu psiholoģiskās orientācijas.

1. dimensija/faktors — augsts pašapziņas līmenis. Šo uzskatu dimensiju raksturo, augsts sevis novērtējums un apmierinātība ar sevi, iekļaujot pārliecību, ka jauniem piemīt daudz labu īpašību; spēja visu paveikt vismaz tikpat labi, kā to dara citi; savas vērtības apzināšanās, kā arī pozitīva attieksme pret sevi un apmierinātība ar sevi.

2. dimensija/faktors — zems pašapziņas līmenis. Raksturo pazeminātu pašcienību, iespējams kritisku attieksmi pret sevi un ietver šādu pārliecību: vismaz reizēm jauniem jūtas nevērtīgi un nekam nederīgi; uzskata sevi par neveiksmnieku, domā, ka nav daudz ar ko lepoties un vēlētos lai viņam būtu vairāk pašcienības.

5.14. tabula. **Jauniešu priekšstatī par sevi – faktoru slodžu matrica (%)**

	Augsts pašapziņas līmenis	Zems pašapziņas līmenis
Uzskatu, ka man ir daudzas labas īpašības	,805	
Spēju visu darīt tikpat labi kā lielākā daļa cilvēku	,779	
Domāju, ka esmu vērtīgs cilvēks, vismaz līdzvērtīgs citiem	,745	
Es pret sevi izturos pozitīvi	,747	
Kopumā esmu ar sevi apmierināts(-a)	,722	
Reizēm es patiešām jūtos nevērtīgs(-a)		,750
Reizēm domāju, ka nekam nederu		,764
Vispār sliecos uzskatīt sevi par neveiksmnieku		,710
Domāju, ka man nav daudz ar ko lepoties		,709
Vēlos, kaut man būtu vairāk pašcienības		,692

Normu un likumu ievērošanas raksturojošo sešu izteikumu iekļaušana faktoranalīzē, tāpat kā 2007. gadā veiktajā analīzē rezultējās divās dimensijās jeb faktoros. 1. faktors/dimensija — nihilistiska attieksme pret likumu ievērošanu: iekļauj nosacīti egocentriskus raksturojumus, kas norāda uz to, ka indivīds ievēro tikai tos sabiedrībā valdošos noteikumus, kurus vēlas ievērot, un neievēro likumus, ja uzskata, ka tie uz viņu neattiecas. Dzīvē vispār ir tikai dažādi absolūti likumi.

2. faktors/dimensija — relativisms. Viss ir tik plūstošs un mainīgs, ka ne uz ko īsti paļauties nevar; ir grūti kaut kam ticēt, jo viss mainās; dzīvē ne par ko nevar būt īsti drošs un faktiski neviens īsti nezina, ko no viņa dzīvē sagaida.

5.15. tabula. **Normas un likumi – faktoru slodžu matrica (%)**

	Nihilistiska attieksme pret likumu	Relativisms
Es ievēroju tos noteikumus, kurus gribu ievērot	,856	
Var neievērot likumus, ja uzskati, ka tie uz tevi neattiecas	,825	
Faktiski dzīvē ir tikai daži absolūti likumi	,777	
Faktiski neviens nezina, ko no viņa dzīvē gaida		,850
Dzīvē tu nekad nevari būt ne par ko drošs		,846
Ir grūti kaut kam ticēt, jo viss mainās		,722

Jaunieša devianto uzvedību raksturoja desmit agresīvu rīcību raksturojošas aktivitāte. Faktoranalīze izdalīja divas agresivitātes dimensijas – aktīvo agresivitāti, kas saistīta ar paša jaunieša aktīvu iesaisti vardarbīgā vai noziedzīgā rīcībā un pasīvā – apgalvojumus, kas liecina, ka jauniešs iesaistīts kautiņā, ticis iejaukts kādā notikumā.

5.16. tabula. **Deviantas uzvedības raksturojums – faktoru slodžu matrica (%)**

	Aktīva devianta uzvedība	Pasīva iesaiste
a) iesitis kādam no saviem skolotājiem	,504	
b) ticis iejaukts kautiņā skolā vai darba vietā		,843
c) piedalījies kautiņā, kur draugu grupa ir cīnījusies ar kādu citu grupu		,830
d) ievainojis kādu tik stipri, ka ir bijusi vajadzīga medicīnu palīdzība	,481	,636
e) izmantojis kādu priekšmetu kā ieroci, lai kādam kaut ko atņemtu	,725	
f) paņēmis kādu sev nepiederošu lietu, vērtīgāku par Ls 5	,786	
g) paņēmis kaut ko veikalā, nesamaksājot par to	,694	
h) ar iepriekšēju nolūku aizdedzinājis kāda īpašumu	,800	
i) ar iepriekšēju nolūku bojājis skolas inventāru, īpašumu	,569	
j) bijusi darīšana ar policiju savas rīcības dēļ	,570	

Traumatisku individuālo pieredzi, kurā ietvertas astoņas pazīmes, raksturo trīs faktori, kas izskaidro 66% kopējās variācijas starp šiem mainīgajiem: 1) dimensija/faktors – seksuālas vardarbības pieredze. Šeit iekļaujas seksuālas uzmākšanās pieredze no kāda pieaugušā ārpus ģimenes vai no kāda ģimenes locekļa puses; seksuālas uzmākšanās upura statuss; 2) dimensija/faktors – fiziskas vardarbības pieredze ģimenē, ietverot fiziskas vardarbības pieredzi ģimenē – gan liecinieka, gan upura statusā; 3) dimensija/faktors – emocionāla pārdzīvojuma/vardarbības pieredze. Iekļauj traumatisku pieredzi emocionālā jomā – attiecību pārtraukšanu ar draugu/draudzeni un drauga atraidījumu; nopietnu strīdu ar vecākiem.

5.17. tabula. **Traumatiskas individuālas pieredzes raksturojums – faktoru slodžu matrica (%)**

	Seksuālas vardarbības pieredze	Fiziskas vardarbības pieredze	Emocionāla pārdzīvojuma pieredze
b) Nopietns strīds ar vecākiem			0,630
c) Biju fiziskas vardarbības liecinieks savās mājās, kurā bija iesaistīts kāds pieaugušais		0,878	
d) Tiku iesaistīts fiziskā vardarbībā savās mājās, kurā piedalījās arī kāds pieaugušais		0,854	
g) Attiecību pārtraukšana ar draugu/draudzeni			0,787
h) Draugi atraidīja (atstūma)			0,673
i) Piedzīvoju seksuālu uzmākšanos (biju upuris)	0,814		
j) Piedzīvoju seksuālu uzmākšanos, kurā bija iesaistīts kāds pieaugušais ģimenes loceklis	0,772		
k) Piedzīvoju seksuālu uzmākšanos, kurā bija iesaistīts kāds pieaugušais, kas nav ģimenes loceklis	0,847		

Analizējot individuālo faktoru saistību ar smēķēšanu, alkohola lietošanu vai narkotiku pamēģināšanu secināms, ka iepriekš minētais individuālo faktoru kopums par: aptuveni 9% izskaidro marihuānas vai hašiša lietošanas pamēģināšanu vai ikdienas smēķēšanu, par aptuveni 6% – riskantu alkohola lietošanu. Šos faktorus analizējot loģistikās regresijas modeļos vērojams, ka:

- riskanta alkohola lietošana, ikdienas smēķēšana un marihuānas vai hašiša pamēģināšana ir saistīta ar deviantu uzvedību un emocionāliem pārdzīvojumiem, kā arī fiziskas vardarbības pieredzi un nihilistisku attieksmi pret likumu ievērošanu, taču nav saistīta ar augstu pašapziņas līmeni vai relativismu. Ikdienas smēķētājam ir mazākas izredzes būt ar zemu pašapziņas līmeni, kas visticamāk varētu tikt precīzāk izskaidrots modeļos, iekļaujot arī citus faktorus, piemēram, ģimenes, apkārtnes vides vai sociālos. Dati rāda, ka marihuānu pamēģināt augstākas izredzes ir jauniešiem, kuriem bijusi seksuālas vardarbības pieredze.

5.18. tabula. **Individuālo faktoru ietekme uz riskantu alkohola lietošanu, ikdienas smēķēšanu un marihuānas hašiņa pamēģināšanu**

	Riskanta alkohola lietošana		Ikdienas smēķēšana		Marihuānas pamēģināšana	
	exp(B); (95% T.I.)	p	exp(B); (95% T.I.)	p	exp(B); (95% T.I.)	p
Augsts pašapziņas līmenis	0,99; (0,93–1,06)	0,771	1,02; (0,95–1,09)	0,626	1,01; (0,94–1,08)	0,885
Zems pašapziņas līmenis	0,99; (0,93–1,05)	0,682	0,88; (0,82–0,94)	0,000	1,05; (0,97–1,13)	0,219
Nihilistiska attieksme pret likumu ievērošanu	0,76; (0,72–0,81)	0,000	0,78; (0,73–0,84)	0,000	0,74; (0,69–0,79)	0,000
Relativisms	0,96; (0,91–1,02)	0,216	0,96; (0,90–1,04)	0,329	0,94; (0,87–1,01)	0,069
Aktīva devianta uzvedība	1,28; (1,13–1,45)	0,000	1,18; (1,08–1,29)	0,000	1,15; (1,06–1,26)	0,002
Pasīva iesaiste	1,27; (1,16–1,40)	0,000	1,36; (1,25–1,48)	0,000	1,23; (1,14–1,32)	0,000
Seksuālas vardarbības pieredze	1,04; (0,97–1,11)	0,279	1,03; (0,96–1,11)	0,461	1,07; (1,00–1,14)	0,040
Fiziskas vardarbības pieredze	1,08; (1,01–1,14)	0,016	1,19; (1,12–1,27)	0,000	1,18; (1,11–1,25)	0,000
Emocionāla pārdzīvojums	1,21; (1,14–1,28)	0,000	1,35; (1,26–1,44)	0,000	1,31; (1,22–1,40)	0,000

Secinājumi

Rādītāji par smēķēšanas izplatību skolēnu vidū vecumā no 15 līdz 16 gadiem neliecina, ka tabakas ierobežošanas aktivitātes tiek īstenotas pietiekamā apjomā. Salīdzinājumā ar iepriekšējo *ESPAD* pētījuma posmu 2007. gadā smēķēšanas izplatība ir tikai nedaudz samazinājusies zēnu vidū, taču starp meitenēm tā ir palielinājusies. No vienas puses, šādas tendences ir skaidrojamas ar smēķēšanas epidēmijas attīstību globālā mērogā un atšķirību dzimumu lomās mazināšanos, tomēr, ņemot vērā būtiskās atšķirības, kas pastāv rādītājos par regulāru smēķēšanu apdzīvotās vietās pēc to urbanizācijas līmeņa, ir pamats uzskatīt, ka nelielās pilsētās un lauku rajonos ir izveidojusies toleranta pieaugušo attieksme pret jauniešu smēķēšanu, skolēnu uzvedība netiek kontrolēta un ierobežota, kas savā ziņā ir tiesībsargājošo iestāžu, kā arī izglītības iestāžu īstenotā darba atspoguļojums. Tāpat tas ataino vecāku attieksmi pret bērniem un viņu iesaisti bērnu audzināšanā, kas atspoguļots arī „Eiropas pilsētas pret narkotikām” pētījumos vairākās Eiropas pilsētās, tostarp Latvijā.

Tomēr, ņemot vērā smēķēšanas epidēmijas attīstību citās valstīs, ir pamats uzskatīt, ka tabakas lietošana jauniešu vidū vecumā no 15 līdz 16 gadiem varētu būt sasniegusi savu augstāko punktu turpmāko gadu laikā iespējama smēķēšanas izplatības mazināšanās, kaut arī rādītāji par regulāru smēķēšanu meiteņu vidū vēl varētu arī nedaudz palielināties.

Lai mazinātu smēķēšanas izplatību starp jauniešiem:

- pirmkārt, ir jāturpina celt akcīzes nodoklis cigaretēm. Kā rāda daudzi ārvalstīs veikti pētījumi, tas ir viens no efektīvākajiem veidiem, kā ierobežot smēķēšanu jauniešu vidū (*Chaloupka, 2010; Forster, Widome, & Bernat, 2007*). Ņemot vērā, reģionālās atšķirības cigarešu pieejamībā un izplatībā, proti, cigaretes ir retāk pieejamas un smēķēšanas rādītāji zemāki ir Latgales reģionā, nav pamats uzskatīt, ka, ceļot akcīzes nodokli cigaretēm, tiks veicināta nelegālo cigarešu ieplūde valstī no Krievijas un Baltkrievijas. Turklāt arguments, ka akcīzes nodokli tabakas produktiem nevar paaugstināt, argumentējot to ar kontrabandas apjomu pieaugumu u. tml. — neiztur kritiku, jo Latvija nav vienīgā valsts pasaulē, kuras kaimiņvalstīs ir daudz zemāki akcīzes nodokļi un, ieguldot adekvātus resursus, ar kontrabandu iespējams cīnīties. Kā zināms, cigarešu cenu paaugstināšana sniedz divkārtīgu labumu — no vienas puses tiek palielināti akcīzes nodokļa ieņēmumi, kurus, savukārt iespējams novirzīt visaptverošiem kontroles un profilakses pasākumiem, bet no otras puses, palielinoties cigarešu cenām, kas samazinātu smēķēšanas izplatību, veselības aprūpes budžetam ar mazāku intensitāti būtu jārisina ar smēķēšanu saistīto slimību sekas, bet sabiedrības veselībai kopumā ieguvums no zemāka smēķēšanas līmeņa daudzkārt pārsniedz ieguvumus no akcīzes nodokļa;
- otrkārt, nepieciešams izglītojošs un informējošs darbs visā sabiedrībā par smēķēšanas kaitīgo ietekmi uz pusaudžu attīstību, lai sekmētu sabiedrībā nosodošas attieksmes izveidi pret šo ieradumu, jo īpaši, ja smēķētāji ir nepilngadīgas personas. Latvijā veiktie pētījumi liecina, ka pieaugušie ir ļoti toleranti pret smēķēšanas paradumu vēl jo vairāk tāpēc, ka lielākā daļa darbības vecuma cilvēku paši smēķē (Koroļeva, Mieriņa, Goldmanis, & Trapencieris, 2008). Nepastāvot smēķēšanas nolīgumam sabiedrībā, ir grūti mainīt jaunās paaudzes ieradumus, ja pieaugušie ar savu piemēru demonstrē smēķēšanas akceptējamību;

- treškārt, nepieciešams pastiprināt policijas kontroli tirdzniecības vietās nolūkā efektīvi mazināt to gadījumu skaitu, kad cigaretes tiek pārdotas nepilngadīgām personām. Ir skaidrs, ka smēķēšanas izplatība nesasniegta esošos apmērus tad, ja pārdevēji netirgotu cigaretes personām, kas jaunākas par 18 gadiem. Sekojoši – ja arī normatīvie akti paredz cigarešu tirdzniecības aizliegumu nepilngadīgajiem, minētā norma praksē visticamāk netiek pienācīgi īstenota, tāpēc nepieciešami citi, daudz stingrāki mehānismi, lai to iedzīvinātu un tā darbotos. Dažos ārvalstu pētījumos tiek piedāvāts atņemt akcizēto preču tirdzniecības licenci tām tirdzniecības vietām, kurās atkārtoti tiek konstatēti cigarešu pārdošanas gadījumi nepilngadīgajiem, kas ir radikāls, bet efektīvs līdzeklis cigarešu pieejamības ierobežošanai jauniem cilvēkiem (EMCDDA, 2008). Ņemot vērā situāciju Latvijā, šāda tiesību norma būtu īstenojama līdz ar racionālu un izmaksu-ieguvumu ziņā pamatotu prēmēšanas sistēmas ieviešanu tiesībsargājošo iestāžu pārstāvjiem par atklātajiem gadījumiem, kad tirdzniecības vietās tiek tirgotas cigaretes nepilngadīgajiem. Tāpat arī modificējot vecāku patruļu ideju par kontroli ielās, motivējoša prēmēšanas sistēma par atklātiem un ziņotiem tirdzniecības pārkāpumiem būtu īstenojama arī citu no valsts budžeta finansētu profesiju pārstāvjiem, kuri tiešā veidā ir iesaistīti labvēlīgu apstākļu bērniem un jauniešiem nodrošināšanā, t. i., pedagogiem un ārstiem;
- ceturtkārt, ārvalstu pieredze, kā arī zemāki smēķēšanas izplatības rādītāji lielajās pilsētās ļauj secināt, ka profilakses programmas izglītības iestādēs, kurās atkarībā no programmas satura tiek gan runāts ar jauniešiem, gan arī viņi iesaistīti dažādās interaktīvās nodarbēs, uzdevumu un projektu īstenošanā saistībā ar atkarību tematiku, ir efektīvs veids, kā mazināt smēķēšanas izplatību nepilngadīgo vidū. Nepastāvot vienotai no koordinētai atkarību profilakses politikai valstī, visbūtiskāk sekas izjūtamas nelielās pilsētās, kur esošie cilvēkresursi, finansiālie līdzekļi un arī zināšanas visticamāk liedz izveidot savu, konkrētai apdzīvotai vietai piemērotu uz klientu orientētu atkarību profilakses plānu, kas cita starpā vērsts uz noteikta vecumposma jauniešu informēšanu, izglītošanu un iesaisti atkarību izplatības mazināšanā {Pelne:2011wg}. Šā iemesla dēļ nepieciešams izveidot valstī vienotu atkarību profilakses plānošanu ar adekvātiem valsts budžeta līdzekļiem un uzraudzību, kas būtu galvenais atbalsta mehānisms izglītības iestādēm un pašvaldībām darbā ar jauniešiem. Tāpat nepieciešams pārskatīt izglītības saturu, papildinot programmu ar veselības mācību priekšmetu pamatskolas skolēniem, kā arī iekļaujot sociālo zinību priekšmetā papildu nodarības par veselību un veselīgu dzīvesveidu sākumskolas skolēniem.

Līdzīgi ir arī pasākumi, kas īstenojami alkohola lietošanas izplatības mazināšanai, īpašu uzmanību pievēršot alkohola pieejamībai nelielās pilsētās un lauku rajonos. Tomēr papildus jau minētajiem pasākumiem vairākos avotos tiek norādīts uz:

- nepieciešamību ierobežot tirdzniecības vietu skaitu, kur tiek tirgoti alkoholiskie dzērieni, tādā veidā mazinot ne vien nelegālā alkohola apriti valstī, bet arī alkohola patēriņu nepilngadīgo vidū (EMCDDA, 2008, Babar, Caetano et al., 2003). Kā var secināt no pētījuma, tad mazpilsētās un laukos jaunieši alkoholu nereti iegādājas nelielās izklaides vietās, bet Rīgā un lielpilsētās – mazos veikaliņos. Citi pētījumi savukārt norāda uz alkohola pieejamību jauniešiem tirdzniecības vietās Rīgā pēc plkst. 22.00 (Sniķere et al., 2012);
- nepieciešamību izglītēt sabiedrību par zema riska alkohola lietošanu, informējot un izglītojot par lietojamā alkohola apjoma kontroles paņēmieniem jeb paškontroli.

Ņemot vērā, ka drīzumā plānoti grozījumi tiesiskā regulējumā, t. sk. Bērnu tiesību aizsardzības likumā, paredzot vienotas informācijas sistēmas izveidi riska grupu nepilngadīgo personu savlaicīgai pasargāšanai no noziedzīgu nodarījumu veikšanas, vērtējama būtu minētās datu sistēmas izmantošana atkarību izraisošo vielu indikatīvās profilakses organizēšanai, jo īpaši jautājumos par paradumu alkoholu lietot riskantā veidā.

Lai gan dati par marihuānas/hašiša pamēģināšanas un lietošanas izplatību skolēnu vidū vecumā no 15 līdz 16 gadiem Latvijā ir satraucoši, ņemot vērā rādītāju būtisko pieaugumu tieši pēdējo četru gadu laikā, šādas tendences savā ziņā atbilst marihuānas/hašiša izplatības attīstībai jeb t. s. popularitātes liknei, kādu iepriekšējos gados piedzīvojušas arī citas Eiropas valstis. Tā kā gan Čehijā marihuānas pamēģināšanas rādītājs jauniešu vidū 2007. gadā bija sasniedzis 45%, arī Īrijā, Šveicē, Lielbritānijā šis rādītājs laika periodā no 1999. gada līdz 2003. gadam bijis vairāk nekā 35%, pastāv liela varbūtība, ka arī Latvijā marihuānas izplatība jauniešu vidū tuvāko četru gadu laikā varētu turpināt palielināties, iespējams, pat sasniedzot 30% pamēģināšanas rādītāja. Tomēr, no otras puses, to, cik izplatītas ir narkotikas jauniešu vidū brīdī, kad valstī tiek sasniegts augstākais šo vielu popularitātes punkts, lielā mērā nosaka valstī realizētā narkotiku politika – tas, cik tā ir konservatīva vai liberāla. Citu valstu pieredze liecina, ka valstīs ar konservatīvu narkotiku politiku, kāda tā ir Latvijā, marihuānas/hašiša pamēģināšanas rādītājs nepalielinās tik būtiski, kā valstīs ar liberālu narkotiku politiku. Tāpēc nākamo četru līdz astoņu gadu periodā īpaša uzmanība pievēršama realizētajai narkotiku politikai un ņemot vērā narkotiku izplatības attīstību, kas notiek no valsts neatkarīgu iemeslu dēļ, jo īpaši ir pastiprināmi kontroles pasākumi saistībā ar marihuānas izplatību Rīgā, tās apkārtnē un lielajās pilsētās. Šajā kontekstā būtu pārskatāma prēmēšanas sistēma tiesībsargājošo iestāžu darbiniekiem, kā arī pastiprināma kontrole vispārizglītojošās mācību iestādēs saistībā ar vielu iespējamu izplatību. Arguments, ka skolās nav iespēja veikt pārbaudes pasākumus tāpēc, ka mācību iestādes direktors neatļauj, nav pietiekams iepretim riskiem, kas pastāv, pieļaujot šo vielu tirdzniecību skolās vai to apkārtnē, un tas savā ziņā atspoguļo mācību iestāžu izpratni par atkarību problemātiku un gatavību sadarboties šo jautājumu risināšanā.

Tāpat piesardzīgi vērtējami jebkādi centieni mīkstināt sodus par narkotiku glabāšanu vai lietošanu, jo tieši sodi ir tie, kas vislabāk atspoguļo narkotiku politikas liberālismu vai konservatīvismu.

Ņemot vērā inhalantu lietošanas izplatības rādītājus jauniešu vidū, īpaša uzmanība būtu pievēršama arī šo psihoaktīvo vielu lietošanas izpētei, jo citās *ESPAD* dalībvalstīs tik augsti inhalantu lietošanas rādītāji nav bijuši raksturīgi. Ņemot vērā to bīstamo ietekmi uz smadzeņu darbību un to, ka inhalantus visbiežāk pamēģina agrīnā vecumā, ir nepieciešams par šo vielu lietošanu runāt ar skolēniem jau sākumskolā. Tāpat arī, ierobežojot narkotiku izplatību, visdrīzākā laikā nepieciešams narkotiku profilakses plāns, paredzot noteiktas aktivitātes mācību iestādēs un interešu grupās skolēniem vecumā no deviņiem līdz 15 gadiem. Sadarbībā ar Vecāku forumu un citām nevalstiskām organizācijām aktualizējams jautājums par vecāku patruļu organizēšanu ielās un pasākumiem, kas vērsti uz vecāku izglītošanu par narkotiku lietošanas identificējošām pazīmēm.

Executive summary

Latvia has been participating in the European School Survey Project on Alcohol and other Drugs (*ESPAD*) study since the beginning in 1995 and has been conducting it every four years. In Spring 2011, the fifth *ESPAD* data collection took place in 36 countries, including Latvia.

In the 2011 data collection, which took place in April–May 7627 students from 519 classes (173 Grade 8, 193 Grade 9, and 153 Grade 10) of the general comprehensive schools participated in the study. Of these, the *ESPAD* cohort (or those born in 1995) consisted of 2622 students.

The 2011 Latvian School Survey Project on Alcohol and other Drugs is deemed to be representative of 1994-, 1995-, and 1996-born children attending schools. As discussed in the international *ESPAD* report no major data collection or methodological problems were noticed in data collection in Latvia (Hibell et al., 2012).

The indicators covered by the study are not only used in evaluation of EU Drugs Strategy and EU Alcohol Action Plan but also they are used as performance indicators at national level for Latvian Public Health Strategy 2011–2017, National Drug Strategy 2011–2017, and National Alcohol Action Plan 2012–2014.

Latvia has traditionally been a high smoking prevalence country, above average alcohol use country and somewhat below average illicit substance use country, what regards comparable school survey data. Below we present brief summary of the results from 2011 *ESPAD* data collection in Latvia.

Smoking

Traditionally lifetime smoking prevalence among 15–16 year old students in Latvia has been highest or one of the highest in Europe. In 2007 the average lifetime smoking prevalence rate in European countries was 58%, while in Latvia – 80%. 2011 data suggest that on average in the *ESPAD* countries lifetime smoking prevalence has decreased more than in Latvia, 54% and 78%, respectively.

A two percent decrease in lifetime smoking prevalence rate is more pronounced among boys – in 2011 as compared with 2007 it has decreased by six percentage points, while among girls two percentage point increase is seen.

An indicator suggesting more or less regular smoking or 40 or more times lifetime smoking in Latvia among 15–16 year old students has increased from 32% in 2007 to 36% in 2011. On the other hand – the number of students who have smoked during the last 30 days has remained at about the same level.

The self-perceived availability of cigarettes in 2011 has decreased by five percentage points – from 79% of students perceiving cigarettes as easily or very easily available in 2007 to 74% in 2011.

In most of the smoking indicators, except those of quantity and regular smoking, girls have reached about the same level of smoking prevalence rates of boys.

The survey data suggest that among smokers in Grades 8–10 spend around 10.35 LVL a month. Extrapolating these figures to all Latvian 14–16 year old population we suggest that Latvian students spend around 133 thousand LVL per month or 1.6 million LVL per year – and part of this amount is used by tobacco industry in lobbying and marketing activities to attract young tobacco customers.

Trends data suggest that more pronounced decrease in smoking initiation and prevalence rates can be observed in Riga city and other major cities throughout country where at least some prevention activities remain after huge budget cuts and closure of prevention programs during economic crisis starting from 2008. On the other hand in smaller cities and rural areas where prevention is close to non-existent smoking prevalence rates remain at the same level or even slightly increase.

Alcohol use

Self perceived alcohol availability in 2011 has decreased by around six percentage points — from 90% of students perceiving any alcohol as easily or very easily available in 2007 to 84% in 2011.

Also “objective” availability (assessed as the number of students who have obtained any alcohol for their own consumption over the last 30 days) has decreased from 51% in 2007 to 44% in 2011.

Girls slightly more often have used any alcohol beverage over the lifetime, last year and last month as compared with boys, while boys more often than girls mention higher quantities and regularity.

Almost all (96%) of 15–16 year old students have tried any alcoholic beverage, 87% have drunk alcohol over the last 12 months, while around two-thirds (67%) have used alcohol over the last 30 days.

More or less regular alcohol use pattern such as alcohol consumption 40 or more times during lifetime has not significantly changed over the last four years, 35% in 2011 and 33% in 2007. Every fifth (21%) 15–16 year old student has used alcohol 20 or more times over the last 12 months; while 7% – 10 or more times over the last 30 days; the respective prevalence rates in 2007 were 22% and 8%.

Risky single occasion drinking or consumption of 60 or more grams of absolute alcohol (e.g. 1.5 litres of beer, 750 ml of wine or 200 ml of spirits) is rather prevalent among school children in Latvia, and such drinking pattern has slightly decreased as compared with 2007 survey. In 2011, about one-half (49%) of 15–16 year old students have drunk alcohol in a risky way at least once during the last 30 days as compared with 54% in 2007.

A student who has drunk any alcohol over the last 30 days on average has spent 9.06 LVL per month. It suggests the amount of money all Latvian students in Grade 8–10 spend around 182 thousand LVL a month or 2.2 million LVL per year.

No significant changes in the indicators of drunkenness among students have been noticed as compared with 2007 data. In 2011 65% of 15–16 year old students have been drunk at least once in their lifetime, 45% — over the last 12 months, while around every fifth (18%) have been drunk recently or within the last 30 days.

Use of illicit substances

Historically lifetime substance use prevalence among 15–16 year old students has been at European average; in 2007 lifetime prevalence rate among *ESPAD* countries was 20%, while in Latvia – 22%.

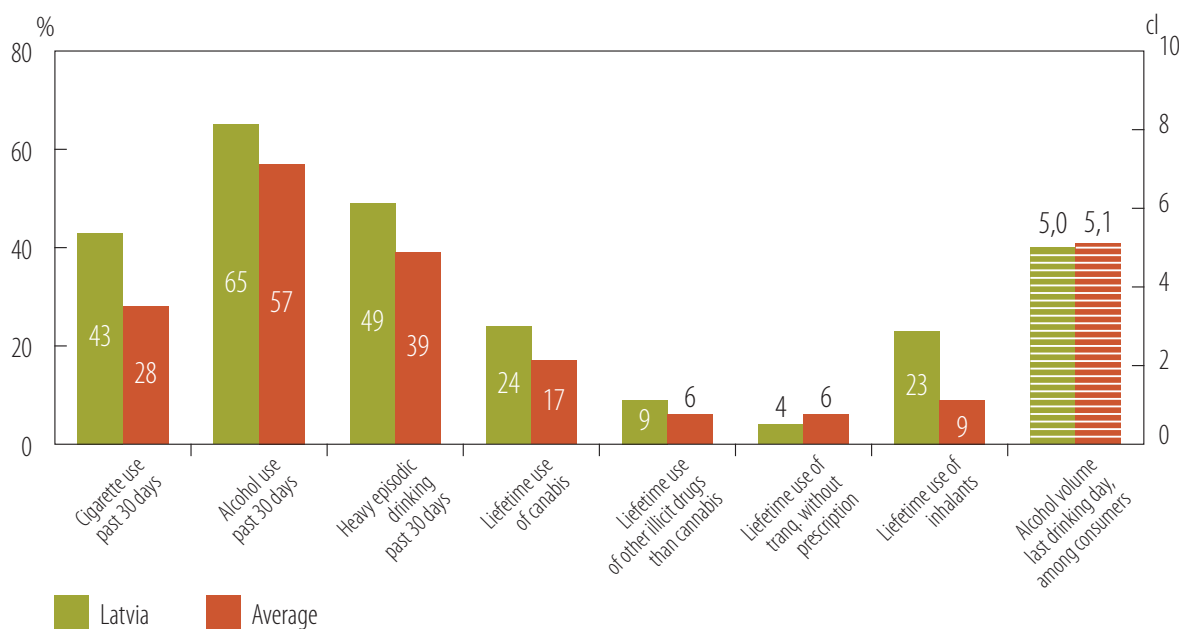
The most commonly used substance among students in Latvia and elsewhere in Europe is cannabis.

2011 *ESPAD* data suggest increase of lifetime prevalence rate of cannabis has been one of the largest in *ESPAD* countries – among 15–16 year old students Latvia has experienced an increase in cannabis lifetime prevalence rate from 18% in 2007 to 24% in 2011.

Last year prevalence rate of cannabis in 2011 was 16%, while the last month prevalence rate was 6%.

Boys more often have mentioned lifetime, last year or last month use of cannabis as compared with girls.

Second most often tried substance among 15–16 year old students was synthetic cannabinoids (e.g. Spice) with 10% reporting lifetime use. Much lower lifetime prevalence rates have been observed for ecstasy (4.3%), amphetamines (3.8%), LSD or other hallucinogens (3.7%), and cocaine (3.5%).

Source: Hibell et al., 2012

Avoti

- Babor, T. (2010). Alcohol: No ordinary commodity. Research and public policy (Second edition. p. 360). New York: Oxford University Press.
- Beck, F., Legleye, S. (2003). Drogues et adolescents. Usages de drogues et contextes d'usage entre 17 et 19 ans, évolutions récentes, ESCAPAD (2002). Paris: OFDT.
- Bogdanoviča I., Murray, R., McNeill, A., Britton, J. (2011). Cigarette price, affordability and smoking prevalence in the European Union. Nottingham: UK Centre for Tobacco Control Studies.
- Chaloupka. (2010). Effectiveness of tax and price policies in tobacco control. Tobacco Control, —. doi:10.1136/tc.2010.039982
- EMCDDA. (2008). Prevention of substance abuse. EMCDDA Insights (pp. 1–176). EMCDDA. Retrieved from http://www.emcdda.europa.eu/attachements.cfm/att_52392_EN_Insights7.pdf
- EMCDDA (2011). Situācija narkomānijas problēmas jomā Eiropā. 2011. gada ziņojums. Lisbon: EMCDDA.
- Forster, J. L., Widome, R., & Bernat, D. H. (2007). Policy interventions and surveillance as strategies to prevent tobacco use in adolescents and young adults. American Journal of Preventive Medicine, 33(6 Suppl), S335–S339. doi:10.1016/j.amepre.2007.09.014
- Gobiņa I., Pudule I., Grīnberga D., Velika B., Tilgale N., Villeruša A., Teibe U. (2008). Smēķēšanas un alkohola lietošanas izplatība skolas vecuma bērniem Latvijā. 1991.–2006. gads. Rīga: Sabiedrības veselības aģentūra.
- Groves, R. M., Fowler, F. J., Couper, M. P., Lepkowski, J. M., Singer, E., Tourangeau, R. (2004). Survey methodology. Wiley-Interscience
- Hibell, B. (ed.), Guttormsson, U., Ahlstrom, S., Balakireva, O., Bjarnason, T., Kokkevi, A., Kraus, L. (2009). The 2007 ESPAD Report. Stockholm.
- Hibell, B., Guttormsson, U., Ahlstrom, S., Balakireva, O., Bjarnason, T., Kokkevi, A., & Kraus, L. (2012). The 2011 ESPAD Report. Substance Use Among Students in 36 European Countries (p. 390). The Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs (CAN).
- Kirby, T., & Barry, A. E. (2012). Alcohol as a Gateway Drug: A Study of US 12th Graders. The Journal Of School Health, 82(8), 371–379.

Koroļeva I., Mieriņa I., Goldmanis M. & Trapencieris M. (2008). Atkarību izraisīto vielu lietošanas izplatība iedzīvotāju vidū (pp. 1–100). Rīga: Sabiedrības veselības aģentūra. Retrieved from <http://www.vmnvd.gov.lv/uploads/files/4d00ddcc3ec1.pdf>

Koroļeva I., Mieriņa I., Goldmanis M., Sniķere S. & Trapencieris M. (2007). *ESPAD 2007*. Atkarību izraisīto vielu lietošanas paradumi un tendences skolēnu vidū (p. 111). Rīga: Sabiedrības veselības aģentūra.

Koroļeva I., Mieriņa I., Sniķere S., Trapencieris M. (2011). Riska un aizsargājošo faktoru ietekme uz atkarību izraisīto vielu lietošanu jauniešu vidū. Pētījuma 3. posms. Rīga: Rīgas domes Labklājības departaments.

Centrālā statistikas pārvalde. Statistikas datubāzes. Retrieved from <http://data.csb.gov.lv>

Rehm, J., Greenfield, T. H. et al. (1999). Assessment methods for alcohol consumption, prevalence of high risk drinking and harm: a sensitivity analysis. *International Journal of Epidemiology* 28(2): 219–224.

Rehm, J. (2003). The relationship of average volume of alcohol consumption and patterns of drinking to burden of disease: an overview. *Addiction* 98(9): 1209–1228.

Sniķere S., Trapencieris M., Koroļeva I., Mieriņa I., Priekule S., Aleksandrovs A. & Jankovskis M. (2012). Atkarību izraisīto vielu lietošana iedzīvotāju vidū 2011. Analītisks pārskats. Rīga: Slimību profilakses un kontroles centrs.

West, R., & Hardy, A. (2006). *Theory of addiction* (p. 211). Wiley-Blackwell.

